

”Ett indiskret brott mot god takt och ton”
– Om arkeologi och samtiden utifrån fångstmarksgravar

av:

Lena Sundin

Huvudtiteln på uppsatsen består av ett citat av Bjørnar Olsen och handlar om att ord som ”samiskt” ofta betraktas som ett indiskret brott mot god takt och ton inom den arkeologiska forskningen (Olsen 2003:226).

Abstract

Sundin, L. 2011. Ett indiskret brott mot god takt och ton. Om arkeologi och samtiden utifrån fångstmarksgravar. *An indiscreet crime against good tact and tone. On archaeology and the contemporary from hunting ground graves.* A two-year master's thesis. Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University.

Hunting ground graves were distinguished as separate category during the 1930s. There is however no clear definition of what a hunting ground grave is. They have been constructed over a large area over a long period of time (200 BC-1200 AD) and their morphology varies.

This paper investigates how the archaeologists have discussed the hunting ground graves since they were distinguished as a separate category until today. It investigates what concepts that have been used to define and categorize the graves as a group. It also investigates if the choices of concepts are depending on a broader societal perspective.

To find the answers to these questions two surveys have been done. In the first one, texts about the hunting ground graves, written by scientists from 1931 to 2009, are analyzed. The second survey is a questionnaire sent to archaeologists working at museums and at the County Administrative Board in the regions of northern Svealand and Norrland.

The source material in both surveys is mainly studied qualitatively, where phrases and choices of words are analyzed using the concepts and methods derived from the research tradition of conceptual history. In the second survey quantitative elements is also analyzed, which aims to show how different views on the hunting ground graves are spread over different counties.

The results of the surveys show that the concepts used to define the graves contain locked dichotomies concerning location, economy and ethnicity. The research from the twenty-first century is however increasingly thinking about hunting ground graves as an expression of meetings and mixtures of cultures.

The second survey shows that there is no clear consensus on the concept of lake graves (the concept lake graves was used in the questionnaire) among the archaeologists answering the questionnaire. On the contrary, they consider the concept unclear and difficult to use.

Keywords: Central Norrland, Iron Age, hunting ground graves, lake graves, conceptual history, thought collectives, archaeology and politics, archaeology and ethnicity.

Lena Sundin, Department of Archaeology and Ancient History, Archaeology, Box 626, Uppsala university, SE-75126 Uppsala, Sweden.

sundin.lena@gmail.com

Tack

Till alla som deltog i enkätundersökningen

Till Kjel för givande kommentarer

Till Chris för att du fick mig att visualisera målet

Slutligen, ett stort tack till Nils – utan dig, ingenting.

Innehållsförteckning

1. Inledning	7
2. Teoretiska utgångspunkter och frågeställningar	9
Syfte och frågeställningar	9
Disposition och avgränsning	9
Definitioner av centrala begrepp	10
Etnicitet	10
Samisk arkeologi	12
Arkeologi och samtiden	14
Arkeologi, etnicitet och politik	16
Ludwik Fleck och tankekollektivet	18
Begreppshistoria	19
Källkritiska aspekter	20
3. Översikt över tidigare forskning	22
Norrland och samerna i svensk arkeologi	22
Samisk arkeologi i Norge	25
Samerna i svensk politik	27
Sammanfattning	30
4. Analys – del ett	32
Bakgrund	32
Metod	33
Lägesbeskrivningar	34
Benämningar	35
Gravarnas relation till naturföreteelser	35
Forskares tolkningar av lägets betydelse	36
Värderingar är lägesbeskrivningarna	37
Lägesbaserade värderingar med vidgad tillämpning	38
Grupperingar inom fångstmarksgravarna	39
Värderingar i diskussionen om grupperingar	42
Fångstmarksgravar i förhållande till närstående fornlämningskategorier	43
Värderingar i fornlämningskategorins avgränsning	44
Gravskickets spridning och ursprung	44
Värderingar i gravskickets spridning och ursprung	45
Sammanfattande diskussion: Fångstmarksgravarna sett som tankekollektiv	46
Gravlägesbeskrivningar och tankekollektiv	46
Inre utveckling eller yttre påverkan	47
Kategorier, dikotomier och samspel	48
Avslutning	49
5. Analys – del två	51
Bakgrund	51
Metod	53
Kvantitativ och kvalitativ metod samt metodtriangulering	53

Informerat samtycke	53
Genomförande	54
Urval	54
Reliabilitet och validitet	55
Bortfallsanalys och frekvensfördelning	56
Kvantitativ del av enkätundersökningen	57
Arbetsort och utbildningsort	57
Finns det insjögravar i ditt län?	58
Tolkning av enkätsvaren	59
Hur många insjögravar skulle du uppskatta att det finns i ditt län?	60
Tolkning av enkätsvaren	61
När fick du höra tala som insjögravar?	62
Kvalitativ del av enkätundersökningen	63
Lägesbeskrivningar i enkäten	63
De tillfrågades tolkningar av lägets betydelse	65
Värderingar i lägesbeskrivningarna	65
Lägesbaserade värderingar med vidgad tillämpning	66
Gruppering och kategorisering i enkäten	67
Värderingar i gruppering och kategorisering	69
Etnicitet och politik	69
Värderingar i etnicitet och politik	70
Engagemangsfördelning	71
Svarsfrekvens samt antalet uppskattade gravar per län	71
Ekonomi och etnicitet	73
Insjögravar och politik	75
Sammanfattande diskussion: Insjögravarna sett som tankekollektiv	77
Inställning till definitionen av insjögravar	77
Kategorier, dikotomier och samspel	78
Samhällsfrågor som en del av arkeologens arbete	79
Sammanfattande avslutning	80
6. Slutdiskussion	81
Kategorier, dikotomier och samspel	81
Definitioner och begrepp	83
Arkeologi och samtiden	84
Tankar inför framtida forskning	85
7. Sammanfattning	87
Summary	89
Litteraturförteckning	91
Bilagor	96
Bilaga 1. Missivbrev	96
Bilaga 2. Frågeformulär	97
Illustrationsförteckning	99

1. Inledning

I Mellannorrlands inland hittar vi gravar som anlagts under större delen av järnåldern, daterade till 200 f. Kr. till 1200 e. Kr. (Zachrisson 1992:21). Gravarna kan utgöras av högar, rösen, stensättningar, flatmarksgravar och däremellan förekommande blandningar (Hansen & Olsen 2006:101-102). Det som sägs utmärka gravarna är deras läge i landskapet utanför de etablerade järnåldersbebyggelserna.

Under 1930-talet urskiljde Gustaf Hallström dessa gravar som en egen lämningstyp och han kallade dem för norrländska skogsrösen (Hallström 1931:18). Över tid har gravarna benämnts som skogsgravar, utmarksgravar, insjögravar och i senare tid; fångstmarksgravar.

Det finns, i grova drag, tre olika teorier kring vem eller vilka som anlagt gravarna. Diskussionerna har kommit att behandla bland annat ekonomi och etnicitet och tre huvudinriktningar bland forskarna kan skönjas, där man anser att gravarnas anläggare tillhör:

1. En fångstkultur (exempelvis Ambrosiani *et al.* 1984), vilken hos vissa forskare tillskrivs samisk identitet (exempelvis Zachrisson 2004).
2. Utmarksexploatörer från jordbruksbygderna (exempelvis Baudou 2001).
3. En så kallad kreolkultur som uppstått i interaktionen mellan de första två nämnda grupperna (exempelvis Welinder 2008).

Frågan om vad som är en fångstmarksgrav är öppen då det saknas en tydlig definition av lämningstypen. Man har som sagt diskuterat dem sedan 30-talet men än idag är det osäkert om vilka gravar som kan eller får benämnas fångstmarksgravar och därmed hur stort deras utbredningsområde är. Det har nämnts att det finns ca 700 förhistoriska gravar som definieras som fångstmarksgravar i Sverige (Wastenson & Selinge 1994:33; Ramqvist 2007:158). Av dessa är ett fåtal gravfält och enskilda gravar undersökta – exempelvis gravarna vid Krankmårtenhögen och Smalnäset (Ambrosiani *et al.* 1984). Således behövs fler arkeologiska undersökningar och fältinventeringar för att stärka det empiriska materialet kring fångstmarksgravarna.

För att kunna göra ytterligare inventeringar måste man också göra ett urval och bestämma vilka kriterier som bör gälla för fångstmarksgravarna som grupp. Det urval och de kriterier som använts fram till idag är enligt mig något oklara och ibland problematiska. Jag anser därför att det är nödvändigt att titta på vad det är vi egentligen diskuterar och har

diskuterat när det gäller fångstmarksgravar. Detta för att få klarhet i vad lämningstypen vi kallar fångstmarksgravar egentligen står för.

Jag anser också att det är viktigt att undersöka om diskussionen om fångstmarksgravar är, eller har varit, beroende av ett vidare samtida samhällsperspektiv. Detta för att diskussionen om gravarna ofta färgas av frågor kring etnicitet där samiskt och svenskt utgör grunden för debatten. Hur har man sett på Norrlands förhistoria och samernas förhistoria över tid? Vad spelar dagens politiska situation för roll i diskussionen om fångstmarksgravarna?

Vi arkeologer försöker kategorisera våra fornlämningar för att genom definitionerna söka tolka deras förhistoriska betydelse. I denna uppsats vill jag belysa vad kategorisering av den här typen får för betydelse för vår fornlämningsbild, vår uppfattning av forntiden men också för vår uppfattning av dagens samhälle.

2. Teoretiska utgångspunkter och frågeställningar

Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att försöka belysa hur man diskuterat fångstmarksgravarna från det att de urskiljdes som en egen fornlämningstyp fram till idag. Hur har gravarna definierats över tid? Vilka begrepp har använts? Vilka värden vävs in i begreppen och vad får det för betydelse för den forskning som följer? Vad spelar vår samtid för roll i diskussionen kring fångstmarksgravarna? Dessa frågor anser jag vara viktiga för att kunna åskådliggöra vilka oklarheter som finns inom kategorin fångstmarksgravar idag och hur vi ska kunna fortsätta forskningen kring dem på ett fruktbart sätt. Mina frågeställningar i denna uppsats är således:

1. Hur har fångstmarksgravarna diskuterats mellan 1931-2009?
2. Vilka begrepp och definitioner har man använt för att särskilja gravarna som en egen lämningstyp?
3. Är valet av begrepp beroende av ett vidare samhällsperspektiv?
4. Hur kan man fortsätta diskussionen kring gravarna på ett fruktbart sätt?

Disposition och avgränsning

Uppsatsen inleds med definitioner av centrala begrepp som används i uppsatsen. Därefter följer min teoretiska utgångspunkt. Där tas förhållandet mellan arkeologi och samtiden upp samt förhållandet mellan arkeologi, etnicitet och politik. Därefter kommer en sammanfattning av Ludwik Flecks idéer om tankestil och tankekollektiv samt en sammanfattning av grunderna i begreppshistoria. Slutligen avslutas kapitel två med några källkritiska aspekter.

I kapitel tre ges en forskningsöversikt över hur man sett på Norrland inom svensk arkeologi samt hur det samiska gestaltats inom arkeologin i Sverige och Norge. Slutligen ges en översikt över hur det samiska gestaltats i svensk politik. Ingen forskningshistorik kommer att presenteras separat för lämningstypen fångstmarksgravar. Istället hänvisas läsaren till *Analys* – del ett som till viss del kan ses som forskningshistorik i ämnet.

Kapitel fyra och fem består sedan av två analyser. Den första är en analys av tidigare texter skrivna om fångstmarksgravar. Materialet består av artiklar, avhandlingar, monografier och ett fåtal arkeologiska rapporter från 1931-2009. Den andra är en analys av en enkätundersökning som skickades ut av undertecknad till verksamma arkeologer i delar av

Svealand samt hela Norrland i februari 2010. Redogörelser för val av metod är förlagd till varje enskild analys för att underlätta för läsaren.

Till sist följer en slutdiskussion och sammanfattning av resultaten som framkommit i analyserna kopplade till de teoretiska utgångspunkterna samt forskningsöversikten.

Uppsatsen är begränsad till svensk forskning om fångstmarksgravar. Jag kommer dock att göra en del nedslag i norsk forskning i ämnet. Uppsatsens kronologiska omfång, 1931-2009, baseras på den första texten som skrevs om fångstmarksgravar fram till texter skrivna idag. Enkätundersökningen berör dagens åsikter om fångstmarksgravar.

Den geografiska avgränsningen är grundad på fångstmarksgravarnas utbredningsområde vilket primärt är landskapen i Mellannorrland. Dock kommer även närliggande län att tas upp i analyserna då det föreligger en osäkerhet kring fångstmarksgravarnas totala utbredning.

Definitioner av centrala begrepp

Det finns ett antal begrepp som används i denna uppsats som kräver en längre förklaring. De begrepp jag kommer att behandla här är *etnicitet* och *samisk arkeologi*, då diskussionen om fångstmarksgravar är färgad av dessa ämnen. Resonemang kring gravanläggarnas etnicitet har alltid varit närvarande i forskningen kring gravarna. Fångstmarksgravarnas primära utbredning ligger till stora delar inom dagens sydsamiska område vilket gör att de ibland diskuteras i en samisk kontext.

Etnicitet

Min avsikt är inte att ge en djuplodad diskussion kring etnicitet utan att kort sammanfatta grundläggande drag inom forskningen. För vidare studier av etnicitet och arkeologi rekommenderas Charlotta Hillerdals avhandling från 2009. Det är främst från hennes avhandling som jag hämtat information till detta avsnitt.

Etnicitet är ett begrepp som använts sedan 60-talet. Lite hårddraget finns det tre olika sätt att se på etnicitet. Den primordiala synen menar att etnicitet är något som man föds in i. Traditioner och gruppens historia är det som betonas och etnicitet ses som något statiskt. Den instrumentella synen fokuserar istället på etnicitet som en konstruktion och ett politiskt fenomen där etnicitet används för att få politisk eller ekonomisk makt. Den tredje synen är ett

mellanting av de två första där fokus ligger på etnicitet som en process, som kontextuell och situationsbunden (Hillerdal 2009:5-7).

Hur man har sett på etnicitet och etniska grupper är något som förändrats över tid. I den traditionella kulturarkeologin ansågs en etnisk grupp utmärka sig genom exempelvis kläder, föremål och språk. Man ansåg därmed att man kunde avläsa etnicitet genom artefakter. Etnicitet sågs som något statiskt och all kulturell förändring kom således till genom diffusion eller migration. Under 60-talet förändrades synen på etniska grupper och man såg dem inte längre som isolerade grupper. Istället fokuserade man på möten mellan grupper och gränserna dem emellan (Hillerdal 2009:5).

Carl-Gösta Ojala skriver att den senaste forskningen kring etnicitet har fokuserat på interaktion och självdefinition av etnisk identitet (Ojala 2008:102). Det är också så Charlotta Hillerdal vill förklara etnicitet:

Ethnicity is a product of a *We*. It is not a phenomenon defining a group in a categorical sense, but a result of individuals in a group trying to define themselves. My apprehension of ethnicity is a contextual and relational construction working in the present. Ethnic identity is a group identity that answers the question *Why are we who we are?*
Hillerdal 2009:3

Hillerdal betonar även att etnicitet alltid har en historisk aspekt och att man återvänder till historien för att skapa eller omdefiniera sin identitet. Därmed ses etnicitet som en process som ständigt är under förändring. Det förflutna bidrar med en känsla av trygghet och autenticitet, menar Hillerdal, vilket gör att det förflutna utgör en viktig aspekt för skapandet av identitet idag (Hillerdal 2009:11-13).

Ojala menar att etnicitet berör själva kärnan inom arkeologin – studier av likheter och olikheter i det arkeologiska materialet (Ojala 2008:101). Hillerdal skriver att inom arkeologin, med sina studier av materiella lämningar, är det lätt hänt att man delar in olika artefakter i grupper och att dessa sedan kopplas samman med kulturella grupperingar: "[...] it is assumed that 'cultures' can be divided into distinct entities [...]" (Hillerdal 2009:17). Detta gör att forskarna skapar etniska gränser i både tid och rum utifrån arkeologiska artefakter. Hillerdal betonar att etnicitet måste diskuteras i en vidare kontext än så då det materiella uttrycket varierar i tid och rum. En artefakt kan därmed inte ge svar på frågor om etnicitet (Hillerdal 2009:25).

Hillerdal förtydligar också att etnicitet är en samtidskonstruktion som har mer att göra med frågor relaterade till nutiden än frågor om ursprung (Hillerdal 2009:29). Istället för att fokusera på att hitta etniska grupper i det arkeologiska materialet, att se etnicitet som

ett objekt, anser Hillerdal att forskningen bör se etnicitet som en process som är under ständig förändring (Hillerdal 2009:294).

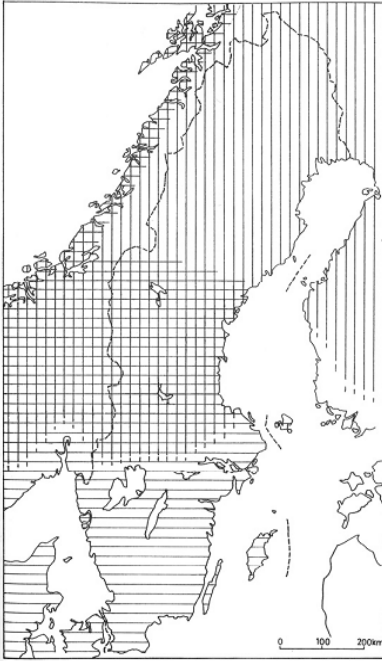
Samisk arkeologi

Arkeologen Lars Forsberg har uttryckt sig i ämnet samisk arkeologi och skriver som följer:

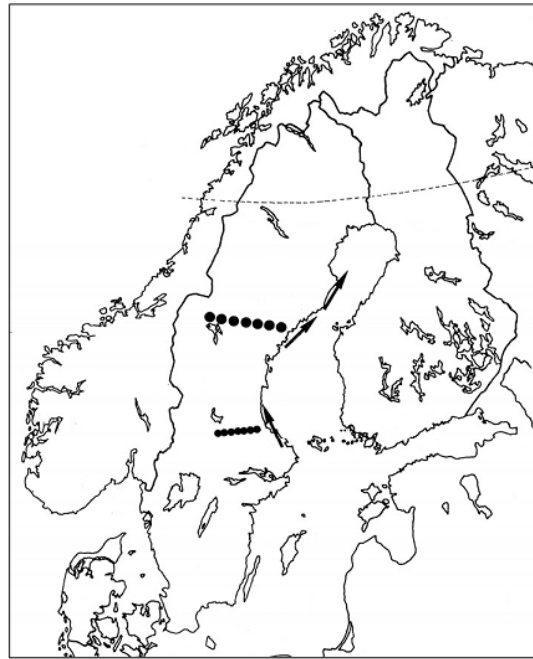
Det verkar som om definitionen för vad som är samisk arkeologi varierar mellan olika forskare, beroende på vilken position man har vad gäller frågor om samisk etnicitet och vilka arkeologiska lämningar som avspeglar sådan etnicitet.
Forsberg 1996:165

Det finns således olika åsikter om *när* man kan tala om samisk arkeologi; hur långt tillbaka i tiden man kan härleda uttryck för en samisk etnicitet. Forsberg sammanfattar en rad forskares åsikter i ämnet och ger en datering mellan 1-400 e.Kr. till 1500-1700-tal. Forsberg påpekar också att en politisk aspekt färgar ämnet – att frågan om etnicitet har fått betydelse för dagens samhällsdebatt (Forsberg 1996:166).

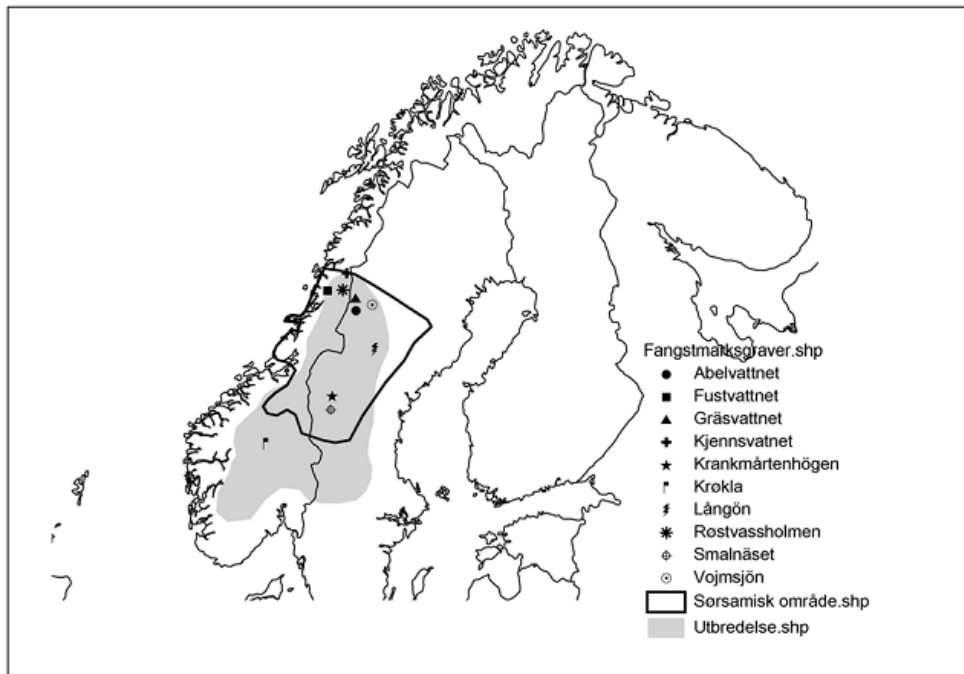
Det finns också åsikter om *var* man kan tala om samisk arkeologi; den geografiska avgränsningen för uttryck av en samisk etnicitet. Forsberg tar först upp området norra Norrland under sen järnålder eller medeltid vilket, enligt Forsberg, har en klar anknytning till och kontinuitet till samisk kultur. När det gäller södra Norrlands inland, vilket är fångstmarksgravarnas primära utbredningsområde, är fallet ett annat. Här är forskarna mer oense om var gränsen för en arkeologi om samer går. Forsberg hävdar att avsaknaden av kunskap om bronsåldersarkeologi i området har gjort att det är tacksamt för olika spekulationer kring protosamisk identitet (Forsberg 1996:165-167). Nedan illustreras två olika teorier kring utbredningen av den samiska kulturen respektive den germanska kulturen under 800-talet respektive 1000-talet samt utbredningen av fångstmarksgravarna i förhållande till dagens sydsamiska område.

Figur 1. 1000 e.Kr. Vertikala linjer visar den samiska kulturen. Horisontella linjer visar den germanska kulturen. Området däremellan visar möten mellan de olika kulturerna. Från Zachrisson 1997:219 Med tillstånd av författaren.

Figur 2. 800 e. Kr. Den övre prickade linjen visar den kulturella gränsen mellan övre Norrland och Mellannorrland. Norr om gränsen finns samisk kultur. Söder om gränsen finns germansk kultur. Den undre prickade linjen visar *Limes Norrlandicus*. Från Baudou 1995:53 Med tillstånd av författaren

Figur 3. Grå färg visar fångstmarksgravarnas utbredning i Sverige och Norge. Fet svart linje visar dagens sydsamiska område. Därtill visas ett antal fångstmarksgravar. Från Bergstøl 2008:226. Med tillstånd av författaren, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Figur 3 visar att stora delar av fångstmarksgravarnas utbredningsområde ligger inom dagens sydsamiska område. Detta är en förklaring till varför fångstmarksgravarna ibland diskuteras i en sydsamisk kontext. Detta ses dock inte som en självklarhet vilket bland annat Evert Baudous karta illustrerar (se figur 2). Det finns även de som vill se fångstmarksgravarna i en blandad kulturell kontext (exempelvis Welinder 2008). Forskarna är därmed av olika åsikter när det kommer till vad som kan sägas tillhöra samisk arkeologi. Detta gäller även för kategorin fångstmarksgravar. Samisk arkeologi är således inte ett klart definierat begrepp och jag ber läsaren ha detta i åtanke i den fortsatta läsningen av denna uppsats.

Arkeologi och samtiden

As archaeologists we are storytellers, we create narratives of the past, we know that there is not only one true past
Solli 1996:209

Utmärkande för den postprocessuella arkeologin är att man ifrågasätter den tidigare positivistiska synen på arkeologi som en objektiv vetenskap. Istället talar man om synen på kulturarvet och arkeologins vittnesbörd som resultatet av en process och därför är under ständig förändring. Vår historia och vårt kulturarv finns inte som ett objekt som kan upptäckas genom vetenskaplig metod, utan är en produkt vi själva är med om att skapa. Ser man på kulturarvet som en produkt så måste där också finnas producenter och konsumenter. Därför innehåller historieskapandet maktstrukturer där den som har makten över tolkningen av historien kan använda den för att förklara och legitimera företeelser i dagens samhälle (Harvey 2008:19-20). Detta förhållande illustreras i ett känt citat av George Orwell ur romanen 1984: ”Who controls the past, controls the future: who controls the present controls the past” (Orwell 1989:37).

Litteraturvetaren David Gedin diskuterar i sin avhandling författarnas och litteraturens förhållande till dagens samhälle vilket jag anser kan appliceras på arkeologins och kulturarvsprocessens förhållande till dagens samhälle:

Det går alltså inte att säga att litteraturen formas av samhällsutvecklingen, eftersom litteraturen deltar i den – också den enskilda romanen eller diktsamlingen. Men det går inte heller att förstå den rådande estetiken om den särskiljs från den sociala kontexten. Varje skönlitterärt verk är på en gång ett resultat av och en bidragande orsak till de sociala, ekonomiska och politiska förhållanden som råder.
Gedin 2004:10

De tolkningar vi gör om historien handlar ofta om vår egen samtid men även om våra föreställningar om framtiden (se ex. Knutsson 2005:182; Sundström 2003:29; Graham & Howard 2008:1-5). Den tyske filosofen Hans Georg Gadamer menar att förhistorien inte kan förstås utifrån dess egna förutsättningar utan att det är vår nutid som ligger till grund för tolkningarna. Vår egen kontext och vår egen förförståelse spelar alltid in när vi försöker tolka ett arkeologiskt material. Gadamer talar om olika förståelsehorisonter (meningar och fördomar) – forskarens och materialets horisont. Vid tolkningen av forntiden smälter dessa horisonter samman och en ny horisont skapas. Detta sker genom en dialektisk process mellan nutiden och forntiden och det är endast på detta sätt vi kan förstå forntiden (Olsen 2003:96-97).

Kulturarvet används ofta som en form av kollektivt minne där historien blir en plattform för skapandet av en gemensam identitet, ett gemensamt arv (Graham & Howard 2008:2). Fornlämningar kan därför sägas vara materialiserade minnen men de är också en del av kulturella processer, värden och känslor. Jonas Grundberg har en teori om varför arkeologin är en av vår tids största producenter inom historieskapandet. Han menar att det arkeologiska materialet i sig själv är stumt och lätt kan användas som ”råvara för konstruktion av symboliska metaforer”. Därför kan samma material eller monument tolkas på en rad olika sätt och ges olika mening. Dessa olikheter kan urskiljas som variationer över tid eller mellan olika samtida grupper av människor (Grundberg 2004: 18). Med detta synsätt blir kulturarvsforskningen och arkeologin en del av en social konstruktion där arkeologerna tolkar forntiden utifrån sina egna, eller snarare samtidens, politiska och ideologiska grunder. Begreppet ideologi kan i detta sammanhang definieras som ett sätt att se på samhället. Ideologin rymmer, som Liedman skriver:

[...] såväl antaganden om verklighetens beskaffenhet som värderingar och handlingsnormer. Att vara anhängare av en ideologi betyder alltså att man accepterar dess verklighetsbeskrivning, delar dess grundläggande värderingar och stöder dess handlingsprogram.
Liedman 2010. NE.se uppslagsord: ideologi

Exempel på vad en ideologi inom forskarvärlden kan innehålla är därmed värderingar kring vad vetenskapsmän bör forska om, hur de bör forska, hur de bör tala och skriva om sin forskning och hur förhållandet mellan forskningen och samhället bör se ut.

Arkeologi, etnicitet och politik

Den norske arkeologen Bjørnar Olsen skriver att vetenskap ofta antas vara objektiv och ett strävande efter något som kan kallas sanning. Trots vetenskapen om att författarens förförståelse påverkar forskningen bör texten i sig inte grunda sig i politiska åsikter då man riskerar att ses som ovetenskaplig. Olsen menar att många museer idag känner en rädsla inför att vara provocerande och ifrågasättande när det kommer till dagens samhälle. Man vill inte bedriva ”politisk propaganda” och därmed framstå som partiska eller som ovetenskapliga. Han berättar vidare om hur den tidiga framställningen av Norges historia ofta varit enkelspårig och framstegsinriktad där det norska har fått ett starkt uttryck medan exempelvis det samiska har fått stå tillbaka (Olsen 2003:199-205).

I det offentliga meningsutbytet var ’norsk’ normalt och opolitiskt, medan ’samisk’ var problematiskt, onormalt och politiskt [---] I viss utsträckning är detta lyckligtvis forskningshistoria, men helt fria går vi inte.
Olsen 2003:225

Olsen menar därmed att dagens samhälle alltid finns närvarande inom forskningen men understryker att allt inte ska ses som politik även om det mesta kan användas politiskt. Likt citatet ovan beskriver han hur ord som feminism, klass, samiskt och urbefolkning i viss mån fortfarande ses som ”indiskreta brott mot god takt och ton” inom den arkeologiska forskningen. En misstänksamhet finns om att de som studerar exempelvis feminism eller samisk kulturhistoria egentligen bara är ute efter att sprida propaganda om sin egen tid (Olsen 2003:226). Han uttrycker dock att: ”Refusing to take political standpoint is a stand in itself” (Olsen 2007:150-151) samt att:

Jag har svært vanskelig og forstå den vitenskaplige begrunnelsen for ikke å kunne studere et fenomen som etnisitet, om man ikke på hyperpositivistisk vis samtidig også avviser vår mulighet for å studere religion, ideologi, kjønn, social status eller kulturell identitet.
Olsen 2007:213

Den norske arkeologen Jostein Bergstøl formulerar sig på ett liknande sätt:

Jeg er helt enig i att fokuset på den kulturelle dynamikken kan forsvinne dersom arkeologien blir redusert til kun å identifisere etniske grupper, men å utelate etnisitet som forskningsfelt blir å kaste barnet ut med badevannet. Det blir som å skulle diskutere likestilling uten å ha anledning til å benevne kjønnene.
Bergstøl 2009:79

Vad som är säkert är att arkeologi om minoriteter, som samisk arkeologi, ses som ett problem av många forskare. Samisk arkeologi måste alltid förklaras och försvaras vilket sällan sker för

svensk arkeologi (Ojala 2009:103; Werbart 2002:132). Bergstøl menar att frågor som varför man skriver om samisk arkeologi, för vem och av vem alltid måste förklaras medan norsk arkeologi sällan tar upp dessa frågor (Bergstøl 2009:289). Den samiska arkeologin har också kravet på sig att alltid vara ”ren” eller autentisk, annars är den inte samisk, vilket återigen inte krävs av svensk arkeologi (Ojala 2009:116).

Thomas Wallerström menar att vi diskuterar frågor kring etnicitet idag för att vi lever i en värld där det pågår etniska konflikter. Han är också av den uppfattningen att dagens frågeställningar kring identitet och etnicitet inte funnits innan läs- och skrivkunnigheten. Det är därför våra egna begrepp från vår samtid som appliceras på förhistorien vilket inte skulle förstås av de människor vi studerar. ”Vi ser inte den egna kulturella egenarten. Som man frågar får man svar”, menar Wallerström (Wallerström 2006:99-101). Med detta menar han dock inte att tankar kring identitet inte funnits tidigare, utan att identiteterna var helt andra än de som forskarna talar om idag. Problemet är, menar Wallerström, att man blandar ihop dagens begrepp i förståelsen av det förflutna.

Wallerström skriver att arkeologin måste förhålla sig kritiskt till frågor kring identitet, etnicitet och dess kopplingar till dagens politik men han påpekar också vikten av att arkeologer engagerar sig i sådana frågor. Detta för att se till att förhistorien inte förenklas (Wallerström 2008:67-68). Frågor om identitet och etnicitet, om vi inte begrundar dessa, kan enligt Wallerström annars komma att användas som en ”ideologisk vapenarsenal” (Wallerström 2006:103-104).

Wallerström menar att det finns två vägar för arkeologin att gå där den första vägen är en etnopolitisk forskning där humaniora används som vapen i konflikter mellan grupper och där arkeologerna fortsätter dela upp det arkeologiska källmaterialet i dessa grupper skapade i vår nutid. Den andra vägen är att ifrågasätta och utmana tidigare gruppindelningar och nyansera forskningen (Wallerström 2006:109). ”Att dekonstruera kategorin är att klarlägga de sammanhang där kategorin uppstår och används” (Wallerström 2006:77). Istället för de nutida grupperingarna som samer, kväner och svenskar, vill han fokusera på norra Fennoskandien som ett område och betona den gemensamma arkeologin och historien istället för att gruppera den efter dagens kategorier (Wallerström 2008:62-63). Även Carl-Gösta Ojala efterfrågar att vi överger de distinkta gruppindelningarna. Istället föreslår han ett nätverksperspektiv där man fokuserar på gränser och nätverk mellan grupper istället för att se dem som låsta enheter (Ojala 2008:113).

Titeln för denna uppsats är ett citat från Bjørnar Olsen: ”Ett indiskret brott mot god takt och ton” och handlar om hur man ser på forskare som ägnar sig åt samisk arkeologi.

Det anses kontroversiellt och det ämne min uppsats berör, arkeologi i sydsamiskt område, ses som särskilt kontroversiellt (Ojala 2009:141).

Jag är medveten om att humaniora kan komma att användas som en ideologisk vapenarsenal, som Wallerström uttrycker det, men jag är också av den åsikten att frågor kring identitet idag och i förhistorien samt hur begreppet diskuteras inom arkeologin är alltför viktiga för att bortses ifrån. I denna uppsats kommer jag att försöka ta den andra vägen som Wallerström talar om: att dekonstruera kategorin fångstmarksgravar. Detta för att jag anser att det är oerhört viktigt att vi hela tiden undersöker kritiskt, reflekterar och utmanar oss själva i skapandet av ny kunskap om forntiden.

Ludwik Fleck och tankekollektivet

I denna uppsats har jag undersökt vilka begrepp som använts för att urskilja eller definiera fångstmarksgravarna som en egen lämningstyp samt vilka värden som knutits till dessa begrepp. Jag har också fokuserat på hur begrepp förändrats över tid samt försökt belysa att förändringar av begrepp speglar förändringar i samhället och inom forskningen.

Läkaren och mikrobiologen Ludwik Fleck utvecklade under 1930-talet en metod för att undersöka vilka politiska och ideologiska värden som är knutna till forskning. Han var kritisk till den samtida logiska positivismen och han ifrågasatte logiskt tänkande som enda förklaringen till hur kunskap skapas (Liliequist 2003:29). Det finns enligt Fleck ingen kunskap som är oberoende av sociala sammanhang. Tvärtom är skapandet av kunskap ”människans starkast socialt betingade verksamhet” (Fleck 1997:51).

Enligt Fleck finns alltid dåtiden, nuet och framtiden närvarande vid skapandet av kunskap. Tolkningar från igår påverkar den uppfattning som dominerar just nu och dagens kunskap ligger till grund för framtida förnyade tolkningar (Fleck 1997: 48). Både nutida uppfattningar och den historiska framväxten av dessa är viktiga för att vi ska förstå vår egen samtid (Fleck 1997: 39).

Nyckelbegrepp hos Fleck är *tankestil* och *tankekollektiv*. En tankestil uppstår när två individer utväxlar idéer och tankar. En gemenskap av individer kallas tankekollektiv och det blir bärare av tankestilen. När tankar och ord byts mellan individer får de hela tiden nya betydelser allteftersom individerna knyter an nya värden och associationer till tankarna och begreppen. Det kan handla om nyanseringar av begrepp eller att man omvandlar tidigare ord och begrepp för att tjäna sin egen ståndpunkt, exempelvis politiskt (Fleck 1997:48-51). Enligt Fleck finns inget som kan kallas ”känslofritt tänkande” (Fleck 1997:57). Han menar att en

gemensam tankestil kan upptäckas mycket tidigt i ett samtal. Antingen förstår man varandra direkt och en känsla av gemenskap skapas, eller så väcks diskussionen av ”främlingskap och misstänksamhet” vilket åskådliggör att personerna tillhör olika tankestilar. Olika tankestilar behöver dock inte alltid betyda att man inte kan prata med varandra. Fleck talar om olika grader av skillnader och menar att omfattningen av ömsesidighet eller misstänksamhet beror på hur stor skillnaden är i tankestil (Liliequist 2003:49-51).

Fleck ser kunskap som en process som hela tiden är under förändring. Han beskriver kunskapen som tre delar; subjektet – den som forskar, objektet – det man forskar om och slutligen tankestilen inom tankekollektivet (Liliequist 2003:12-13). Genom att individerna hela tiden påverkar varandra inom tankekollektivet får det kollektiva tänkandet ofta en större roll än det individuella tänkandet (Liliequist 2003:30). Detta till trots menar Fleck vidare att en individ som ingår i ett tankekollektiv ändå alltid har sina egna teorier och sitt sätt att se på verkligheten. Det är erfarenhet, förförståelse och upplevelser hos individen som skapar dessa olika sätt att se på verkligheten. Därmed blir även ordval och tankarna knutna till dessa färgade av individen och kan på så sätt betyda olika saker för olika personer (Liliequist 2003:43).

Med Flecks synsätt blir forskningen alltid föränderlig och sociala faktorer spelar en stor roll för hur forskarna uttrycker sin kunskap (Baudou 2004a:24). Genom att studera ordval och värdena hos dessa kan vi tolka de ideologiska betydelser som ryms i begreppen. En metod för att göra detta är begreppshistorisk analys.

Begreppshistoria

Men vad det handlar om är nog snarare att allmänspråket företrädesvis använder begrepp för ordbetydelser som uppfattas som komplexa och i behov av definitioner. Man talar hellre om begreppet frihet än om begreppet träbit. Hellberg 2005: 54

Begreppshistoria som metod utvecklades under 1960-talet. Den handlar om att studera hur och när begrepp uppstår och hur de använts över tid men också hur de används idag. Syftet är att ”komma under ytan av idéerna och blottlägga mer djupgående tankemönster och förändringar” (Lindberg 2005:6). Detta förutsätter en tro på att inom ord och begrepp ryms tankar, idéer och värden och genom att studera begreppen över tid kan vi följa förändringarna av dessa tankar och idéer. Detta leder till att man som begreppshistoriker ofta fokuserar på situationer där begreppen förändras, exempelvis när de byter namn. Metoden visar att begrepp alltid har en historia, att de är föränderliga och att de aldrig är självklara (Lindberg 2005:7-10). Reinhart Koselleck menar att: ”[...] språket bestämmer hur vi förstår världen och att

språkliga förändringar alltid också är förändringar i hur vi uppfattar vår egen historiska verklighet” (Koselleck 2004:11). Ett begrepp, enligt Koselleck, skiljer sig från ordet då ett begrepp alltid är mångtydigt – att det uttrycks olika åsikter om begreppet och dess inneboende mening. Detta gör att begreppet också ges politiska eller sociala egenskaper (Koselleck 2004:19; Berggren & Trädgårdh 1990:370).

Begreppshistoria har många likheter med Ludwik Flecks tankemodell då båda inriktningarna betonar att forskning aldrig kan ses utan ett socialt sammanhang: ”begrepp är enheter i vilka mänskliga handlingar, idéer och socioekonomiska strukturer möter varandra” menar statsvetaren Jussi Kurunmäki (Kurunmäki 2005:185). Idéhistorikern Mats Persson talar om begrepp som ”indikatorer på sociala strukturer och politiska konflikter” (Persson 2005:20). Precis som Fleck menar Kurunmäki att begrepp alltid är mångtydiga och att dåtiden, nuet och framtiden alltid är närvarande i forskningen. Han skriver vidare att begrepp kan betyda olika saker i olika kontexter. Dessa kontexter kan utgöras av olika geografiska områden eller olika kulturella sfärer (Kurunmäki 2005:184), vilket kan liknas vid Flecks tankekollektiv. Även statsvetaren Kari Palonen understryker att kontexten är viktig. Trots att individerna talar samma språk och använder samma begrepp så spelar situationen, syftet, individernas förförståelse och ideologi en stor roll för diskussionen och ett ömsesidigt tänkesätt är aldrig självklart (Palonen 2005:41).

I denna uppsats har jag använt mig av begreppshistorisk analys för att undersöka hur begrepp och ordval, som kopplats till fångstmarksgravar, har förändrats över tid samt vilka värden som knutits till dessa begrepp och ordval. För närmare metodbeskrivning hänvisas läsaren till kapitel 4 under rubriken *Metod*.

Källkritiska aspekter

Denna uppsats rör sig mellan olika vetenskaper. Jag har använt mig av teorier och metoder som hör hemma inom idéhistoria och sociologi vilket är discipliner jag inte studerat tidigare. Jag har dock gjort mitt bästa för att ta mig an dessa men vill påpeka att de är något jag inte fullt behärskar.

Viktigt att belysa är att min text också är en del av en tankestil och ett tankekollektiv. Trots att jag försöker göra en objektiv analys av tidigare forskning om fångstmarksgravar samt av enkätsvaren i min undersökning så kommer tolkningarna att vara påverkade av mig som person och av min förförståelse.

Övriga källkritiska aspekter som rör analyserna i denna uppsats är förlagd till varje enskild analys.

3. Översikt över tidigare forskning

Diskussionen om fångstmarksgravarna har länge handlat om de ska ses som samiska eller inte. Den har också berört gravarnas utbredningsområde, Mellannorrland, som ses som en plats mellan norr och söder och mellan nordliga och sydliga kulturyttringar. Mina studier av fångstmarksgravarna kommer att röra sig över en hundraårsperiod inom den arkeologiska forskningen. Därför kommer jag här att ta upp tidigare forskning som studerat hur man sett på Norrland och samisk arkeologi under samma period. Detta för att få en djupare och vidare förståelse för diskussionen kring fångstmarksgravarna. Slutligen kommer jag att redogöra för hur man sett på samer och utformandet av särskilda rättigheter inom svensk politik. Detta för att politiseringen av samisk arkeologi ofta handlar om diskussioner kring markrättigheter.

Norrland och samerna i svensk arkeologi

David Loeffler har i sin avhandling från 2005 studerat synen på Norrland i ett historiskt perspektiv. Det är främst hans forskning som denna genomgång bygger på. Han har bland annat tittat på samhällsutvecklingen i stort, hur kulturmiljövården arbetat vid inventeringar samt hur arkeologerna behandlat norrländsk arkeologi. När det kommer till det sistnämnda har han i sin analys använt sig av Ludwik Flecks koncept tankestil och tankekollektiv vilket gör hans forskning extra intressant för min del. Jag kommer även att hänvisa till Sara Hagstöm Yamamotos avhandling som kom i november 2010. Hennes arbete behandlar kollektiva identiteter som samer, kväner och norrbottningar samt arkeologins och förhistoriens roll i skapandet av dessa identiteter. Den tredje författaren jag hänvisar till är Carl-Gösta Ojala och hans avhandling från 2009. I hans avhandling har jag främst fokuserat på hans forskning kring hur sydsamisk arkeologi behandlats i Sverige.

När, hur och var Sverige befolkades under stenåldern är en alltjämt pågående diskussion inom arkeologin där norra och södra Sverige ofta har behandlats olika. Loeffler ser att under slutet av 1800-talet och första halvan av 1900-talet är det södra Sverige och svenskarna som fått spela huvudrollen. Svenskarna sågs som de första invandrarna till Sverige och landet sågs som den äldsta staten i hela Europa. Norrland hamnade utanför i denna skapelseberättelse och ansågs inte ha bidragit något till utvecklingen under sten- och bronsålder (Loeffler 2005:92-95). Norrland sågs som nästintill folktomt där de fåtaliga invånarna levde kvar på stenåldersnivå med den tidens redskap medan södra Sveriges befolkning hela tiden utvecklades och använde sig av metaller. I Loefflers analys av de arkeologiska texterna ser han att befolkningen i södra Sverige får stå för upptäckaranda, som

kolonizatörer, skickliga, kreativa och de utvecklar högre sociala komplex medan befolkningen i norr ses som stillastående (Loeffler 2005:123).

1938-1977 pågick den första stora arkeologiska inventeringen knuten till den ekonomiska kartan. Här har Loeffler räknat på hur många procent av fornlämningarna som registrerades i olika delar av Sverige. Svealand hade 56,5 % av de registrerade fornlämningarna, Götaland 31,9 %, Gotland 6,9 %, Norrland 2,7 % samt Öland 2,0 %. Förklaringen till att Norrland endast har 2,7 % trots sin stora areal menar Loeffler är att inventeringen skedde med södra Sverige som norm. Till exempel registrerade man inte fornlämningar som boplatser av stenålderskaraktär och fångstgropar, vilka är vanliga eller till och med typiska för Norrland. Loeffler tar även upp metod, tid och pengar som en orsak men betonar att detta inte borde innebära ett uteslutande av vissa fornlämningar (Loeffler 2005:96-98).

Loeffler har även studerat hur stor andel som ägnats åt Norrland i arkeologiska översiktsverk om Sverige. I Montelius arbete från 1903 ägnas endast 1,25 % åt Norrlands historia. I Henrik Schücks verk från 1914 får Norrland 0,2 % eller en halv sida av 262 sidor, Gunnar Ekholm ägnar 1935 2,5 % åt Norrland, Holger Arbman 1947 5,8 %, Stenberger 1964 9,4 % och slutligen 2,9 % i Burenhults trilogi från 1982-1984. Loeffler skriver att en förklaring skulle kunna vara att det saknas data för Norrland då det är mindre inventerat än södra Sverige men han hävdar att procentandelen i så fall borde öka i och med att fler inventeringar och undersökningar gjorts över tid. Så är dock inte fallet, enligt Loeffler, då man kan se att procentandelen faller igen med Burenhults trilogi (Loeffler 2005:108-109). Loeffler menar att ett empiriskt material, vare sig det är stort eller smått, inte bestämmer i sig självt hur något kommer att tolkas eller presenteras. Hela tiden görs det val som bygger på värderingar som finns både inom och utanför den akademiska världen (Loeffler 2005:120-121).

Loeffler kan se att det finns fem punkter eller generaliseringar om hur Norrland presenterats som hela tiden återanvänts genom historien. Dessa generaliseringar ser han som en del av en tankestil som har sitt ursprung i andra hälften av 1800-talet. Loeffler menar att generaliseringarna har formulerats, använts och accepterats av alla, både inom arkeologin och inom kulturmiljövården, under större delen av 1900-talet. De fem punkterna är:

1. The North was settled relatively late in comparison to the rest of Scandinavia.
 2. The population living in the North was sparse and basically nomadic.
 3. Development in the North was absent or retarded, on both the technological, social and economical levels.
 4. When significant progress of any kind did occur, it was always initiated from without, usually from Uppland.
 5. Norrland has always functioned and served as a source of raw materials for the South.
- Loeffler 2005:195

Denna tankestil som Loeffler kallar den sydliga tankestilen kom att utmanas av en ny tankestil under senare delen av 1900-talet. I den nordliga tankestilen, där man ser på Norrland som en region med en egen utveckling, spelar Umeå universitet en tydlig roll (Loeffler 2005:196). Loeffler menar att olika tankestilar behandlar material olika. Det som tidigare ignoreras i den sydliga tankestilen ses nu som relevant och meningsfullt och förståeligt av den nordliga. All kunskap är därför konstruerad, menar Loeffler. Den sydliga tankestilen berodde inte på brist på arkeologiskt material utan på dess egna teoretiska ramverk, påverkat av sociohistoriska händelser, som resulterat i dikotomin norr och söder (Loeffler 2005:201).

With this perspective in mind, one realises that the history of archaeological research in the North harbours neither heroes nor villains, but only a number of archaeologists, professional or otherwise, who, besides being remarkably talented, diligent and/or exceedingly motivated, also accomplished a great deal, irrespective of the prevailing thought-style that influenced their thinking.

Loeffler 2005:202

Loeffler menar att vi alla måste ställa frågor om våra egna tankestilar, gamla och nya, samt om vad deras begränsningar är idag (Loeffler 2005:203).

Sara Hagström Yamamoto har använt sig av diskursanalys som metod i sin avhandling. Där har hon undersökt hur Norrland presenterats i en svensk nationsdiskurs från 1872 -1960. Genom att studera texter har hon kunnat hitta mönster för hur man presenterat södra respektive norra Sverige samt det svenska respektive det samiska. Detta finns kort sammanfattat i en figur i en artikel av författaren från 2010:

SVENSKHET		SAMISKHET
bofasthet	-	mobilitet
jordbruk	-	renskötsel
kunskap om metaller	-	okunskap om metaller
förmåga till framsteg (civilisation)	-	oförmåga till framsteg
bygd	-	ödemark

Figur 4. Det svenska respektive det samiska i den svenska nationsdiskursen. Från Hagström Yamamoto 2010a:129. Med tillstånd av författaren.

I sin avhandling skriver Hagstöm Yamamoto att det var en viss typ av det samiska som fick ta plats i diskursen vilket man också kan se i figur 4; det var den renskötande samens som beskrevs. Andra former av samiskhet togs inte upp till diskussion (Hagström Yamamoto 2010b:76).

Författaren har också analyserat hur samerna presenterats i samisk historieskrivning och även där kan Hagström Yamamoto se att en viss form av samiskhet är den som får ta plats. Samer talas om som renskötare, inte jordbrukare eller nybyggare, trots att detta levnadssätt också är en del av det samiska (Hagstöm Yamamoto 2010b:96).

Slutligen vill jag kort hänvisa till Carl-Gösta Ojals avhandling och hans avsnitt om sydsamisk arkeologi. Ojala skriver att debatten kring sydsamisk arkeologi började i Sverige runt 1980-1990. Det ämne som debatterades mest var etnicitet (Ojala 2009:110). Sydsamisk arkeologi har alltid setts som särskilt kontroversiellt i Sverige kanske just för att det ligger mittemellan det som traditionellt anses vara svenskt och det som anses vara samiskt (Ojala 2009:141). Ojala menar att:

In the history of research, there are many instances when ‘Sámi prehistory’ and ‘Swedish prehistory’ have been constructed as discrete and bounded entities, or one-entities, which would never truly meet.
Ojala 2009:175

Han tycker sig dock se att inom sydsamisk arkeologi har forskarna börjat luckra upp de gamla enheterna och istället fokuserar man på möten och utbyten mellan kulturer och identiteter (Ojala 2009:175).

Samisk arkeologi i Norge

Trots att min uppsats är begränsad till Sverige och svensk arkeologi kommer jag att göra en del nedslag i norsk arkeologi. Detta för att liknande diskussioner har förts i Norge angående fångstmarksgravarna samt att hur man har sett på samisk förhistoria i tidigare forskning i mångt och mycket sammanfaller med synsättet i Sverige. Det sistnämnda kommer att behandlas här.

I sin avhandling från 2001 undersöker Anders Hesjedal vad som är skrivet om samisk förhistoria inom arkeologin i Norge. Han rör sig i tidsperioden mellan sent 1800-tal till 2000-tal. Genom att studera arkeologiska texter från perioden har han kunnat visa hur man sett på samisk och norsk arkeologi under drygt 100 år. Jag kommer främst att presentera delar av hans forskning här även om andra författares arbete nämns.

Under 1860-talet diskuterades två stenålderskulturer i Norge, en arktisk och en sydiskandinavisk. Den arktiska ansågs vara samernas förfäder medan den sydiskandinaviska knöts samman med norrmännen. Hesjedal ser en tydlig dikotomi i denna diskussion där den arktiska kulturen associeras med skiffer – primitivitet – utan utvecklingsmöjligheter medan den sydiskandinaviska associeras med flinta – dynamik – expansion och de stod för nationens förhistoria (Hesjedal 2000:50-51). Även Audhild Schanche skriver i sin avhandling att man under denna tid ansåg att samerna kulturellt låg på en stenåldersnivå, och att de således varit oföränderliga fram till senare tid, medan den sydiskandinaviska kulturen utvecklades vilket brons- och järnåldern var ett bevis för (Schanche 2000:32). Liknande diskussion fanns som bekant även i Sverige (se föregående avsnitt).

Nationen var det som skulle komma att spela en stor roll i början av 1900-talet i Norge, på samma sätt som för andra gryende nationalstater. Invandring, raslära och det som kom att bli nationen Norge och den norska identiteten var det som fångade arkeologernas intresse. Enligt Hesjedal fanns det ingen plats för den samiska arkeologin i identitetsskapandet av nationen. Samerna sågs som ”de andra” och marginaliserades totalt. Det samiska sågs även som ett problem inom forskningen och tolkningarna förknippades med osäkerhet och tvivel medan det arkeologiska materialet som förknippades med norsk identitet tolkades som säkert, något som författaren anser fortfarande dröjer sig kvar även i modern forskning (Hesjedal 2000:89-90).

Under mellankrigstiden fortsatte nationen och det norska att stå i centrum och i motsats till detta stod samerna. Dessa sågs som konkurrenter till ”norrmännen” i den norska förhistorien och degraderades till a-historiska, etnografiska aktörer utan arkeologiskt värde. De ansågs heller inte ha spelat någon betydande roll i historien då de enligt dåtidens forskning invandrat i senare tid (Hesjedal 2000:148) Hesjedal ger exempel från svensk forskning angående denna invandring. Gustaf Hallström beskrev 1929 invandringen av samer under fimbulvintern då en stor avfolkning skedde i Sverige och här upptäcker Hesjedal ytterligare dikotomier. Samerna sågs som passiva invandrare som bara följde efter vildrenen, medan svenskarna sågs som aktiva utvandrare som begav sig ut i Europa för att skapa historia (Hesjedal 2000:115-116).

I efterkristidens Norge skedde det, enligt Hesjedal, förändringar för den samiska arkeologin. Samisk järnålder nämndes för första gången 1945 och man hade därigenom skapat en plats för samisk arkeologi. Vidare utvecklades den arkeologiska institutionen i Tromsø under 70-talet och ett större intresse för nordnorsk arkeologi skapades (Hesjedal 2000:150-163). 1978 bestämdes det så att alla samiska lämningar som är äldre än 100 år ska vara

fredade (Bergstøl 2009:75) Schanche skriver om den etnopolitiska mobiliseringen under denna tid och radar upp flera händelser som blev resultatet av denna. Bland annat nämner hon Samekommittén som bildades 1959 och Norsktsameråd 1964. Händelser som sammanfaller med kommande tidsperiod är inrättandet av Norsktsamerettsutvalg och Samisk kulturutvalg 1980, Sameloven 1987 samt Sametinget 1989 (Schanche 2000: 67).

Nästa tidsperiod som Hesjedal behandlar är mellan åren 1970-1985. Här ser han att Alta-konflikten och den moderna etnicitetsdebatten fick stort inflytande på den samiska arkeologin. Ett nytt sätt att se på etnicitet, bland annat presenterat av Knud Odner 1985, kom att diskuteras livligt. Vissa arkeologer ansåg att forskning kring etnicitet kunde leda till en politisering av arkeologin och att man inte borde uttala sig alls i ämnet som arkeolog. Samtidigt fördes en diskussion om samer skulle ses som en urbefolkning eller inte. På Norsk arkeologmöte 1981 röstade man ja till att samerna var Norges urbefolkning. 30 röster röstade för, sex emot och två var blanka röster (Hesjedal 2000:167-168). Hesjedal skriver att debatten om etnicitet och politiseringen av arkeologin gick så långt att Anders Hagen 1981 liknade detta vid Kossinas arkeologi. Audhild Schanche och Bjørnar Olsen kom senare med kritik mot detta uttalande och menade att samisk arkeologi alltid sågs som problematisk och politisk medan den norska arkeologin alltid sågs som neutral och opolitisk (Hesjedal 2000:179-182). Förändringen i den samiska forskningen sammanfattar Hesjedal som följer:

I arkeologien reflekteres dette av at det vokser fram en arkeologisk forskning om samisk forhistorie der denne forhistorien ses som unik og spesiell, og noe helt annet en 'norsk' eller norrøn forhistorie, og det som betegner denne endringa er skiftet fra spørålet: når innvandret samene? til Odners spørsmål: hvordan oppstod samisk etnisitet og hvordan ble denne vedlikeholdt?

Hesjedal 2000:198-199

Sydsamisk arkeologi i Norge hamnar ofta utanför debatten precis som i svensk forskning. I Norge var sydsamisk arkeologi ett "icke-tema" fram till 1970-talet (Hesjedal 2000:225). Sydsamisk arkeologi ses också som mer kontroversiell och Bergstøl menar att diskussioner om samiska lämningar i Trøndelag och Hedmark ses som ett problem vilket däremot inte är fallet i norr (Bergstøl 2009:77).

Samerna i svensk politik

Ulf Mörkenstam är statsvetare och i hans avhandling från 1999 undersöker han bland annat: "Hur gruppen samer har konstituerats i politiken och vilken betydelse föreställningen om den

samiska gruppen har haft för utformandet av ett system av särskilda rättigheter” (Mörkenstam 1999:4).

Han studerar detta under ett antal olika tidsperioder varav den första är mellan 1883-1917. Under denna period kan han se två olika traditioner om synen på samisk äganderätt. Den första går ut på att samerna ses som nomader och därför inte kan äga jord medan den andra menar att samerna aldrig ägt någon jord utan att den alltid har tillhört staten (Mörkenstam 1999:42). I Mörkenstams analys av den politiska diskursen kan han se hur det svenska ställs i motsats till det samiska och hur endast en form av samiskhet kommer till tals. Han visar detta i vad han kallar en kedja av analogier: ”same – renskötare – nomad – god renskötsel – fjällsame – nomadkultur”. Samerna ses inte heller som svenskar och deras kultur ses som underlägsen svenskarnas (Mörkenstam 1999:107-109).

Den andra tidsperioden som Mörkenstam behandlar är 1918-1952. Här får de samer som inte har renskötsel som levnadssätt även en del i diskursen som en slags mellankategori mellan det typiskt samiska och det svenska. Analogikedjan för den här gruppen består av en rad negationer som för att beskriva vad de *inte* är: ”Same – icke renskötare/icke nybyggare – icke bofast/icke nomad – dålig renskötsel/undermåligt jordbruk – fattig – ej särskilda rättigheter – assimilering.” Man skiljer här mellan det typiskt samiska, i form av renskötsel, och ”det andra” samiska och detta får också konsekvenser för hur man vill att samerna ska integreras i det svenska samhället. De ”riktiga” samerna bör segregeras för att i så hög grad som möjligt behålla sin kultur och sitt levnadssätt då de är bärare av den samiska identiteten. De andra bör istället assimileras (Mörkenstam 1999:145-150).

Nästa tidsperiod är 1953-1977. Här sker en diskursiv förändring av det samiska. Tidigare hade man talat om samerna som en egen ras som var underlägsen svenskarna. Nu förändras retoriken och man talar istället om samerna som en egen etnisk grupp och som en minoritet och urbefolkning (Mörkenstam 1999:151-152). Renskötande samer ses fortfarande som bärare av den samiska identiteten och de besitter fortfarande särskiljda rättigheter men analogikedjan ser annorlunda ut: ”Same – renskötare – yrke – näringsidkare/småföretagare – samisk kultur – samiska språket – det samiska (- svensk).” För den andra gruppen samer ser analogikedjan ut som följer: ”Same – icke renskötare – svenskt levnadssätt – marginaliserade – icke samisktalande – icke samisk kultur – icke same – svensk”. Här kan vi se att samerna nu räknas som svenskar och att det samiska språket blir viktigt för identiteten (Mörkenstam 1999:184).

Sista tidsperioden är 1978-1997. Här ser Mörkenstam att distinktionerna mellan olika grupper av samer försvinner även om rättigheterna fortfarande tillfaller de renskötande

samerna. Analogikedjan för de senare ser nu ut som följer: ”Same – samisk härstamning – samiska språket – samisk kultur – samhörighetskänsla – urbefolkning – minoritetsgrupp – det samiska” (Mörkenstam 1999:224).

I Sverige måste man vara medlem i en sameby för att kunna bedriva renskötsel och de är också dessa som besitter särskiljda rättigheter när det gäller jakt och fiske. I Sverige är 2500 av totalt 17000 samer medlemmar i en sameby (Bergstøl 2009:77). Dessa särskiljda rättigheter har orsakat en rad konflikter under årens lopp. Thomas Wallerström sammanfattar dem i fyra olika kategorier. Dessa är:

[...] tvister mellan svenska staten och privata markägare (äganderätt), mellan samer och privata markägare (renbetesrätt samt rätt till jakt och fiske), mellan medlemmar i samebyar och samiska icke-medlemmar (om nyttjanderätt) samt mellan samer och staten (om äganderätt).
Wallerström 2006:93

Dessa konflikter har lett till rättegångar i både Sverige och Norge. I samtliga fall har det handlat om konflikter som gällt avlägsnade av renskötseln från ett område. I Norge finns det fyra fall varav samerna har vunnit i ett. Jostein Bergstøl menar att det är vanligare att konflikterna utmynnar i en rättegång när det gäller sydsamiskt område på grund av teorierna kring att samerna vandrade in i sydsamiskt område i relativt sen tid (Bergstøl 2009:77). I Sverige har samerna också vunnit i ett rättsfall. Tre samebyar i Nordmalings kommun stämde av ett stort antal markägare 1997. Tvisten har pågått under 13 år och samerna har vunnit i både tingsrätt och hovrätt. I slutet av april 2011 gav Högsta domstolen dem också rätt. Fallet kommer att få stor betydelse för liknande rättsfall i framtiden då Högsta domstolens dom blir prejudicerande (Eriksson & Tures 2011).

Det mest kända fallet i Sverige, särskilt för arkeologer, tar sin plats i Sveg, Härjedalen under 90-talet. Kortfattat kan man säga att 3 skogsbolag och 700 markägare stämde fem samebyar. Under den tid som fallet pågick slutade skogsbolagen med en förlikning medan 500 skogsägare fortsatte processen. I rättegången tog man hjälp av arkeologin för att diskutera samernas rätt till land. Evert Baudou företrädde markägarna medan Inger Zachrisson företrädde samerna. Diskussionen gällde om man arkeologiskt kunde påvisa samisk närvaro i området (Bergstøl 2009:77). Eftersom Baudou och Zachrisson var oense ansåg tingsrätten att urminnes hävd inte kunde bevisas. Samerna förlorade därmed ca 38 % av sitt vinterbete (Hahn 1998:4). Samerna överklagade domen men fick avslag i Högsta domstolen 2004. Därefter överklagade de till Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter vilken valde att ta sig an fallet 2009 (Ojala 2009:155). I maj 2011 skrevs avtal mellan tre av samebyarna och 80% av markägarna. Arbetet med detta fortgår (Länsstyrelsen Jämtlands län).

Sammanfattning

Översikten av den tidigare forskningen visar att det funnits en rad föreställningar om Norrland som region, dess fornlämningar och de kulturer som representeras där idag och under förhistorien. Det har målats upp en bild som till stor del består av dikotomier som handlar om ekonomi, etnicitet och förändring.

Loeffler talar om ett antal generaliseringar om Norrland som fick fäste under senare delen av 1800-talet och som återanvänts under större delen av 1900-talet. Generaliseringarna bestod i att Norrland befolkades sent, att befolkningen till största del var nomader, att all utveckling alltid kom utifrån och att Norrland endast sågs som en råvarukälla till södra Sverige (Loeffler 2005:195).

Hagström Yamamoto ger exempel på en rad dikotomier mellan svenskt och samiskt där det svenska kopplades samman med bofasthet, jordbruk och framsteg medan det samiska fick stå för mobilitet, renskötsel och oförmåga till framsteg (Hagström Yamamoto 2010a:129). Hon betonar att endast en form av samiskhet fick ta plats i den svenska nationsdiskursen och i den samiska historieskrivningen, nämligen den renskötande samens (Hagström Yamamoto 2010b:76).

Liknande mönster hittar Mörkenstam inom den svenska politiken. Det var en viss typ av samiskhet som fick spela huvudrollen – den riktiga samens var den renskötande samens (Mörkenstam 1999:145-150).

Även inom norsk arkeologi ställdes det norska och det samiska i motsats till varandra. Norrmännen sågs som nationens folk medan samerna sågs som ”de andra” (Hesjedal 2000:89-90), den norska arkeologin sågs som neutral och opolitisk medan den samiska arkeologin alltid var förenad med politik (Hesjedal 2000:179-182).

Både Loeffler och Hesjedal ser en förändring i ovan nämnda synsätt under 70-talet där universiteten i Umeå och Tromsø spelade en tydlig roll. Norrland ses nu som ett eget område med en egen utveckling (Loeffler 2005:196; Hesjedal 2000:163).

De föreställningar som presenterats i forskningsöversikten har behandlat Norrland i stort och samisk respektive svensk och norsk arkeologi. Men föreställningarna får också betydelse för diskussionen kring fångstmarksgravarna och deras anläggare. Utbredningen av gravarna motsvarar till stor del det område som behandlats i forskningsöversikten. Fångstmarksgravarna har också diskuterats i former av dikotomier som samiskt och svenskt. Därför anser jag att genomgången av forskningen i detta kapitel är nödvändig för att sätta in diskussionen om fångstmarksgravarna i ett större perspektiv. Jag

ber läsaren ha denna forskningsöversikt i bakhuvudet vid läsningen av nästa kapitel – min analys av tidigare texter skrivna om fångstmarksgravar.

4. Analys - del ett

Bakgrund

Innan jag går in på min analys av tidigare texter skrivna om fångstmarksgravar så finner jag det nödvändigt att kort sammanfatta vad den allmänna uppfattningen om vad en fångstmarksgrav är för något. Det finns ungefär 700 förhistoriska gravar som definieras som fångstmarksgravar i Sverige (Wastenson & Selinge 1994:33; Ramqvist 2007:158). De är spridda i framförallt Dalarna och i mellersta Norrland och vid angränsande områden i Norge.

Figur 5. Utbredning av fångstmarksgravarna i Norge och Sverige. Från Bergstøl 1997:89. Med tillstånd av författaren, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Endast ett fåtal av fångstmarksgravarna är undersökta (Stedingk & Baudou 2006:185) men man har ändå ett tillräckligt material för att för att kunna konstatera att gravarna är anlagda under en period från ca 200 f.Kr.-1200 e.Kr. (Zachrisson 1992:21). Tidsspännet är långt och gravarnas inre och yttre gravskick är heterogent. De kan utgöras av högar, rösen, stensättningar, flatmarksgravar och däremellan förekommande blandningar (Hansen & Olsen 2006:101-102). Det som dock är gemensamt för dessa gravar är att de anses ligga utanför den odlade bygden vid insjöar eller i fjällen.

Vem eller vilka som anlagt gravarna har diskuterats sedan 30-talet fram till idag i uppsatser, artiklar, avhandlingar och böcker. Diskussionerna har kommit att behandla bland

annat ekonomi och etnicitet och tre huvudinriktningar bland forskarna kan skönjas, där man anser att gravarnas anläggare tillhör:

1. En fångstkultur (exempelvis Ambrosiani *et al.* 1984), vilken hos vissa forskare tillskrivs samisk identitet (exempelvis Zachrisson 2004).
2. Utmarksexploatörer från jordbruksbygderna (exempelvis Baudou 2001).
3. En så kallad kreolkultur som uppstått i interaktionen mellan de första två nämnda grupperna (exempelvis Welinder 2008).

Denna korta sammanfattning visar att vi har att göra med gravar som förekommer under lång tid, att de inte har ett homogent morfologiskt uttryck samt att de givit upphov till en rad skilda tolkningar gällande sitt ursprung. Dessa tolkningar och beskrivningar av fångstmarksgravarna är det som följande analys behandlar. Som metod används begreppshistorisk analys.

Metod

Att göra en begreppshistorisk analys innebär att man genom språkliga metoder undersöker hur ord och begrepp exempelvis har utvecklats över tid för att därigenom kunna identifiera de värden och betydelser som begreppen rymmer (Kurunmäki 2005:183). När man undersöker en text kan man analysera begreppen synkront, dvs. hur det utvalda begreppet står i förhållande till andra begrepp använda under samma tid, eller diakront där man undersöker hur begreppet ändrats över tid (Kurunmäki 2005:187). Följande analys är av diakron typ och fokuserar på vad begrepp knutna till fornlämningskategorin fångstmarksgravar inneburit och innebär idag: Vad är enligt forskarna en fångstmarksgrav och hur har dessa beskrivits över tid?

Analysen av begreppen har brutits ner till delfrågor. Ett exempel på detta är hur forskarna beskrivit gravarnas läge, vilket är av stor vikt då detta anses utmärka gravarna. I den undersökta litteraturen har flertalet begrepp använts för att beskriva fångstmarksgravarnas läge i landskapet, men man har också använt sig av motsatsbegrepp för att ställa dem i kontrast till andra fornlämningar. Odlad bygd kontra fångstmark är ett sådant exempel; inmark och utmark ett annat. Inget av de nämnda begreppen kan få någon mening utan sitt motsatsbegrepp. För att begreppet utmark ska ha en betydelse måste där finnas en etablerad bild av vad inmark är (Bergstøl 2008:205). Undersökningen är därför till viss del även synkron då visst fokus ligger på motsatsbegreppen.

Diskussionen om bland annat fångstmarksgravarnas läge används även för att säga något om de associationer och värden som kopplats till fångstmarksgravarna sedan fornlämningskategorin började diskuteras. Detta kapitel avslutas av en sammanfattning av de värden som hittats inom de olika delaspekterna. Analysen som presenteras i detta kapitel utgår ifrån följande frågeställningar:

- Hur beskriver olika forskare fångstmarksgravarna och deras ursprung, exempelvis genom begrepp och ordval?
- Vilken syn på kultur (exempelvis gällande ekonomi, etnicitet och förändring) kan man finna genom att betrakta ovanstående beskrivningar som delar av tankekollektiv?

Lägesbeskrivningar

Detta avsnitt fokuserar på lägesbeskrivningar i den arkeologiska forskningen, från 30-talet, då den första definitionen av fornlämningskategorin gjordes, till idag. Den arkeolog som först särskiljde gravarna som en egen grupp var Gustav Hallström och i dennes definition av fångstmarksgravarna betonas deras läge i landskapet:

[...] läget på torra, låga sjöstränder, helst uddar, inom skogsområden, som ännu idag till större delen visat sig omöjliga för odling [---] dess tyngdpunkt ligger utanför bygderna, till skillnad mot de flesta slag av fornlämningar vi eljest känna.
Hallström 1931:18

Vi ser att Hallström beskriver läget med orden *utanför bygderna*. Han beskriver på andra ställen omgivningen som *enahanda* (Hallström 1931:14), som *öde skogsmarker* och gravarna som en *vildmarksföreteelse* (Hallström 1945:106). Liknande beskrivningar, inspirerade av Hallström, fördes fram av Inga Serning i flertalet arbeten under 60-talet (1962, 1965, 1966). Att landskapet där gravarna är belägna ses som obygd betonas under 60-talet även av Harald Hvarfner, vilket kan ses i ordval såsom *ödemark*, *avlägsna trakter* och *nutida glesbygder* (Hvarfner *et al.* 1962:72 samt 160). I motsats till dessa begrepp finns lägesbeskrivningen *nutida storbygderna* (se exempelvis Hallström 1937:159). Ett annat exempel på sådana motsatsbegrepp är orden *perifera* områden respektive *centralområden* (Hyenstrand 1974b:202). Under 70-talet dök lägesbeskrivningar såsom *skogslandskapets fångstmiljö* och *fångstkulturens miljö* upp (Selling 1976:68-69). Motsatsen till dessa begrepp blev *bondekulturens höggravar* (Bolin & Edenmo 2001:18). Under 80-talet användes av exempelvis Gert Magnusson begreppet *utmark* för att beskriva fångstmarksgravarnas läge.

Magnusson menar vidare att gravarna ligger i områden som kan ses som utmark både under förhistorisk och under modern tid (Magnusson 1986:129).

Benämningar

Även benämningen av fornlämningskategorin fångstmarksgravar har ändrats över tid. Värt att notera är att läget alltid varit det som föranlett benämningen. Hallström kallade således gravarna för *norrländska skogsrösen* (Hallström 1931:18). Hans val av begrepp grundar sig därmed både på gravarnas utseende och på placering i landskapet. Under 1960-talet gav Inga Serning gravarna ett nytt namn – *skogsgravar* – med hänvisning till att gravarna inte är rösen utan fyllda stensättningar eller låga högar (Serning 1966:87). Även här kan utseende och läge sägas vara betydande för valet av begrepp. 1976 fördes det åter fram ett nytt namn för gravarna, då Klas-Göran Selinge vände sig emot namnet *skogsgravar*. Han menade att benämningen *skogsgravar* sade mer om gravarnas miljö idag än om hur landskapet såg ut under den tid de anlades. ”Gravar i insjömiljö”, *insjögravar*, ansåg han passade bättre då gravarna återfinns i omedelbar närhet till vatten (Selinge 1976:39). Denna benämning kom att bli rådande under lång tid tills Martin Gollwitzer under 90-talet sammanförde de tidigare fyndkategorierna *insjögravar* och *norska fjällgravar* till en och samma kategori och gav dem namnet *fångstmarksgravar*, som i citatet nedan:

Man kan därför kalla dem för *fångstmarksgravar* [...] Att svenska fångstmarksgravar främst ligger i skogsområden och norska i fjällområden hänger alltså samman med att fångstmarkerna i Sverige främst utgörs av skogsområden, medan de i Norge mest består av fjällterräng. Gollwitzer 1997:32-33

Begreppen *fångstland* och *fångstmark* har efter detta använts flitigt under hela 2000-talet för att beskriva såväl landskapet som läget för gravarna (se exempelvis Baudou 2001:7; Hansen & Olsen 2006:102; Welinder 2008:58).

Gravarnas relation till naturföreteelser

Förutom det motsatsförhållande mellan inmark och utmark som beskrivits ovan finns också en diskussion om gravarnas förhållande till vatten eller andra geografiska punkter.

Tidigt ansågs uddar, näs och öar vid insjöar som typiskt gravläge, vilket exempelvis kan ses i Gustaf Hallströms citat: ”Så vitt jag vet har den äkta typen ännu icke någon gång träffats vid stranden av någon älv, å eller bäck utan alltid vid sjö” (Hallström 1931:18). Senare kom likväl även vattendrag att ingå i lägesbeskrivningarna (se exempelvis

Selinge 1976:39; Baudou 1978:4; Sundström 1994:102; Bolin & Edenmo 2001:13). Sedan vidgades begreppet så att även gravar som inte låg vid vatten kunde räknas som fångstmarksgravar (se exempelvis Zachrisson 1992:28). Under 90-talets andra hälft kom även fjällgravarna att ingå i samma lämningstyp (se Gollwitzer ovan). En lägesbeskrivning som innefattar detta större register av omgivningar är Zachrissons: ”De är i regel belägna vid stränder, där land möter vatten, och på fjälltoppar, där land möter himmel” (Zachrisson 2004:10. Se också Fossum 2006:49; Hansen & Olsen 2006:101).

Sammanfattningsvis kan sägas att beskrivningar av fångstmarksgravarnas typiska läge har förändrats och utvidgats. Från att läget på uddar vid insjöar har varit det mest utmärkande draget hittar vi nu fångstmarksgravar vid älvar, eller inte vid vatten alls, samt uppe i fjällen.

Forskares tolkningar av lägets betydelse

I forskningen finns också flera olika sätt att tolka gravarnas läge. Ett sätt att kategorisera dessa tolkningar är att de 1) fokuserar på gravkonstruktörernas ekonomi och förhållande till omgivande grupperingar, eller 2) på deras kosmologi.

Vad gäller ekonomi och relation till omgivande grupperingar menar exempelvis Hallström att platsen är vald på grund av det goda läget för jakt och fiske, vilket lett till att grupperingar med ursprung i storbygderna begett sig dit för kortare uppehåll eller säsongsbesök (se exempelvis Hallström 1945:108-109). Harald Hvarfner föreslår istället att grupperingar från storbygderna sökt sig till obygderna för att skapa handelsplatser och goda handelsrelationer med fångstfolket (Hvarfner *et al.* 1962:72). En tredje tolkning av lägets koppling till ekonomi är att gravarnas upphovsmän är en fångstbefolkning och att läget för gravarna således ligger inom deras hemområde (Ambrosiani *et al.* 1984). Denna tolkning kan utvecklas så att denna fångstbefolkning valt läget i syfte att markera revir och hävda dessa skogsområden (se exempelvis Hyenstrand 1974a:134; Zachrisson 1992:22).

Färre forskare fokuserar i sina tolkningar på gravkonstruktörernas kosmologi. Exempel där gravplatsernas innebörd ses som kosmologisk finns dock i följande citat:

De vanligen utstuderat vackra lägena på uddar kan uppfattas så, att gravfälten mera representerar utvalda begravningsplatser än är ren indikation på bebyggelse i deras omedelbara närhet.
Hyenstrand 1974a:138

Att även dessa enkla gravar är uttryck för ett ideellt innehåll – närmast en religiös sed, som varit knuten till färden hinsides och kanske också till åminnelsen av de döda – är ovedersägligt.
Selinge 1976:40

[...] att tillfredsställa den dödes och de anhörigas önsknings om att, även i livet efter detta, få vila i närheten av ett känt vatten och lyssna till välbekanta ljud.
Bolin & Edenmo 2001:20

Utifrån detta kosmologiska perspektiv kallar Birgitta Fossum platserna för rituella arenor där möten skett mellan de levandes värld, de dödas och gudarnas värld (Fossum 2006:189). Inger Zachrisson menar att både läget på holmar och öar - läget mellan vatten och land har sina motsvarigheter i den samiska världsbilden och att samiska gravar hittats på liknande platser från vikingatiden och framåt (Zachrisson 1997:197; Zachrisson 2004:10).

Sammanfattningsvis kan sägas att valet av plats för gravarna har getts en ekonomisk förklaring där storbygdens folk har nyttjat området för jakt, fiske och handel, det har tolkats som en revirmarkering av en mobil befolkning samt som en religiös symbolhandling.

Värderingar i lägesbeskrivningarna

Enahanda läge, öde, vildmarksföreteelse och perifera områden är alla negativa beskrivningar som uppklarar hur forskarna sett på Norrlands inlandsmiljö under järnålder – en öde skogsbygd, långt från händelsernas centrum, som är sparsamt befolkad. Begrepp såsom *utanför bygderna, utmark* och *fångstmark* kan kanske vid första anblick ses som likvärdiga, som en geografisk avgränsning. Men varje begrepp är, som Ludwik Fleck skriver, mångtydigt och varje författare fyller det med sina värden. Inom arkeologin kommer också tolkningarna om människorna bakom gravarna att vävas in i begreppen, samt vilka aspekter av deras liv som är intressanta att studera.

Ovan gav jag exempel på tolkningar kring ekonomi i förhållande till gravarnas faktiska läge i landskapet. Vi kan också se, vad gäller de begrepp som ovan refererats, (*utanför bygderna, utmark* och *fångstmark*) att det är resursanvändningen av den mark där de ligger som ges störst betydelse när man beskriver gravarnas läge. Implicit i dessa lägesbeskrivningar ligger alltså en värdering om att ekonomi är en viktig kategori för att tolka gravarna och dess anläggare: platserna har möjligheter för jakt, fiske och utmarksbruk men saknar möjligheter för odling. De ställs därmed i motsats till de gravar som inte ligger i utmarken eller fångstmarken, vilka ofta kallas bygdanslutna gravar eller bygravfält. Denna uppdelning utgör grunden för en dikotomi, där värderingar som associeras med respektive gravläge kan jämföras eller ställas i motsats till varandra.

Dessa associationer rymmer förutom ställningstaganden om ekonomi också sådana om etnicitet. Särskilt tydligt är detta i fallet fångstmark. Begreppet fångstmark

innehåller en rad olika värderingar beroende på vilken författare som skrivit det. Fångstmark förbinds ofta med begreppet fångstfolk, som vi ser i kopplingen ovan mellan *skogslandskapets fångstmiljö* och *fångstkulturens miljö*, (Seling 1976:68-69) och ger en implicit tolkning av gravarnas anläggare som en jägarbefolkning. För vissa författare vävs ytterligare associationer in och fångstfolket likställs med samer (se exempelvis Zachrisson 2004:10). Hos andra författare ser associationskedjan annorlunda ut: fångstmark-utmarksbruk-bondebefolkning-germaner (se exempelvis Baudou 2001). Detta visar hur mångtydigt ett begrepp som fångstmark kan vara.

Även i de fall där läget kopplas samman med en kosmologisk betydelse kan vi se att teorier kring gravanläggarnas ekonomi blir viktigt för tolkningen. Hyenstrand talar om gravplatserna som en revirmarkering av en mobil fångstbefolkning samt att gravlägena hellre ska ses som särskilt utvalda vackra begravningsplatser än en indikation på bebyggelse i närområdet (Hyenstrand 1974a:134-138).

Det finns också exempel på där teorier om etnicitet kopplas samman med tolkningen av lägets kosmologiska betydelse. Exempelvis drar Zachrisson paralleller mellan samisk kosmologi och fångstmarksgravarnas lägen.

Lägesbaserade värderingar med vidgad tillämpning

Som vi ser är alltså lägesbeskrivningar förbundna med värderingar om upphovsmännens ekonomi och etnicitet. När fornlämningstypen på detta sätt kopplats till vissa värderingar, tenderar dessa att i fortsättningen även tillämpas även på gravar med annorlunda läge.

Detta förenklas genom att författare sällan ger svar på vad de menar med *odlad bygd*. Menar de odlad bygd idag, de spår vi har efter järnåldersbebyggelse eller de områden som geologiskt lämpar sig för odling? Faktum är att vi kan hitta alla alternativen i forskningen. Man syftar på odlad bygd i dåtid, sen tid, och nutid: (se exempelvis Zachrisson 1992:21; Welinder 2008:33; Serning 1966:87). Det är också svårt att avgöra hur stort område som kan räknas till bondebygderna. När tar utmarken slut och när tar ödemarken vid ur bondebefolkningens synvinkel? Hallström skriver dessutom att gravarna kan ligga nära invid storbygderna (Hallström 1931:18) och Jostein Bergstøl ger exempel på fångstmarksgravar i Norge som ligger i närheten av den brukande bygden:

De gravene og bosetningssporene som ble avdekket ved Kilde i Åmot er samtidige med de to fångstmarksgravene noen kilometer lenger opp langs Renaelva. Det betyr at de to gruppene har levd relativt nær hvenrende, i alle fall i delar av året. Denne nærheten må ha ført til mer omfattende kontakt.
Bergstøl 2008:200

Även Stig Welinder ger exempel på där fångstmarksgravarna ligger inom synhåll från en samtida by: ”Skogsgravarna byggdes nära järnframställningsplatserna, *även då dessa låg nära gårdarnas tun och inmark*, och i utmarken” (Welinder 2008:61, min kursivering).

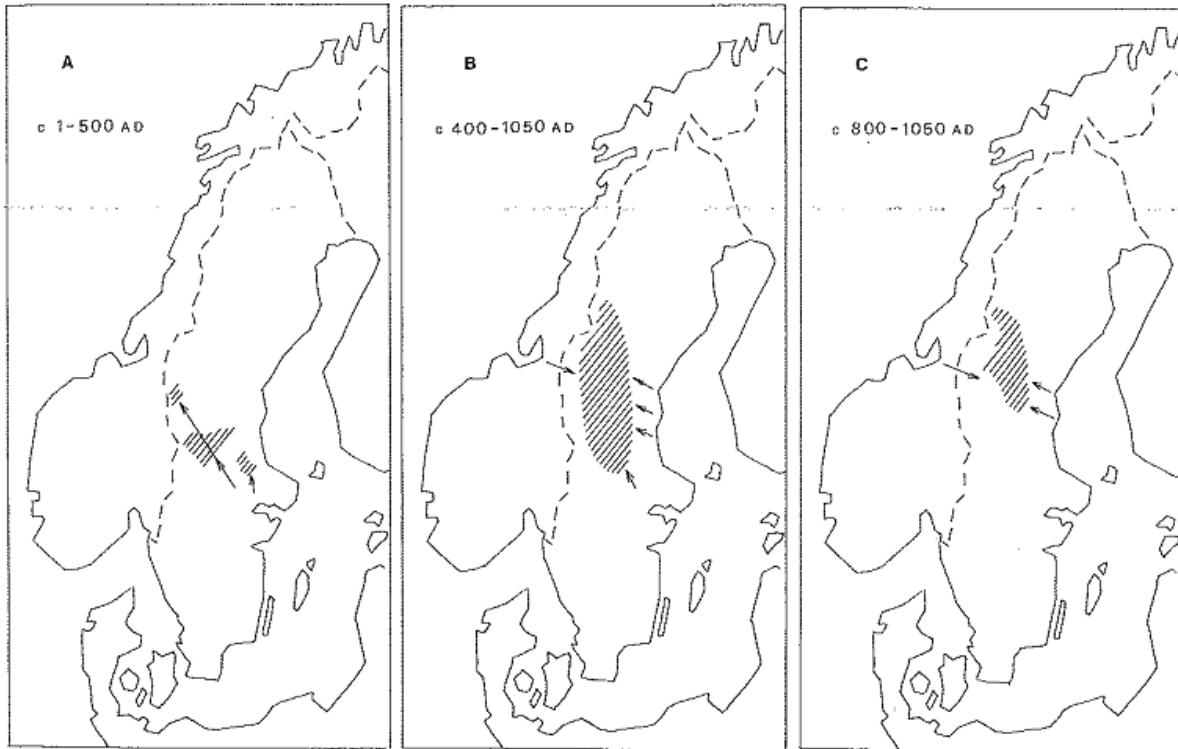
De mångtydiga begreppen för fångstmarksgravarnas lägen samt tydliga undantag från regeln om placeringen i landskapet visar att det viktigaste kriteriet för att beteckna en fornlämning som fångstmarksgrav (läget utanför odlad bygd) är mycket problematiskt. Om det finns ett, tre eller fler undantag - när slutar då regeln att gälla? Eller är reglerna så oklara att några undantag inte spelar någon roll för helhetssynen på gravarna som en kategori – och hur dessa bör tolkas?

Grupperingar inom fångstmarksgravarna

Redan från början då man utmärkte fångstmarksgravarna som en egen fyndkategori har man påpekat den stora variation som kategorin innefattar. Uppdelningar av gravarna i olika grupper har gjorts efter kronologi, morfologi och fynd.

Gustav Hallström delade in gravarna i två grupper som han kallade skogsrösen och isolerade rösen. Den första gruppen består av de större gravfälten som, enligt Hallström, är placerade vid sjökanten och den senare av ensamliggande gravar belägna på berg eller sluttningar ned mot strandkanten (Hallström 1931:19). Åke Hyenstrand menade att gränserna mellan fångstmarksgravarna är oskarpa men gav en liknande indelning som Hallström. Hyenstrand ansåg vidare att de ensamliggande gravarna eller gravarna i små grupper är byggda av ett grövre stenmaterial än gravarna i de stora gravfälten. De stora gravfälten utmärks istället av en ”omsorgsfull uppbyggnad” (Hyenstrand 1974a:139). Han påpekade också att de ensamliggande gravarna ligger nära primitiva järnframställningsplatser vilket de stora gravfälten inte gör (Hyenstrand 1974b:181).

Evert Baudou delade i slutet av 70-talet in fångstmarksgravarna i tre grupper baserat på kronologiska och morfologiska grunder. Den första gruppen består av stora gravfält med stensättningar från första halvan av millenniet. Andra gruppen består av ensamliggande eller smågrupper av stensättningar från andra halvan av millenniet. Den tredje gruppen består av ensamliggande eller små grupper av högar daterade till vikingatid. Han såg också att grupperna skiljer sig åt i sin geografiska utbredning vilket han återger i kartorna nedan (Baudou 1978:20-23).

Figur 6. Utbredning av fångstmarksgravarna under tre olika tidsperioder. Karta A visar gravfält med stensättningar, B visar ensamliggande eller små grupper av stensättningar, C ensamliggande eller små grupper av högar. Från Baudou 1978:21. Med tillstånd av författaren.

Per Lekberg har studerat fångstmarksgravar i övre Dalarna för att se om man kan skilja ut dem mot andra samtida gravar i området. Totalt behandlade han 98 fångstmarksgravar och han delade in dem i fem huvudgrupper baserat på bland annat morfologi, kronologi och fynd (Lekberg 1990:69). Den uppfattning Lekberg kom fram till var att fångstmarksgravarna inte kan skiljas ut från andra samtida gravar när det kommer till kronologi eller morfologi: ”Det är knappast funktionellt att vidare tala om ’insjögravar’ då ingen sådan enhetlig grupp existerar” (Lekberg 1990:48). Han menar att begreppet insjögrav återanvänts gång på gång och att gravarna nu ses som en egen gravtyp utan att någon har ifrågasatt kategorin. ”Övre Dalarnas GE (gravenheter) skulle med all säkerhet passera som relativt normala om inventeraren skulle se dem i Uppland eller Västmanland”, menar Lekberg (Lekberg 1990:70, min parentes). Lekbergs ställningstagande fick dock liten genomslagskraft och diskussionen om fångstmarksgravarna har fortsatt, liksom uppdelningen av dem i grupper.

Evert Baudou återkommer tillsammans med jägmästaren Henrik von Stedingk år 2006 med en variant på sin tidigare uppdelning av gravarna. De delar nu in gravarna i två grupper baserat på osteologiska och övriga fynd och de menar att grupperna även skiljer sig åt kronologiskt. Grupp ett består av gravar med yngre datering. De ligger i mindre grupper eller ensamma. Gravarna har högre fyndtäthet och brända ben från domesticerade djur finns

blandade med ben från människa. Grupp två är gravar med obrända ben från älg och ren separerade från människobenen. Grupp två saknar fynd eller har enstaka fynd till skillnad från grupp ett (Stedingk & Baudou 2006:185-187).

Birgitta Fossum delar samma år in fångstmarksgravarna i tre grupper:

Gravskicket kan indelas i tre delvis överlappande perioder, mellan vilka det finns variation i både morfologi, gravfältens storlek och fyndmaterialets sammansättning men även en kontinuitet i t.ex. belägenhet.

Fossum 2006: 90-91

Första tidsperioden, enligt Fossum, är från 300-200 f.Kr. till 200 e.Kr. Gravarna från denna period är brandgravar och ligger ofta i stora gravfält med triangulära eller runda stensättningar. Vanligt är att man hittar deponeringar av horn på gravarna från denna tid. Andra perioden är från år 0-200 e.Kr. till 600 e.Kr och här utgörs gravfälten av färre gravar än under den första perioden. Deponeringar av horn saknas. Istället hittar man ben från tamboskap i gravarna. Sedan kommer ett glapp på 200 år innan sista perioden börjar vid 800-talet och slutar vid 1200-talet. Under den sista perioden förekommer även högar på gravfälten med skelettgravar, något som inte förekommer under de tidigare perioderna (Fossum 2006: 90-93)

Det tidigare nämnda sambandet mellan de yngre fångstmarksgravarna och järnframställningsplatser (Hyenstrand 1974b:181) är bara ett exempel på andra fornlämningar som sägs korrelera med fångstmarksgravarna. Bland annat har det stora antalet fångstgropar i Mellannorrlands inland sagts vara samtida och kopplade till fångstmarksgravarna (Sellinge 1976:44; Ramqvist 2007:173).

I flertalet fångstmarksgravar har man även hittat stenåldersredskap bland gravgodset. Att det skulle finnas ett kronologiskt samband mellan fynden och gravarna ses dock som otroligt. En förklaring som ges är att gravarna är anlagda på äldre stenåldersboplatser vilket gjort att redskapen följt med i gravfyllningen (Hallström 1945:114-115). En annan åsikt ger Harald Hvarfner. Han visar ett exempel där stenföremål hittats i gravarna trots avsaknad av äldre stenåldersboplatser i närheten och hans slutsats är istället att stenredskapen visar på en förlängd stenåldersteknik in i järnålder (Hvarfner *et. al* 1962:158-160). Inger Zachrisson ser sambandet mellan stenåldersredskapen och fångstmarksgravarna som ett bevis för en kulturell kontinuitet dem emellan: att de gravlagda har samma etniska bakgrund som den tidigare fångstbefolkningen (Zachrisson 1992:22).

Värderingar i diskussionen om grupperingar

De gruppindelningar som redovisats ovan kan betraktas som indikatorer på vilka aspekter av gravarna som forskare ansett vara intressanta. Grovt sett handlar indelningarna om när gravarna är anlagda, hur gravarna är konstruerade och vilka fynd de innehåller. Vad säger då grupperingarna om forskarnas syn på gravarna?

Stedingk och Baudou delar in gravarna efter osteologiska fynd (Stedingk & Baudou 2006:185-187) och fokuserar där på grupper av gravar med ben från vilda kontra domesticerade djur. Detta kan tolkas så att Stedingk och Baudou utgått ifrån hypotesen att man i regionen har haft två olika ekonomiska system – jakt kontra tamdjurshushållning. Exemplet med fynd av ben från tamdjur i gravarna används sedan för att ifrågasätta synen på Mellannorrland som ett område med endast fångstekonomi under järnålder (Stedingk & Baudou 2006:194).

Baudou menar att vi måste överge de förenklingar som finns inom forskningen när det kommer till ekonomi. Mellannorrlands ekonomi vill han beskriva som ”flexibilitet som tradition” där man ägnat sig åt både sädesodling, fåbodbruk, svedjebruk, järnframställning och jakt, inte det ena eller det andra (Baudou 2001:21-33). Den indelning av fångstmarksgravarna efter osteologiska fynd som publicerades 2006 stärker dock inte detta uttalande. Istället målar författarna upp en tydlig dikotomi mellan jakt och tamdjurshållning som speglar två olika kulturella traditioner.

Även de grupperingar som utgår ifrån korrelation mellan järnframställningsplatser, stenåldersboplatser och fångstgropar speglar vilka tolkningar kring ekonomi som ges fångstmarksgravarna. Genom att betona gravarnas samband med järnframställningsplatser betonar man också utmarksbruket. Genom att beskriva gravarnas omgivning som en mångfacetterad fångstmiljö, med samband till stenåldersboplatser och fångstgropar, betonar man en fångstekonomi. Återigen visar sig den antagna ekonomin hos gravanläggarna spela en stor roll för indelningen av fångstmarksgravarna i grupper.

Flera åsikter har framförts angående grupperingarna av fångstmarksgravarna. Det har påpekats att gränserna mellan de olika fångstmarksgravarna är oskarpa (Hyenstrand 1974b:181) och att grupperna överlappar varandra (Fossum 2006:185). Per H Ramqvist är dock av en annan åsikt när han skriver att: ”Insjögravarna kan delas in i två grupper, varandra totalt olika” (Ramqvist 2007:165). Slutligen hävdar Per Lekberg att fångstmarksgravarna inte skiljer sig från andra gravar alls och att de därför inte bör diskuteras som sådana, än mindre grupperas (Lekberg 1990:48).

Ytterligare problem med att urskilja fångstmarksgravarna som en egen grupp och alternativt dela in dem i inbördes olika grupper tillkommer om man ser till vilka gravar som idag räknas som fångstmarksgravar och vilka gravar som inte gör det.

Fångstmarksgravar i förhållande till närstående fornlämningskategorier

Föregående avsnitt visade hur grupperingar inom fornlämningskategorin fångstmarksgravar visar vilka aspekter och tolkningar som forskare fokuserat på. Även avgränsningar mellan fångstmarksgravar och närstående fornlämningskategorier säger något om detta. Hur denna avgränsning ska göras har också diskuterats mycket.

Av språkliga, statliga och traditionella skäl hålls arkeologin i Sverige och Norge ofta åtskilda. När Gollwitzer (1997) bestämde sig för att föra samman de norska *fjällgravarna* med de svenska *insjögravarna* vidgades begreppet avsevärt. Gravarna återfanns nu inte bara i skogsområden vid insjöar utan även i fjällmiljö.

Ett annat exempel där fornlämningskategorins vidd diskuterats är i förhållandet mellan *urgravar* och fångstmarksgravar som Jostein Bergstøl tar upp i sin avhandling:

Både urgraver og fangstmarksgraver er kategorier som er konstruert av forskere og reflekterer ikke nødvendigvis kategorier som var klart definert i forhistorisk tid. Innenfor gruppen urgraver fins det røyser som ville blitt betegnet fangstmarksgraver om de hadde ligget i Sør-Norge, og mange av fangstmarksgravene ville blitt karakterisert som urgraver dersom de hadde ligget i Finnmark.
Bergstøl 2008:160

Även i Finland finns gravar som har kommit att diskuterats i samband med de svenska fångstmarksgravarna. Hansen och Olsen tar upp dessa i sin bok över samernas historia. De likheter som presenteras mellan finska *lapprösen* och fångstmarksgravar är att de ligger utanför den odlade bygden i närheten av näs vid insjöar och vattendrag. De har också liknande dateringar och ligger likt fångstmarksgravarna ofta som ensamliggande gravar eller som gravar i mindre grupper. En annan likhet är att diskussionerna kring lapprösen gett många olika tolkningar och att kategoriseringen ses som ”oklar” (Hansen & Olsen 2006:111-112).

Kanske bör dessa 'lapprösen' i det finska inlandet ses som en parallell till de svenska fångstmarksgravarna. Trots vissa olikheter är det flera drag beträffande belägenhet, fyndomständigheter och traditionsmaterial som förbinder dessa utmarksgravar.
Hansen & Olsen 2006:112

Värderingar i fornlämningskategorins avgränsning

Dessa ovanstående exempel illustrerar hur olika begrepp och namn på fyndkategorier används i olika, ofta nationellt färgade, tankekollektiv, trots att man kanske diskuterar liknande fornlämningar. I exemplen kan vi se att statliga gränser även blir gränser för tankekollektiv. Gravar som liknar varandra kan på detta sätt få skilda tolkningar och ges skilda värdeladdningar i olika länder. I fallet med de norska fjällgravarna och de svenska insjögravarna är dock Gollwitzers texter exempel på att gränserna mellan tankekollektiven suddats ut. I fallet med Finlands lapprosen har diskussionen möjligen bara börjat. Även inom landets gränser kan vi ana två olika tankekollektiv vilket belyses av Bergstøl i förhållandet mellan norska fångstmarksgravar och urgravar.

Hur man väljer att kategorisera lämningarna har också att göra med tolkningar kring vem eller vilka som anlagt gravarna. Exempelvis ses urgravar som typiskt samiska lämningar (Schanche 2000) medan det föreligger olika åsikter om fångstmarksgravarna bör ses som samiska. Synen på var i landet man kan tala om samisk arkeologi får här betydelse. Fångstmarksgravarnas utbredningsområde ligger i ett område, mellan sydliga och nordliga kulturer, som ses som problematiskt – ett ingenmansland (Bergstøl 2008:134). Därmed blir åsikter om själva definitionen av samisk arkeologi och vad som kan räknas till detta också avgörande för kategoriseringen av ovanstående fornlämningar.

Gravskicket spridning och ursprung

Ända från start då man började diskutera fångstmarksgravarna har man försökt utreda var seden att gravlägga sina döda på detta sätt kommer ifrån. De äldsta fångstmarksgravarna är de tidigaste gravar man känner till i Mellannorrlands inland och de har beskrivits som en nyhet och som moderna för sin tid (se exempelvis Ambrosiani *et al.* 1984:61). Över tid har forskare diskuterat om gravskicket kan vara ett tecken på en inre förändring bland befolkningen i Mellannorrland eller om det är påverkat av grupper utifrån. Det senare ses av många forskare som mest troligt. För denna ståndpunkt argumenterar Selinge enligt nedan:

[...] de är belägna i *fångstkulturens miljö*, men också från det faktum, att en *gravsed* tidigare inte är känd inom denna kultur. [---] En helt ny gravsed bör nämligen kunna tolkas som en ny religion, och den kan i så fall knappast vara en intern 'uppfinning' utan förutsätter kontakter utifrån. [---] d.v.s. från en annan kulturkrets, där man redan hade en dylik gravsed.
Selinge 1976:15

Uppfattningen att gravskicket är inspirerat utifrån verkar i denna forskning allmänt accepterad, men åsikterna kring vilket område som påverkat utvecklingen varierar mera. En allmänt hållen beskrivning av de områden med vilka upphovsmännen har haft kontakt med beskrivs som *högre utvecklade områden*, i vilket inlandet i Mellannorrland inte infattas (Baudou & Selinge 1977:401).

Inspirationen till gravskicket sägs ofta komma från de sedentära bygderna i Mälardalen eller östra Norge (se exempelvis Baudou 1978:20; Magnusson 1986:95). Även föremålsfynden tycks peka på norska kontakter enligt Sundström (1994:105). Enligt Selinge kan influenser också komma ifrån rösen i Värmland och ned mot västkusten och Vänerområdet (Selinge 1976:70). Magnusson föreslår också den norrländska kusten som influens (Magnusson 1986:95).

På de äldre fångstmarksgravfälten har man hittat horndepositioner av älg och ren på gravarna och i fyllningen. Dessa offer sägs istället ha fått sin inspiration norrifrån i och med att de påminner om samiska offerplatser i senare tid (Zachrisson *et al.* 1997:195; Magnusson 1986:13). Baudou hävdar dock att liknande hornoffer har hittats i Uppland och att den nordliga eller samiska referensen därför inte är nödvändig (Baudou 2001:28).

Värderingar i gravskickets spridning och ursprung

Som ovanstående stycke visar föreslogs under 70-talet att kontakter och influenser kom utifrån, från *högre utvecklade områden*, där en intern utveckling i Mellannorrland inte sågs som möjlig (Selinge 1976:15; Baudou & Selinge 1977:401). Oavsett om författaren anser att det är en fångstbefolkning som anammat en annan grupps kulturyttring, i detta fall ett gravskick, eller om författaren anser att det är den sedentära bygdens människor som rört sig i fångstlandet, kan vi se att de föreslagna influenserna kommer från alla håll – från Mälardalen och Värmland i söder till Norge i väster, samt även ostkusten och slutligen norrifrån. I mitten av allt detta ligger Mellannorrlands inland och fångstmarksgravarna.

Detta sätt att beskriva regionen och dess gravar antyder ett särskilt sätt att betrakta upphovsmännen och deras kultur. Exempelvis ser vi i citatet i föregående avsnitt klara tendenser till kulturarkeologins syn på kultur och hur kultur förändras. Selinge skriver att en ”intern uppfinning” av ett nytt gravskick inte ses som trolig utan att förändringen måste ha kommit utifrån (Selinge 1976:15) vilket kan kopplas till diffusionsteori (att en idé kommer till på en plats för att sedan spridas) (Olsen 2003:108). Detta innebär att de så kallade *högre utvecklade områdena* skapade en ny gravsed som sedan spred sig till de *lägre utvecklade*

områdena i Mellannorrlands inland. Selinge använder sig också av begreppet ”kulturkrets” vilket hör kulturkretsläran till. En kulturkrets ansågs vara en grupp av ”kulturella element med samma geografiska utbredning” vilket i förlängningen betyder att man skapade en bild av separata kulturområden med hjälp av exempelvis artefakter och gravformer (Olsen 2003:109).

I senare texter appliceras varken diffusionsteori eller kulturkretslära men det är tydligt att inspirationen alltid antas komma utifrån.

Sammanfattande diskussion: Fångstmarksgravarna sett som tankekollektiv

Denna analys av tidigare texter har fokuserat på hur forskare beskrivit fångstmarksgravarna och deras ursprung. Jag har ämnat belysa de föreställningar som finns om gravarna samt de tolkningar och värden som knutits till olika begrepp använda i anslutning till fångstmarksgravarna.

I de tolkande avsnitten under varje kapitel har jag försökt visa hur diskussionen, begreppen och ordvalen om exempelvis fångstmarksgravarnas lägen inte enbart handlar om en geografisk avgränsning utan också om tolkningar kring forntidens människor bakom gravarna: Hur de har försörjt sig, var de rört sig i landskapet och vilken kontakt de haft med andra grupper av människor. Jag har också visat hur de genom begrepp har ställts i motsats till andra gravar, andra ekonomier och andra grupper av människor. I detta avsnitt avser jag att ge en bild av hur denna typ av värderingar kan ses i ljuset av begreppet tankekollektiv.

Gravlägesbeskrivningar och tankekollektiv

Över tid har man beskrivit fångstmarksgravarnas läge på olika sätt. Vad som är viktigt att påpeka är att dessa beskrivningar måste ses som påverkade av sin samtid – vad som var rådande normer inom forskningen under tiden de skrevs. Exempelvis beskrivs Norrland som *öde skogsmarker* och gravarna som en *vildmarksföreteelse* i de tidigaste texterna (se exempelvis Hallström 1931 och 1945). Liknande beskrivningar finns från 60- och 70-talen där gravarna sägs ligga i *perifera* områden i motsats till *centrala* områden.

Detta sätt att beskriva gravarnas läge kan liknas vid Loefflers analys av texter om arkeologi i Norrland från första halvan av 1900-talet. Där ser han att Norrland uppfattas som öde och nästintill folktomt samt att befolkningen i Norrland ses som stillastående i motsats till södra Sveriges befolkning som får stå för utveckling och upptäckaranda (Loeffler 2005:123).

Inre utveckling eller yttre påverkan

I avsnittet om gravskicket spridning och ursprung såg vi att forskare föreslog många olika inspirationskällor till seden att begrava sina döda såsom i fångstmarksgravarna.

Även här kan vi se att de rådande normerna inom forskningen spelat en stor roll för tolkningen av fångstmarksgravarnas spridning och ursprung. Ett exempel på detta är Selinges applicering av diffusionsteori och kulturkretslära vilket är typiskt för kulturarkeologins syn på kultur och hur kultur förändras. Även i senare texter, från 80- och 90-tal, ses inre utveckling fortfarande inte som trolig. Dessa åsikter om att utvecklingen kommer utifrån och att Mellannorrland ses som passiv mottagare kan liknas vid David Loefflers beskrivning av den sydliga tankestil som dominerat under större delen av 1900-talet. Han menar att man generellt antagit att all form av utveckling i Norrland alltid kommer utifrån (Loeffler 2005:195).

I nutida beskrivningar (se exempelvis Bergstøl 2008) har fokus flyttats från aktiv spridning och passiv mottagning till att fokusera på möten och utbyten. Jostein Bergstøl kallar området med fångstmarksgravar för ett ”ingenmansland” och en kontaktzon i relationen mellan nordliga och sydliga kulturer vilket illustreras i kartan nedan (Bergstøl 2008:134).

Figur 7. Utbredning av nordliga och sydliga kulturer. Grå färg markerar Bergstøls undersökningsområde, lodräta linjer visar utbredningen av asbestkeramik och de vågräta linjerna utbredning av nordiska bronser. Från Bergstøl 2008:133. Med tillstånd av författaren, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Bergstøls beskrivningar skulle således kunna jämföras med Loefflers teorier om en nordlig tankestil, där Norrland inte längre ses som en passiv mottagare av kulturella förändringar (Loeffler 2005:196).

Kategorier, dikotomier och samspel

En plats i gränslandet mellan olika kulturer, som i Bergstøls beskrivning ovan, är en plats för möten men möjligen också en plats där dikotomier blir extra tydliga. Ett dualistiskt synsätt har dominerat diskussionerna om fångstmarksgravarna. Indelningar finns mellan bygd och obygd, jordbruksekonomi och fångstekonomi, bönder och fångstmän och slutligen mellan nordbor och samer.

Till exempel har fångstmarksgravarnas läge lett till tolkningar om anläggarnas ekonomi. Lägesbeskrivningar som *fångstmark* och *utmark* visar att det är resursanvändningen av den mark där gravarna ligger som getts störst betydelse när man beskrivit läget i landskapet. Gravarna har också ställts i motsats till de gravar som inte ligger i utmarken eller fångstmarken, vilka kan kallas *bygdanslutna* gravar. De har också ställts i motsats till den ekonomi som kopplats till bygden, där jordbruk och boskapsskötsel är det som betonas. Denna uppdelning utgör grunden för en dikotomi, där värderingar som associeras med respektive gravläge kan jämföras eller ställas i motsats till varandra.

Tolkningarna kring ekonomi har i sin tur lett direkt till tolkningar kring gravanläggarnas etnicitet, vilket kan illustreras i associationskedjan *fångstmark – fångstfolk – samer* (se exempelvis Zachrisson 2004). Även i annorlunda associationskedjor kan vi se att teorier kring ekonomi är tätt sammankopplat med teorier kring etnicitet. Hos Baudou ser associationskedjan ut som följer: *fångstmark – utmarksbruk – bondebefolkning – germaner* (Baudou 2001). I de ovanstående exemplen är forskarnas koppling mellan ekonomi och etnicitet enligt mig enkelriktad och vi får därför en onyanserad diskussion där ett dualistiskt synsätt är enda svaret: germanerna var bönder och samerna var jägare och aldrig mötas de två, varken i termer av resursutnyttjande eller kulturellt.

Att dela in grupper och föremål i olika kategorier har en lång historia, skriver Carl-Gösta Ojala, och han kallar fenomenet för ”black boxes” (Ojala 2009:27). Dessa svarta lådor, menar han, ”döljer komplicerade förhållanden och historier under en enhetlig yta”. För att komma åt detta måste vi öppna upp de svarta lådorna och gå mot en öppnare arkeologi bortom dikotomierna (Ojala 2009:297-298).

Från det senaste decenniet finns det ett flertal arbeten om fångstmarksgravar som ämnar öppna upp de svarta lådorna och fokusera på möten och kontakter istället för att behålla det gamla dualistiska synsättet. Detta gäller både tolkningar kring ekonomi och etnicitet och en ny syn på fångstmarksgravarna kan skönjas.

Hans Bolin menar att de äldre dikotomierna mellan samer och germaner inte kan leda till några fördjupade tolkningar när det kommer till gravskicket. Gravarna visar en stor

variation och befolkningen i Norrland under järnåldern var antagligen inte en enhetlig grupp utan ”utgjordes snarare utav mer eller mindre, lösare nätverk av grupper med olika sociala, politiska, näringsekonomiska och teknologiska intressen”. Bolin menar vidare att fångstmarksgravarna utmanar våra föreställningar om gravskick som struktur- och konventionsbundet. Han påpekar också att etnicitetsdebatten sällan används när det kommer till diskussioner om andra områden i Skandinavien (Bolin & Edenmo 2001:17-22).

Många fångstmarksgravar har på senare tid beskrivits som *blandade*. Det gäller bland annat gravarna på Vivallen och Långön där de gravlagda individerna ska ha ingått i blandäktenskap och där både samiska, norröna och kristna drag sägs vara representerade på gravfälten (Fossum 2006:153). Men även övriga fångstmarksgravar bör ses i relation till både samiskt och norrönt gravskick, menar Bergstøl (Bergstøl 2008:145). Han beskriver fångstmarksgravarna som en blandning mellan de samiska urgravarna och de norröna gravhögarna i storbygderna (Bergstøl 2008:165). Medan Ramqvist talar om *samspel* mellan en agrar befolkning och en jakt- och fångstbefolkning (Ramqvist 2007:165) tar andra författare det ett steg längre och talar om en kulturell *kreolisering* (Hansen & Olsen 2006:104; Bergstøl 2008:185). Även om dessa åsikter visar på en mer öppen arkeologi, där gränser mellan grupper luckras upp, så ligger ändå traditionella gruppindelningar till grund för teorierna. Grupperingar som jakt- och fångstbefolkning och agrar befolkning eller som samer och nordbor blir utgångspunkten för en kreoliseringsprocess. De gamla dikotomierna dröjer sig således kvar.

Avslutning

Som forskare måste vi använda oss av välkända begrepp för att förstå varandra men det är också viktigt att poängtera vad vi egentligen diskuterar. Är det gravläge, ekonomi eller etnicitet? Tolkningar kring fångstmarksgravarnas anläggare och deras ekonomi har lett direkt till tolkningar kring deras etnicitet. Enligt min mening blandar man ofta ihop ekonomi och etnicitet och vi får därför en onyanserad diskussion där ett dualistiskt synsätt är enda svaret. Dock kan vi se i det senaste decenniets texter att vi nu rör oss mot en mer öppen arkeologi bortom dikotomierna.

En annan förändring vi kan se i texterna är framställningen av Mellannorrlands inland där gravarna är belägna. I de tidigare texterna beskrivs Mellannorrlands inland som en öde skogsbygd och perifert område och en inre utveckling ses inte som trolig. Istället blev fångstmarksgravarnas anläggare passiva mottagare av all utveckling från områden som sågs

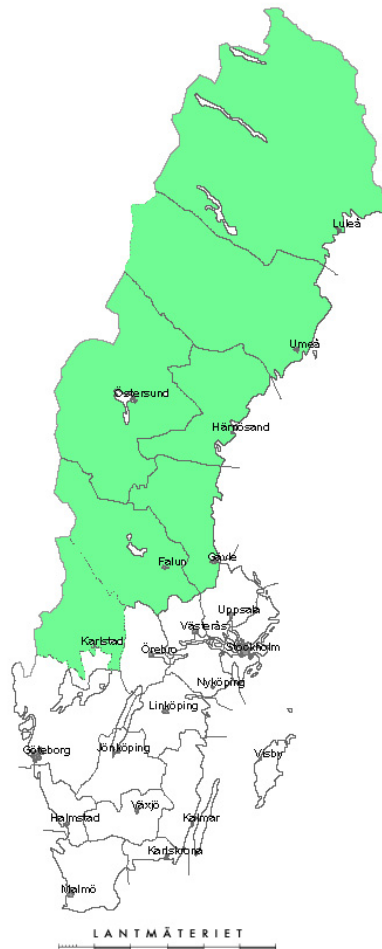
som mer civiliserade. Denna passivitet har nu ersatts av teorier kring möten, utbyten och samverkan inom området.

Jag har också försökt påvisa vilken roll tankekollektivet spelar i vilka gravar som ingår i diskussionen eller inte. Exempelvis blir statliga gränser även gränser för olika tankekollektiv och det får konsekvenser för våra föreställningar om våra fornlämningar i landskapet.

5. Analys – del två

Bakgrund

I februari 2010 skickade jag ut en webbaserad enkätundersökning till anställda arkeologer vid 18 institutioner. Institutionerna är förlagda till delar av Svealand samt hela Norrland; totalt sju län vilket illustreras i kartan nedan.

Figur 8. Karta över länsindelningarna i Sverige. De övre sju länen i grön färg ingår i undersökningsområdet. Efter Lantmäteriet.

De flesta informanter arbetar vid läns museer eller vid länsstyrelsen men även ett fåtal andra museer med anställda arkeologer har deltagit i undersökningen. De institutioner som tillfrågats i undersökningen är Värmlands museum, Länsstyrelsen Värmland, Dalarnas museum, Länsstyrelsen Dalarnas län, Läns museet Gävleborg, Länsstyrelsen Gävleborg, Jamtli – Jämtlands läns museum, Länsstyrelsen Jämtlands län, Gaaltje – sydsamiskt kulturcentrum, Murberget – Läns museet Västernorrland, Länsstyrelsen Västernorrland,

Västerbottens museum, Länsstyrelsen Västerbotten, Skellefteå museum, Norrbottens museum, Länsstyrelsen Norrbotten, Silvermuseet samt Ájtte – fjäll- och samemuseum.

Totalt tillfrågades 58 personer. Av dessa arbetar 40 personer på museer och 18 personer på länsstyrelsen. Jag fick in 37 enkätsvar.

Observera att jag i enkätundersökningen använde mig av begreppet insjögrav istället för fångstmarksgrav. I inledningen av mitt uppsatsförfattande använde jag mig av begreppet insjögrav vilket har sin naturliga förklaring i att det var det begreppet som användes under min egen utbildning. Senare har jag upptäckt att begreppet fångstmarksgrav har tagit större mark i den forskning som skrivits om ämnet och det är det begrepp som jag använder mig av idag. Insjögrav är dock det begrepp som kommer att användas genomgående i denna analys eftersom det är det begreppet som informanterna har mött i enkäten. Vidare diskussion kring namnet på denna lämningstyp finns i kapitel 4 under rubriken *Benämningar*.

Syftet med enkätundersökningen har varit att inhämta information om hur de arkeologer som närmast kommer i kontakt med insjögravarna, i form av exempelvis handläggning eller arkeologiska inventeringar och undersökningar, arbetar och tänker kring lämningstypen. Enkätundersökningen innehåller också frågor kring etnicitet och politik, som inte alltid behandlas eller uttrycks explicit i exempelvis vetenskapliga artiklar, vilket kan ge en ytterligare dimension till diskussionen om förhållandet mellan samtiden och arkeologi när det kommer till insjögravarna.

Första delen av denna analys är av kvantitativ karaktär där diagram och sammanställningar presenteras. Den andra delen av analysen är av mer kvalitativ karaktär då fokus läggs på beskrivningar av insjögravarna och värderingar i dessa beskrivningar. Exempel på detta är beskrivningar och värderingar kring definitioner av lämningstypen samt åsikter kring ekonomi, etnicitet och politik i samband med insjögravar.

Analysen som presenteras i detta kapitel utgår ifrån följande frågeställningar:

- Hur beskriver informanterna insjögravarna och deras ursprung, exempelvis genom begrepp och ordval?
- Vilken syn på kultur (exempelvis gällande ekonomi, etnicitet och förändring) kan man finna genom att betrakta ovanstående beskrivningar som delar av tankekollektiv?

Metod

Kvantitativ och kvalitativ metod samt metodtriangulering

Jag har till denna uppsats använt mig av en enkätundersökning. Enkätundersökningar är oftast en kvantitativ undersökningstyp, vilket innebär att de ofta baserar sig på siffror och exempelvis räknar ut hur många procent av de tillfrågade som har den ena eller andra åsikten. Genom en enkätundersökning av kvantitativ typ kan man fånga samband, fördelning och variation i det som studeras (NE.se Uppslagsord: kvantitativ metod).

Enkätundersökningar kan dock även vara av kvalitativ karaktär (Trost 2001:16), vilket innebär att syftet är "[...] att erhålla beskrivningar av den intervjuades livsvärld i avsikt att tolka de beskrivna fenomenens mening" (Kvale 1997:13).

Min enkätundersökning består både av kvantitativa frågor (se fråga 1-5, bilaga 2) och kvalitativa frågor (se fråga 6-12, bilaga 2) och utgör därför en kombination av dessa två metoder, vilket kallas metodtriangulering. Huruvida det är möjligt och givande att kombinera kvantitativ och kvalitativ metod är en fråga som har debatterats. Det finns de som anser att dessa båda metoder har alltför olika kunskapsteoretisk bakgrund för att kunna kombineras, där kvantitativ metod kopplas till en positivistisk tradition, medan kvalitativ metod kopplas till mera tolkande traditioner (Bryman 2002:25). Många menar dock att skillnaden mellan metoderna är överdriven och anser tvärtom att en kombination av dessa kan stärka en undersökning (Bryman 1997:152; Halvorsen 1992:92-93).

Skillnaden mellan kvalitativ och kvantitativ metod i enkäten består något förenklat i huruvida svarsalternativen är fasta eller öppna. De fasta frågorna innehåller svarsalternativ där man kryssar i det som överensstämmer med en själv medan de öppna frågorna efterfrågar ett längre svar. Sociologen Jan Trost menar att öppna frågor skapar en rad problem, exempelvis att ett stort svarsbortfall kan väntas då deltagarna inte orkar svara, eller att det kan vara svårt att läsa svaren på grund av handstilen samt att det är arbetsamt att analysera längre svar (Trost 2001:72-73). Då jag utfört min undersökning digitalt är läsligheten av handstilar inte ett problem. Eftersom endast öppna frågor skapar en möjlighet att få kunskap om frågor av kvalitativ karaktär anser jag att vinsten av detta uppväger eventuellt svarsbortfall.

Informerat samtycke

Innan man som forskare inleder sin undersökning måste en rad krav uppfyllas, vilka sammanfattat kallas informerat samtycke. Detta innebär att forskaren måste informera om

undersökningens syfte, vad den ska användas till och vad det innebär att delta i undersökningen. Dessutom ska de personer som deltar i intervjun informeras om att deltagandet är frivilligt och att de när som helst kan välja att avbryta undersökningen (Kvale 1997:107). De tre första kraven, undersökningens syfte, vad den ska användas till och vad det innebär att delta är uppfyllda i mitt missivbrev (se bilaga 1). Där står också att man deltar frivilligt och att svaren behandlas anonymt och eftersom informanterna själva väljer om de vill skicka in sina svar eller inte så kan även kravet om att kunna avbryta undersökningen när man vill anses vara uppfyllt.

Genomförande

Enkätundersökningen tillverkades i Google documents och en länk till webenkäten skickades ut tillsammans med ett missivbrev (se bilaga 1) via e-mail. Min undersökning var standardiserad, det vill säga att alla personer fick samma missivbrev och samma frågor samtidigt (Trost 2001:55-56). Jag bad alla att skicka en bekräftelse på att de svarat på undersökningen via e-mail. Efter två veckor skickades en första påminnelse till dem som ej bekräftat att de svarat. Efter ytterligare två veckor skickades en sista påminnelse.

Urval

Jag valde att skicka undersökningen till verksamma arkeologer anställda på länsstyrelser och museer i Värmlands, Dalarnas, Gävleborgs, Jämtlands, Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län. Vid urval av museerna bestämde jag mig för att endast ta med de museer som har arkeologer anställda, trots att de övriga museerna på andra sätt arbetar med kulturmiljö i deras område. Totalt handlar det om 11 museer á 40 personer och 7 länsstyrelser á 18 personer vilket totalt blir 58 tillfrågade.

Urvalet skedde på grunder av insjögravarnas utbredningsområde vilket primärt är länen i Mellannorrland. Dock ingår även närliggande län i undersökningen då det föreligger en osäkerhet kring insjögravarnas totala utbredning. Jag finner det också intressant att undersöka hur arkeologer i intilliggande län resonerar kring dessa gravar.

Urvalsramen, det vill säga den källa där arkeologerna finns registrerade (Trost 2001:25), var de olika institutionernas hemsidor. Jag utgick ifrån vilken befattning de hade inom institutionen vid valet av deltagare till undersökningen.

Reliabilitet och validitet

Reliabilitet betyder hur tillförlitlig undersökningen är. Jan Trost delar in reliabiliteten i fyra olika punkter:

1. Kongruens rör sig om likhet mellan frågor som anses mäta samma sak.
 2. Precision hänger samman med intervjuarens sätt att registrera svar: det kan naturligtvis också vara fråga om hur den svarande kryssar rutorna i ett enkätformulär.
 3. Objektivitet har att göra med skilda intervjuares sätt att registrera – om det registrerar samma sak likadant är objektiviteten hög.
 4. Konstans tar upp tidsaspekten och förutsätter att fenomenet eller attityden, eller vad det kan vara fråga om, inte ändrar sig.
- Trost 2001: 60

Dessa fyra punkter handlar om att enkätundersökningen ska vara likadan för alla, att enkäten ska vara lätt att fylla i, att de som tolkar svaren gör detta på liknande sätt och att frågorna ska undersöka långsiktiga förändringar. Ju högre kongruens och precision desto mer tillförlitlig är undersökningen. Nedan följer en genomgång av de ovanstående punkterna relaterade till min undersökning. Slutligen diskuteras undersökningens validitet.

Exempel på att undersökningen kan sägas vara *inkongruent* är att informanterna diskuterat olika aspekter av insjögravarna i olika svar. Exempelvis hävdar en person att det finns ett fåtal insjögravar i dennes län men i andra svar säger samma person att insjögravarna inte skiljer sig alls från andra gravar i länet.

Under fråga ett är det två personer som angett att de är verksamma i fler län än ett. Detta skulle kunna sänka undersökningens *precision* i de fall jag delar in resultaten av analysen efter län. Jag har studerat dessa personers övriga svar och uppmärksammat att de båda nämnt ett av de benämnda länen mer frekvent i de följande svaren. Jag har därför valt att placera dem tillhörande det län som omtalats i de övriga svaren.

Då jag ensam utformat och tolkat undersökningen kan man säga att *objektiviteten* är hög i denna tolkning efter ovanstående kriterium.

Diskussionen kring fångstmarksgravar har pågått under lång tid och så länge inga nya radikala fynd eller utgrävningar sker är det troligt att informanterna har samma åsikt i frågorna idag som för ett år sedan då frågorna ställdes. Deras attityd till frågorna borde därför vara långsiktiga och därav sluter jag mig till att *konstansen* även är hög i denna undersökning.

Validitet handlar om hur giltig undersökningen kan sägas vara, alltså om frågorna jag ställt verkligen mäter det som jag planerat mäta i undersökningen (Trost

2001:61). Jag har upptäckt problem med en av frågorna som kan sänka undersökningens validitet. Detta gäller fråga fyra:

4. Om ja, hur många insjögravar skulle du uppskatta att det finns i ditt län? Försök uppskatta både antalet gravplatser och det totala antalet gravar i länet.

Bilaga 2, fråga fyra.

Denna fråga har missuppfattats av en del informanter. Det jag avsedde att mäta var hur många insjögravfält som finns i informantens län samt det totala antalet insjögravar i länet. Ett fåtal har tolkat frågan som hur många enskilda insjögravar det finns i länet samt det totala antalet järnåldersgravar i länet. Min tanke var också att de spontant skulle uppskatta, på en höft, hur många insjögravar som finns, inte ge ett ”korrekt” svar. Detta missförstånd innebär att validiteten är låg för fråga 4.

Ett fåtal informanter i undersökningen har uttryckt svårigheten i att svara på frågan och därför valt att inte besvara enkäten alls. Detta kommer jag att återkomma till senare vid analysen av enkätsvaren.

Bortfallsanalys och frekvensfördelning

Innan man börjar med analysen av sin undersökning bör man göra en bortfallsanalys, det vill säga analysera om de uteblivna svaren kan få följder för resultatet av undersökningen. Jan Trost menar att man bör ha en svarsfrekvens på ca 50-75 % för att materialet ska kunna användas. Min undersökning skickades ut till 58 personer. Av dessa svarade 37, alltså ca 64 %. Min analys baseras på förhållandevis få informanter och på ännu färre svar och jag är medveten om att jag kan komma att få kritik för detta. Men jag anser ändå att materialet kan visa på tendenser i de uppfattningar som finns om insjögravar hos verksamma arkeologer på våra museer och på länsstyrelsen och att dessa tendenser är värda att uppmärksammas.

Jag bad som sagt alla informanter att skicka en bekräftelse på att de svarat på undersökningen via e-mail för att de som svarat på enkäten skulle slippa få påminnelser om undersökningen. 40 personer av informanterna arbetar på ett museum. Av dessa bekräftade 24 stycken att de svarat på enkäten. 18 personer av informanterna arbetar på länsstyrelsen. Av dessa bekräftade endast två personer att de svarat på enkäten. Av de 37 svarande bekräftade alltså totalt 26 personer via e-mail att de svarat. Av detta kan vi anta att 11 personer glömt eller struntat i att skicka bekräftelsemail. Det är för mig omöjligt att säga om dessa personer arbetar på ett museum eller på länsstyrelsen men oavsett var svarsfrekvensen högre hos museianställda än hos anställda vid länsstyrelsen. Anledningen till varför jag inte frågade

informanterna vid vilken institution de arbetar i undersökningen var för att bevara deras anonymitet.

Det fanns också personer som meddelade att de inte ville eller kunde svara på enkäten. Bland de museianställda var dessa tre personer och bland länsstyrelsens anställda var de fem. Bland dessa åtta personer var fem verksamma i Norrbottens län och tre personer i Västerbottens län. Orsaken till att de inte ville eller kunde svara kommer att tas upp senare under analysen av undersökningen.

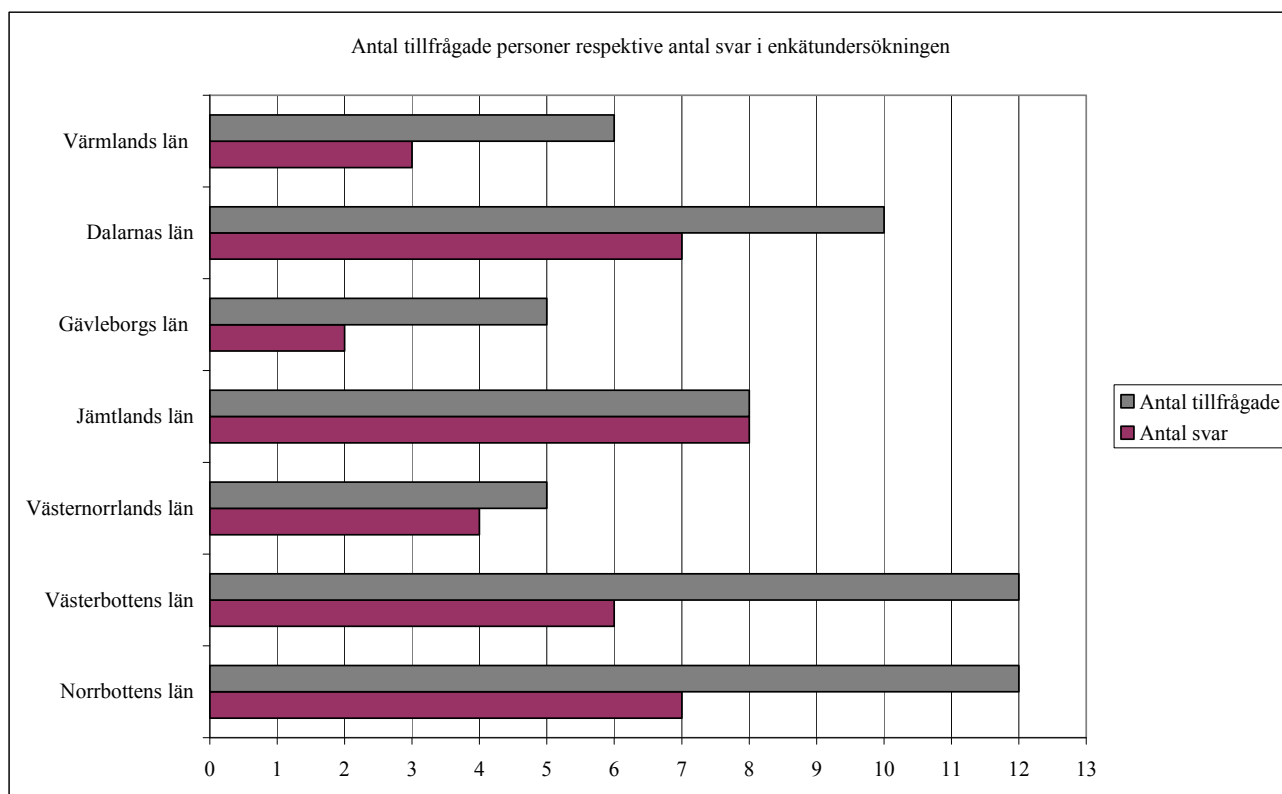
Kommande enkätsvar kommer att redovisas i form av svarsfrekvens, det vill säga hur många som har valt ett visst svarsalternativ, snarare än vilken procentsats som valt detsamma. Orsaken till detta är att procentsatser lätt kan leda tanken fel, så att något som endast ett par personer har svarat verkar gälla för många.

Ordningen för presentationen av den kvantitativa analysen följer enkätens ordning.

Kvantitativ del av enkätundersökningen

Arbetsort och utbildningsort

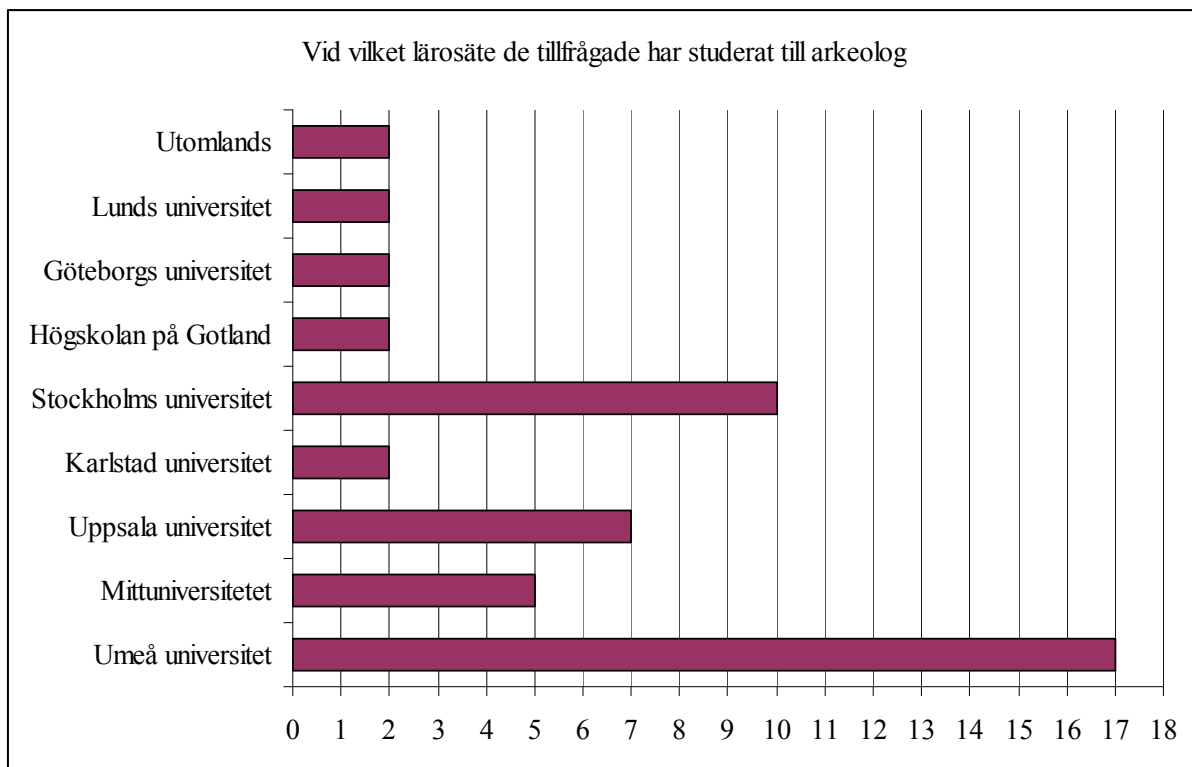
Om vi ser på fördelningen av de inkomna svaren fördelat över län får vi följande resultat:

Figur 9. Diagram över antal tillfrågade personer samt antal svar i enkätundersökningen.

Att göra tolkningar utifrån ovanstående siffror är vanskligt. Man skulle kunna påstå att resultaten gällande Jämtlands län är säkrare än de andra i och med den höga svarsfrekvensen för detta län, men då det totalt endast handlar om åtta personer kan ett sådant påstående lätt ifrågasättas.

Deltagarna fick även svara på vid vilket lärosäte de läst till arkeolog. Om vi ser på fördelningen av de inkomna svaren får vi följande resultat:

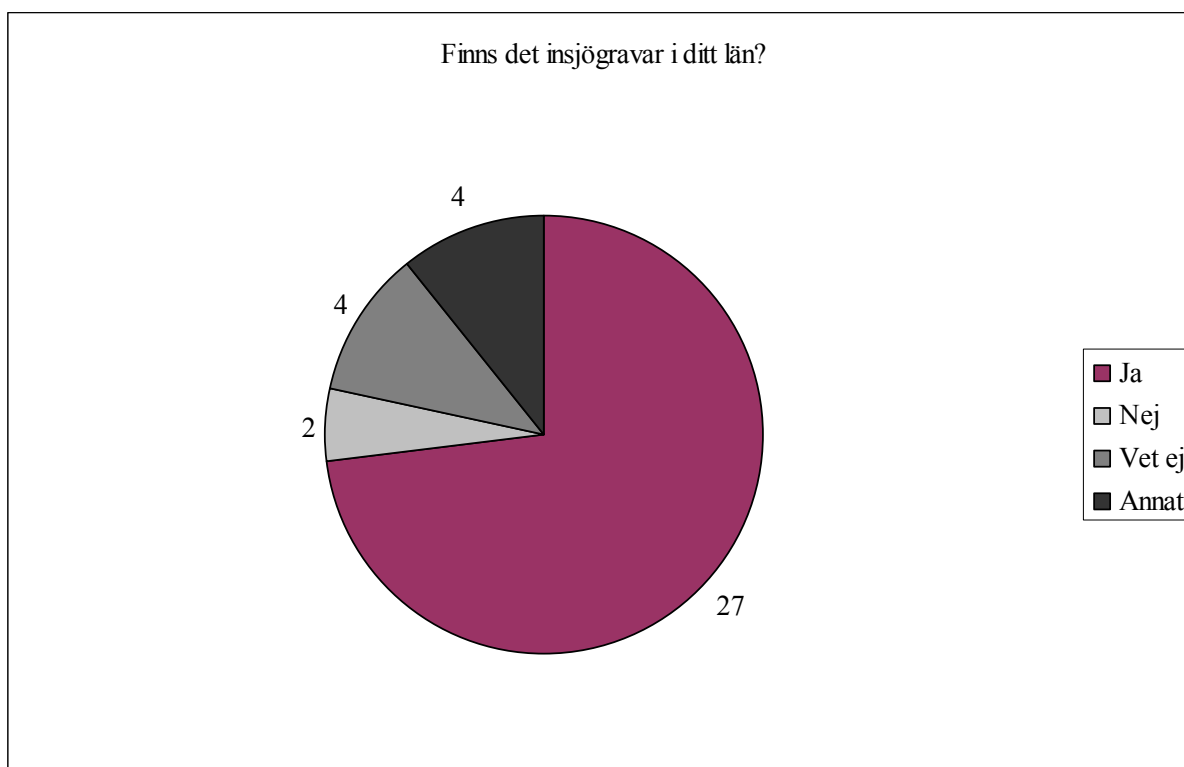

Figur 10. Diagram över vilka lärosäten de tillfrågade har studerat till arkeolog.

Värt att notera är att många av de tillfrågande har läst vid flera olika lärosäten vilket gör att lärosätesfrekvensen är högre än antalet tillfrågade. Vi kan se att de flesta universitet eller högskolor som utbildar eller har utbildat arkeologer i Sverige finns representerade i diagrammet ovan. Majoriteten har dock läst vid Umeå universitet.

Finns det insjögravar i ditt län?

Fråga tre i enkätundersökningen löd: "Finns det insjögravar i ditt län?". Svartalternativen var fasta och resultatet illustreras i diagrammet nedan:

Figur 11. Diagram över svar på frågan om det finns insjögravar i den tillfrågades län.

En sammanställning av enkätsvaren ser ut så här: 27 personer svarade *Ja* på frågan. De två personer som svarade *Nej* är verksamma i Västerbottens län. Av de personer som svarade *Vet ej* är två av dem verksamma i Västerbottens län, en i Norrbottens län samt en i Värmlands län. Fyra personer valde svarsalternativet *Annat*. Av dessa valde två personer att skriva *Kanske* som svar och de är verksamma i Västerbottens och Värmlands län. De övriga två som gav svarsalternativet *Annat* gav längre förklaringar vilka båda handlade om hur man definierar insjögravarna. En arkeolog verksam i Västernorrlands län uttryckte: ”Inte om man utgår från definition i Vikingatidens ABC” (37:3). Den andra personen som gav en längre förklaring är verksam i Norrbottens län och dennes svar var: ”Termen insjögrav brukar jag inte förknippa med norrbotten” (10:3).

Tolkning av enkätsvaren

Vi kan se att de som svarat nekande eller gett mer osäkra svar är verksamma i län som ligger utanför insjögravarnas primära utbredningsområde (se karta över gravarnas utbredning i kapitel 4 under rubriken *Bakgrund*). Detta kan sägas falla sig naturligt då den tidigare forskningen mer sällan inneslutit dessa län i diskussionerna kring insjögravarna. Dock finns det personer i de nämnda länen som också svarat ja på frågan. Detta betyder att olika åsikter

uttrycks inom samma län. Exempelvis hävdar en person verksam i Norrbottens län att begreppet insjögrav inte förknippas med Norrbotten. Trots detta har fem personer verksamma i samma län svarat ja på frågan om det finns insjögravar i länet.

I Västerbottens län har man svarat både ja, nej, vet ej och kanske på frågan. Även i Värmlands län har man svarat både ja, nej och kanske på frågan.

Dessa ovanstående exempel illustrerar tydligt att det finns en osäkerhet kring huruvida insjögravarna finns representerade i länet. Undersökningen visar även att en osäkerhet föreligger kring hur man definierar insjögravarna vilket kan vara orsaken till tveksamheten kring fornlämningen.

Hur många insjögravar skulle du uppskatta att det finns i ditt län?

Denna fråga har uppfattats olika av olika informanter (se rubriken *Reliabilitet och validitet*). Jag kommer här att först presentera svar från de personer som uppfattat frågan som en uppmaning att uppskatta antalet insjögravar och insjögravplatser i länet. Sedan kommer jag även kort ta upp svar från de deltagare som på grund av tveksamhet till bland annat denna fråga avböjt att fylla i enkäten.

Om vi först ser till Norrbottens län är svaren på frågan om hur många insjögravar som finns i länet tudelad. Samtidigt som en person hävdar att begreppet insjögrav inte används i Norrbottens län så uppskattar ett flertal andra personer ifrån Norrbottens län gravarnas antal till en handfull eller ett 10-tal.

I Västerbottens län har samtliga tillfrågade valt att inte svara på frågan eller angett svaret *Vet ej*.

I Västernorrlands län hänvisar en person till Vikingatidens ABC:s definition av insjögravarna och menar att det, om man utgår från denna definition, inte finns några insjögravar i Västernorrlands län. Däremot uppskattar en annan person verksam i samma län att det finns ett 20-tal gravar i Västernorrlands län.

I Jämtlands län ges det uppskattningar på mellan 50 till 275 gravar i länet. En person uttrycker att definitionen av gravarna spelar in: ”Cirka 75 platser och runt 275 st *beroende på definition*” (min kursivering).

I Dalarnas län uppskattas antalet gravplatser vara mellan 10 och 25 och antalet gravar mellan 100 och 275.

Liknande svar ges från Gävleborgs län där en person uppskattar att antalet gravar rör sig runt 250 stycken fördelat på 10-15 lokaler.

Slutligen uppskattas det finnas 5-10 insjögravar i Värmlands län.

Flertalet personer har, som nämnts under rubriken *Reliabilitet och validitet*, valt att inte delta i undersökningen på grund av denna fråga. Fem av dem är verksamma i Norrbottens län och tre av dem i Västerbottens län. Förklaringen till varför man valt att avstå är bland annat att de tillfrågade inte kommit i kontakt med begreppet insjögrav eller att begreppet inte används inom länet (Norrbottens län). En annan förklaring är att insjögravar saknas i länet (Västerbottens län). En tredje förklaring handlar om att insjögravar inte är sökbara i Riksantikvarieämbetes databas över fornlämningar i Sverige (FMIS) vilket skulle innebära ett alltför stort arbete att leta upp dessa gravar för att kunna svara på enkäten (Norrbottens och Västerbottens län).

Om vi slår samman enkätsvaren med de övriga förklaringarna i tabellform ser resultatet fördelat på län ut som följer:

Norrbottens län	0-10-tal
Västerbottens län	Vet ej/Finns inga
Västernorrlands län	0-20-tal
Jämtlands län	50-275
Dalarnas län	100-275
Gävleborgs län	250
Värmlands län	5-10

Tabell 1. Tabell över antalet uppskattade gravar i länen

Tolkning av enkätsvaren

Att uppskatta hur många insjögravar som finns i varje län är en svår uppgift. Det finns vad jag vet ingen total sammanställning över hur många gravar det finns och var de är lokaliserade. Däremot har antalet 700 nämnts tidigare (Wastenson & Selinge 1994:33; Ramqvist 2007:158) och grova utbredningskartor finns (Se exempel i Analys ett under rubriken *Bakgrund*).

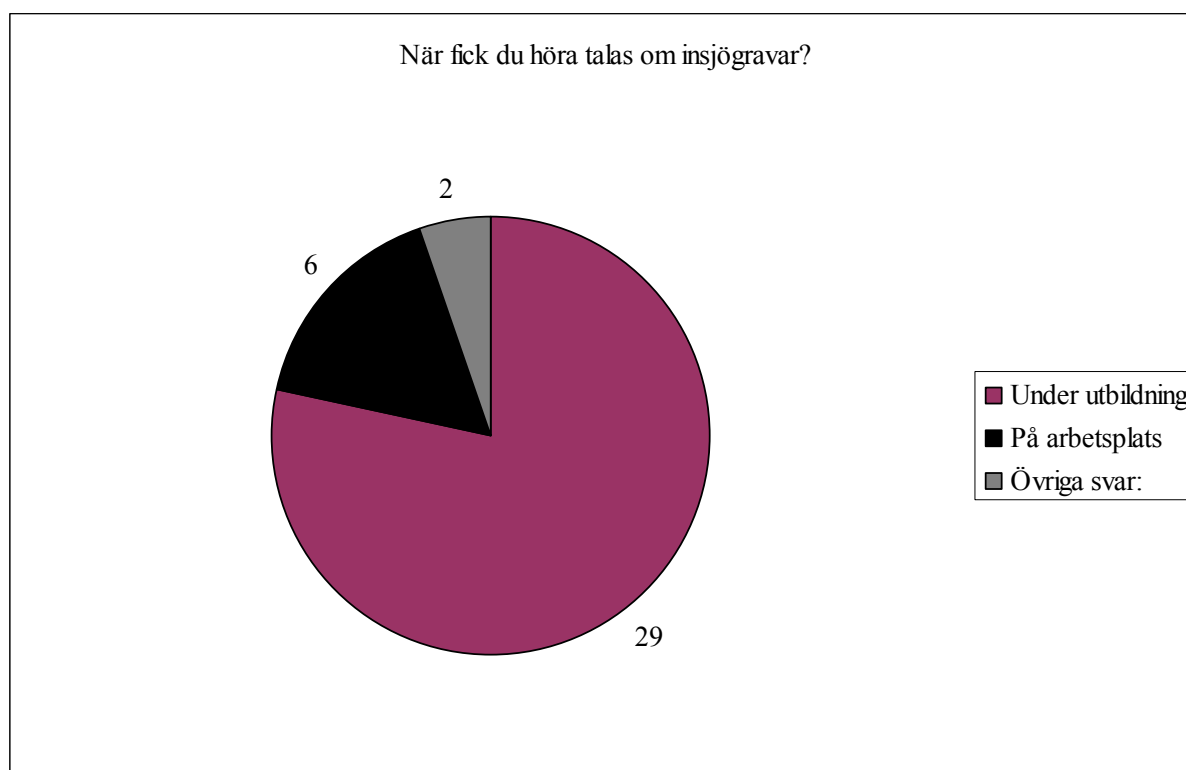
Insjögravarna är inte heller sökbara i Riksantikvarieämbetes databas över fornlämningar i Sverige (FMIS). Endast två stensättningar föreslås om man söker på *insjögrav* i fritexten. Söker man på *skogsgrav* ges ytterligare två förslag. I dessa fall återfinns benämningen insjögrav respektive skogsgrav i beskrivningen av fornlämningen eller i fritexten som är bifogad som pdf-fil.

För att kunna sammanställa antalet insjögravar måste man också definiera dem som grupp för att kunna göra ett urval. Vi kan se att definitionen av insjögravarna har påverkat svaren i undersökningen. Även om det rör sig om enstaka svar från enstaka individer finns detta representerat i undersökningen. I Norrbottens och Västernorrlands län finns enligt flera individer inga insjögravar eftersom definitionen eller begreppet inte anses vara användbart. Andra individer i samma län är dock av en annan åsikt och har gett uppskattningar kring hur många gravar som finns i länet. I de län där alla deltagare uppgett en uppskattning varierar antalet gravar. Detta har bland annat sin förklaring i att antalet gravar är just en uppskattning. Men det kan också betyda att det finns olika åsikter kring vilka gravar som bör benämnas insjögravar.

Ovanstående exempel belyser återigen att det råder oklarheter kring insjögravarna och om hur man definierar dem.

När fick du höra talas om insjögravar?

Fråga fem undersökte när de tillfrågade först fick höra talas om insjögravarna. De alternativ som ställdes var om det skedde under deras utbildning eller på deras nuvarande eller tidigare arbetsplats. Om vi sammanfattar svaren får vi följande resultat:

Figur12. Diagram över var de tillfrågade fick höra talas om insjögravarna.

De flesta tillfrågade har hört talas om insjögravarna under sin utbildning. Deras utbildning är förlagd till samtliga universitet eller högskolor i Sverige som finns representerade i figur 10 med Göteborgs universitet som enda undantag. I de fall där de tillfrågade har läst vid flera lärosäten är det omöjligt för mig att veta vid vilket av de nämnda lärosätena som insjögravarna nämnts. Dock kan enkätsvaren tolkas som att insjögravar nämnts på de flesta utbildningarna i Sverige.

De som angett arbetsplats som svar är verksamma i Dalarnas, Värmlands, Norrbottens och Västerbottens län. Deras utbildningsorter är sex olika. Jag kan därför sluta mig till att ingen gemensam nämnare i utbildning finns till varför de inte hört talas om insjögravar under utbildningen.

Kvalitativ del av enkätundersökningen

Lägesbeskrivningar i enkätundersökningen

Detta avsnitt fokuserar på lägesbeskrivningar som framkommit genom svar på ett flertal frågor i enkätundersökningen.

17 av 37 informanter svarar att läget är viktigt för att avgöra om en fornlämning är en insjögrav. En person hävdar att läget och utseendet är det enda som utmärker insjögravarna:

För att avgöra om en otydlig stensättning är en grav skulle jag gräva ut den. Men det går inte att med en arkeologisk undersökning avgöra om en grav är en insjögrav, eftersom begreppet insjögrav är konstruerat utifrån gravens utseende och läge. (21:6)

Ett fåtal personer hävdar dock motsatsen vilket ges exempel på i citatet nedan:

Att enbart basera en tolkning på terrängläget av en lämning som till utseendet inte skiljer sig väsentligt från andra gravar i vårt län ser jag som mycket vanskligt och ganska tveksamt vetenskapligt. (26:6)

Åsikten som uttrycks ovan, att insjögravarna inte skiljer sig från andra samtida gravar, hävdas av sex personer. En avgjort större del, 22 av 37 informanter, menar dock att det är just läget som skiljer insjögravarna från andra samtida gravar.

I enkätundersökningen hittar vi liknande beskrivningar av gravarnas läge som i de tidigare texterna skrivna om insjögravar (se Analys ett):

Begreppet (insjögrav) brukar användas om stensättningar som ligger utanför odlingsbygd, oftast strandnära och på uddar och holmar. (20:7, min parentes)

Här används *utanför odlingsbygd* och *strandnära* som lägesbeskrivning. Vi hittar också exempel på användningen av begreppet *utmark* i enkäten:

Jag skulle snarare kalla den för 'utmarksgrav'. Därför att det är ju det som det handlar om: gravar utanför den etablerade järnåldersbebyggelsen. (11:8)

Lägesbeskrivningen *fångstmark* motiveras i ett enkätsvar som följer:

Kan jag konstatera att detta är en grav så handlar det bara om den ligger i odlingsbygd eller fångstmark. Ligger den utanför de agrara områdena är det lite förenklat en fångstmarksgrav. (1:6)

Vi kan se i ovanstående citat att tre olika begrepp används för att benämna gravarna. I det första citatet åsyftas begreppet *insjögrav*, i det andra citatet används begreppet *utmarksgrav* och i det sista citatet används begreppet *fångstmarksgrav*. I analys ett skrev jag om begreppsutvecklingen av dessa gravar och jag kunde konstatera att gravarnas läge alltid varit det som föranlett benämningen vilket blir tydligt i ovanstående enkätsvar. Varje lägesbeskrivning hör som synes ihop med den valda namngivningen.

Vi kan även se likheter mellan den tidigare forskningen och enkätsvaren när det gäller användningen av motsatsbegrepp: *odlingsbygd*, *den etablerade järnåldersbebyggelsen* samt *agrara områden* får i ovanstående citat stå som motsats till insjögravarnas läge.

Ett exempel där insjögravarna ställs i motsats till andra fornlämningar är följande:

Det är fråga om stensättningar som i allmänhet saknar topografiskt samband med odlad bygd och i allmänhet i helt andra topografiska lägen än t.ex. gravhögar. (16:7)

I Analys ett visade jag hur insjögravarnas typiska läge har utvidgats över tid. Från att läget vid uddar och näs vid insjöar har setts som typiskt läge återfinns nu gravarna även vid andra vattendrag, eller inte vid vatten alls samt uppe i fjällen. I enkätundersökningen finns också lägesbeskrivningar om gravarnas förhållande till vatten och andra geografiska punkter. Ett 10-tal personer som gett längre lägesbeskrivningar skriver att läget vid uddar, näs och sjöar ses

som typiskt gravläge. Endast fyra individer i undersökningen påpekar att gravarna också återfinns i hög terräng eller uppe i fjällen. Det begrepp de väljer att använda för lämningstypen är fångstmarksgrav.

De tillfrågades tolkningar av lägets betydelse

I enkätundersökningen finns exempel på olika sätt att tolka gravarnas läge. Den kategori som utmärker sig är tolkningen kring gravanläggarnas ekonomi vilket blir tydligt i citatet nedan:

Vad jag förstår är det läget i landskapet som främst definierar, gravarna ligger inte i jordbruksbygden. Av det sluter man sig till att de inte försörjde sig på jordbruk utan något annat. (32:6)

I ovanstående citat ges inte något förslag på vad för slags försörjning gravanläggarna kan ha haft. Hos andra tillfrågade ses kopplingen mellan läge och ekonomi dock som självklar: ”Att de är kopplade till fångstsamhället är väl ganska tydligt med tanke på läget” (35:11).

17 av 37 informanter anser att vi kan veta något om gravanläggarnas ekonomi. Nio av 17 menar att fiske, jakt och fångst är den troligaste ekonomiska försörjningen. Tre av 17 menar att gravanläggarna sysslat med utmarksbruk som järnframställning. Enstaka personer tar också upp tamdjurshållning, hantverk som hornarbete samt handel som trolig ekonomisk resurs.

I enkätundersökningen finns även exempel där gravanläggarnas ekonomi kopplas ihop med etnicitet:

Benämningen insjögrav säger inte så mycket. Dessutom behöver de inte ligga vid sjöar. Det är heller inte säkert att alla gravar vi dag kallar insjögravar hör till fångstfolken. Ett bra namn är därför svårt att hitta. Vare sig fångsfolksgrav, skogsgrav eller insjögrav passar tycker jag. Kanske något i stil med utmarksgrav skulle passa. Även om ordet utmark inte alltid är relevant för den kultur graven representerar. (4:8)

Värderingar i lägesbeskrivningarna

I Analys ett påpekade jag att det är resursanvändningen av den mark där gravarna ligger som ges störst betydelse när man beskriver gravarnas läge. I enkätundersökningen hittar vi lägesbeskrivningar som *utanför odlingsbygd*, *utmark* och *fångstmark*. Implicit i dessa lägesbeskrivningar ligger en värdering om att ekonomi är en viktig kategori för att tolka gravarna och dess anläggare: platserna har möjligheter för jakt, fiske och utmarksbruk men saknar möjligheter för odling.

Vi hittar också exempel i enkätundersökningen där insjögravarnas läge ställs i motsats till den *etablerade järnåldersbebyggelsen* och deras *gravhögar*. Här ser vi tecken på en uppdelning som utgör grunden för en dikotomi, där värderingar som associeras med respektive gravläge kan jämföras eller ställas i motsats till varandra. Dessa associationer rymmer förutom ställningstaganden om ekonomi också sådana om etnicitet. I det sistnämnda citatet ovan blir kopplingen mellan ekonomi och etnicitet distinkt. Vi ser i citatet också exempel på hur begreppet fångstmark genererar begreppet fångstfolk.

Lägesbaserade värderingar med vidgad tillämpning

Som vi ser är alltså lägesbeskrivningarna i enkätundersökningen förbundna med värderingar om upphovsmännens ekonomi och etnicitet. I analys ett gav jag exempel på att värderingar kring fornlämningstypen tenderar att tillämpas även på gravar med annorlunda läge. Exemplet gällde gravar som ligger nära intill eller inom synhåll för den odlade bygden vilket går emot det typiska gravläget för insjögravar.

Enkätundersökningen visar att flera personer tycker att begreppet insjögrav är felaktigt med hänvisning till att gravar som inte ligger vid vatten ändå kallas insjögravar. Andra menar att gränsdragningen mellan insjögravar och andra gravar vid vatten är omöjlig att dra: ”Jag tycker det är problematiskt eftersom det ger helt fel associationer. Majoriteten av gravarna i vårt län ligger vid en insjö” (25:8).

Skulle man hårdra situationen i de ovanstående exemplen skulle det i första fallet betyda att en grav som inte ligger vid vatten inte får benämnas insjögrav. I det andra fallet skulle det betyda att majoriteten av gravarna i informantens län skulle benämnas insjögravar, alternativt skulle ingen grav benämnas insjögrav.

De ovanstående exemplen visar att det upplevs finnas svårigheter i kriterierna för att beteckna en fornlämning som insjögrav samt att skilja dem från andra liknande fornlämningar vid vatten.

Ett fåtal tillfrågade påpekar ändå att gravarna inte bara återfinns vid vatten utan också i högre terräng eller uppe i fjällen. Värt att notera är att dessa personer väljer att kalla gravarna för fångstmarksgravar istället för insjögravar. Valet av begrepp visar här på en annan uppfattning av fornlämningskategorin där begreppet kan ses som symbol för detta.

Gruppering och kategorisering i enkäten

I de tidigare texterna skrivna om insjögravar (Analys ett) kunde vi se att man delat in dem i olika grupper baserat på kronologi, morfologi och fynd. Jag gav också exempel på insjögravarnas relation till närliggande fornlämningstyper såsom fjällgravar och urgravar. Enkätundersökningen ämnade inte undersöka om liknande grupperingar och kategoriseringar finns hos informanterna. Dock har åsikter framkommit som behandlar vad man anser om insjögravarna som grupp och hur man vill jämföra dem med andra fornlämningar.

Flertalet informanter yttrade att de inte är nöjda med begreppet insjögrav, begreppet fjällgrav eller med fornlämningskategorin som helhet. Om vi ser kvantitativt på resultatet av undersökningen får vi följande resultat: sex av 37 personer anser att *insjögrav* är en bra benämning, fyra av 37 vill hellre använda benämningen *skogsgrav*, fyra av 37 ser *fångstmarksgrav* som en bättre benämning medan hela 21 av 37 personer anser att begreppet insjögrav är oklart och problematiskt. Istället för de ovanstående begreppen vill många av dem använda sig av sakord såsom *stensättning* eller *röse*. Anledningen till detta ställningstagande är bland annat att insjögravar och fångstmarksgravar inte finns som sökord i FMIS. Därför används inte begreppen vid inventeringar och inrapportering till Riksantikvarieämbetet vilket är en del av informanternas vardagliga arbete. En person uttrycker sig som följer:

Enligt Riksantikvarieämbetets exempelsamling för lämningstyper för registrering och beskrivning av fornlämningar finns inte benämningen 'insjögrav' med bland gravtyperna. Jag anser att det är bättre att benämna graven utifrån hur den är uppbyggd, i enlighet med Riksantikvarieämbetets exempelsamling. (3:8)

En annan individ påpekar att man kan se vilken typ av grav det rör sig om när man läser de fristående beskrivningarna av de registrerade fornlämningarna i FMIS. En särskild benämning ses därför som onödig:

Tveksam till om det ö h behövs en särskild benämning på dessa gravar. De finns registrerade och beskrivna i FMIS. Den som läser texten förstår ganska snabbt vilken typ av grav det rör sig om. (36:8)

En informant vill göra skillnad mellan de arkeologer som skrivit och forskat kring insjögravar och de som utför registrering, inventeringar och undersökningar när det kommer till

användningen av begreppet insjögrav. Personen menar att begreppet insjögrav tillhör ”dem” och inte ”oss”: ”Vi använder det inte.”

En annan deltagare i undersökningen menar att det inte spelar någon roll vad vi kallar gravarna då samtliga begrepp har inbyggda oklarheter. Ett fåtal undrar också varför det är meningsfullt att över huvud taget dela in gravar i en grupp som insjögravar vilket ges exempel på i följande citat:

Begreppet skulle behöva avgränsas eller sluta användas överhuvudtaget. Det används både om stora gravfält från förromersk-romersk järnålder och om ensamma stensättningar från vikingatiden - väldigt olika kan man tycka. Genom att använda begreppet om bägge dessa kategorier antyder man automatiskt att de har ett samband. Det får det att låta som om de hör till samma tradition eller kulturella kontext, vilket inte går att belägga. Jag vet inte om det behövs någon benämning överhuvudtaget, möjligen flera olika eftersom det inte rör sig om någon homogen grupp. (20:8)

Ovanstående citat kan liknas vid Per Lekbergs ställningstagande i hans forskning (Lekberg 1990).

Åsikten om att benämningen insjögrav anses som problematisk uttrycks i samtliga län. Dock anges lite olika orsaker om man tittar på länen enskilt. I Värmlands län anses orsaken vara svårigheten att skilja ut insjögravarna från andra gravar vid sjöar i länet. I Norrbottens län är åsikten om att sakord, som exempelvis stensättning, bör användas istället mest utbredd. I övriga län är åsikterna mer spridda men det framgår klart att begreppet insjögrav anses vara alltför vidsträckt.

I fråga nio undrade jag om fjällgravar bör räknas till samma typ av fornlämning som insjögravarna, vilket förespråkas av bland andra Martin Gollwitzer. Åtta av 37 svarade ja på frågan, sju av 37 svarade nej, 10 av 37 påpekade att sakord som stensättning är ett bättre val av begrepp medan övriga gav svaret vet ej eller att de saknade kunskap om fjällgravar. Även i fallet med begreppet fjällgravar yttrades frågan om meningsfullheten i att benämna gravar på det sättet. En person beskriver benämningarna insjögrav och fjällgrav som löjeväckande: ”Fjällgravar, vad är det? Lika dum beteckning som insjögravar för det är bara en topografisk beskrivning.” (16:9)

I Analys ett gav jag exempel på där andra fornlämningskategorier sägs korrelera med insjögravarna. Även i enkätundersökningen hittar vi sådana exempel. De fornlämningskategorier som tas upp är äldre stenåldersboplatser samt platser för järnframställning. I samtliga exempel används korrelationen för att motivera olika teorier kring gravanläggarnas ekonomi.

Värderingar i gruppering och kategorisering

Undersökningen visar att majoriteten av de tillfrågade anser att begreppet insjögrav är problematiskt, oklart eller för vidsträckt. Flera av de tillfrågade undrar även över meningsfullheten i ha en särskild benämning för insjögravar och fjällgravar.

Idag är insjögravarna osynliga i FMIS då begreppet inte används vid registrering av fornlämningar. Det enda man kan utgå ifrån är de fristående beskrivningarna av fornlämningarna. Med tanke på att begreppet insjögrav ses som problematiskt av många har jag svårt att se att man enkelt ska kunna avgöra om en grav är en insjögrav bara genom att läsa beskrivningarna.

Om man, som i ett förslag ovan, skulle använda sig av sakord som röse eller stensättning när man talar om insjögravar även i andra sammanhang än vid registrering (exempelvis vid rapporter eller artiklar) skulle det betyda att lämningstypen försvinner helt.

Åsikten om att använda sakord var som mest utbredd i Norrbottens län. En aspekt som kan vara en förklaring till denna åsikt är att majoriteten av de tillfrågade i Norrbottens län anser att insjögravarna inte skiljer sig särskilt mycket från andra samtida gravar. Ett särskiljande begrepp saknar därför betydelse.

I ett fall hävdar en individ att begreppet insjögrav tillhör forskarna – ”dem” och inte arkeologerna anställda vid institutionen - ”vi”. Det sistnämnda skulle kunna vara ett tecken på skillnad i tankestil där samförståelse i användningen av begreppet insjögrav inte uppnåtts (se Kapitel 2 under *Ludwik Fleck och tankekollektivet*). Vad personen i fråga tar avstånd ifrån är för mig svårt att svara på efter det material jag har att tillgå. Är det definitionen av insjögravar eller fornlämningskategorin som helhet? Eller begreppets användbarhet i informantens dagliga arbete som arkeolog? Om detta kan jag endast spekulera.

Etnicitet och politik

11 personer hävdar att de inte diskuterat insjögravar alls på deras arbetsplats. De elva personerna är fördelade till samtliga län med en person vardera med undantag för Norrbottens län med tre personer, Västerbottens län med två personer samt Värmlands län med två personer. I de fall man har diskuterat insjögravarna uppges etnicitet och politik vara några av ämnena som man pratat om.

10 av 37 personer har diskuterat etnicitet i samband med gravarna på sin arbetsplats. Undersökningen visar också att 12 av 37 personer anser att vi kan veta något om

etnicitet när det kommer till insjögravarnas anläggare. Fem personer kopplar gravarna till den samiska kulturen. Tre personer anser att gravarna bör ses i en kulturellt blandad kontext. Två personer knyter dem till den svenska sedentära kulturen medan två personer menar att det är en annan kultur än den vi ser i jordbruksbygden, utan att åsyfta till en specifik kulturgrupp.

Nästan lika många, 11 av 37 personer, menar att det är svårt eller till och med fel att tala om etnicitet i samband med insjögravarna alternativt inom arkeologi i allmänhet. Åsikten som uttrycks mest frekvent är felaktigheten i att applicera dagens grupper (samer och svenskar) på ett arkeologiskt material men också att etnicitet bör ses som en process som förändras över tid. Anläggarna till insjögravarna kan därför vara av olika etnicitet eller säga sig ha tillhört flera olika etniska grupper.

Endast två av 37 personer skriver att de diskuterat insjögravarnas relation till politik på sin arbetsplats. Ändå svarar 20 av 37 tillfrågade att de ser insjögravarna som en politisk fråga idag. En informant verksam i Norrbottens län uttrycker sig som följer:

Insjögrav har för mig blivit synonymt med gravar som olika arkeologiska falanger tvistar om huruvida de har samiskt ursprung eller inte. Etnicitet är en komplicerad process som gör att gruppidentiteter förändras genom tiden. I Norrbotten har vi stora problem med frågor av den här arten, där svenskar ställs mot samer som ställs mot en grupp människor som kallar sig för Kväner [---] Arkeologer har blivit hotade för att de har uttalat sig i frågan om samiskt eller "kväniskt". Jag föredrar helt enkelt järnåldersgrav i inlandsmiljö, eller stensättning, eller röse, beroende på hur graven ser ut när vi hittar den. (9:8)

I kontrast till ovanstående citat uttrycker sig en informant som följer:

Ja och nej, jag tror att de flesta räknar dem till jakt och fångstbefolkningen i området bland arkeologer. Det som längre fram i historien kommer fram i källorna som samer (finnar, fenne etc). De som tror något annat är i huvudsak gamla arkeologer (80+) och lokala hembygdsstofiler. De kan dock inte längre mobilisera någon arkeolog av tyngd idag för att föra sin talan som ex Evert gjorde på 1990-talet. Lokalt kanske tolkningen är av annat slag och används politiskt för att markera närvaro men jag har ingen aning. (1:12)

Nio av 37 informanter menar att de ser insjögravarna som en politisk fråga men att detta inte berör dem personligen alternativt deras län. Den mest frekventa förklaringen är att man anser sig stå utanför debatten om samerna och diskussionen kring markrättigheter.

Värderingar i etnicitet och politik

Undersökningen visar att en majoritet av de tillfrågade ser insjögravarna som en politisk fråga idag. Vi har sett exempel på där insjögravarna beskrivs vara en del av den politiska debatten med samiska förtecken och där arkeologer blivit hotade för att ha uttalat sig i ämnet. I samma

citat vill personen undvika att sätta etniska etiketter på gravarna och istället använda sakord som stensättning. Tidigare i denna analys har jag gett en förklaring till varför de tillfrågade vill använda sig av sakord istället för begreppet insjögrav. I denna förklaring rörde det sig om att många av dem som ville använda sig av sakord även ansåg att insjögravarna inte skiljde sig från andra samtida gravar (se avsnittet *Gruppering och kategorisering*). Det betyder att begreppet insjögrav anses sakna betydelse. I detta avsnitt kan vi hitta ytterligare en möjlig förklaring: genom att använda sig av sakord som stensättning undviker man också att försätta gravarna i en politisk dimension.

Engagemangsfördelning

Genom att räkna antalet ord i varje svar på frågorna i enkätundersökningen har jag gjort något jag kallar för engagemangsfördelning. Det finns många aspekter som kan kopplas till engagemang för de undersökta frågorna. Det kan handla om svarsfrekvens, en viss typ av svar, samt hur utförliga svar som informanterna givit. Syftet med engagemangsfördelningen är att se var det finns störst engagemang för en viss typ av fråga eller ämne. Syftet är också att undersöka vad detta engagemang grundar sig i och vad detta kan betyda.

Graden av engagemang presenteras i form av en gradient som går från högt till lågt engagemang för frågan, där rött representerar högt engagemang och grått representerar lågt engagemang, samt i form av en karta för att få en mer visuell bild av resultatet.

Eftersom antalet informanter är olika i olika län har jag delat antalet ord inom länet på antalet informanter och på så sätt fått ut hur många ord som är skrivna per person i länet.

Svarsfrekvens samt antalet uppskattade gravar per län

Svarsfrekvens kan ses som en del av engagemanget för undersökningen som helhet. Andelen informanter i varje län som svarat på enkäten beskrivs i figurerna nedan.

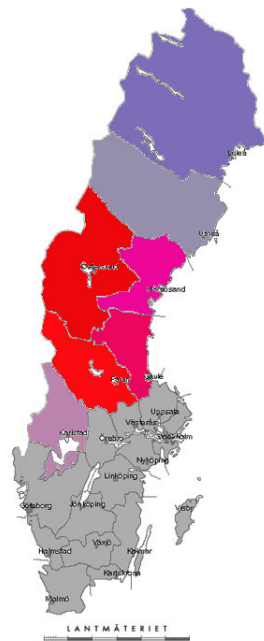
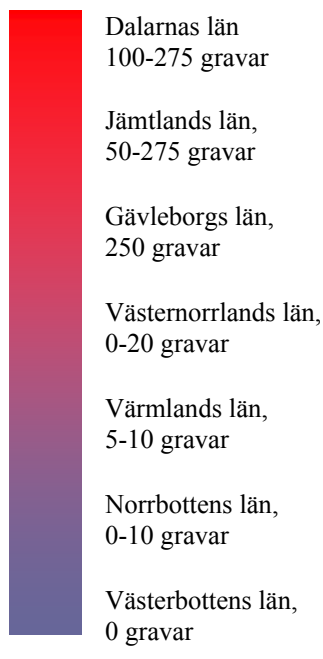

Figur 13. Gradient över svarsfrekvens fördelat på län.

Figur 14. Karta över svarsfrekvens fördelat på län. Efter Lantmäteriet.

I detta enskilda fall presenteras antalet svar i procentform för att skapa en tydligare bild över resultatet men jag vill än en gång påpeka att procentsatserna motsvarar relativt få informanter. Vi kan se att flest informanter i Jämtlands län har svarat på undersökningen medan minst antal informanter svarat i Gävleborgs län.

En hypotes skulle kunna vara att de som har flest antal insjögravar i sitt län även har störst engagemang för undersökningen då dessa personer bör ha mer kunskap om gravarna. Under fråga fyra i undersökningen bad jag informanterna att uppskatta antalet insjögravar i sitt län. Resultatet ser ut som följer:

Figur 15. Gradient över antalet uppskattade gravar fördelat på län.

Figur 16. Karta över antalet uppskattade gravar fördelat på län. Efter Lantmäteriet.

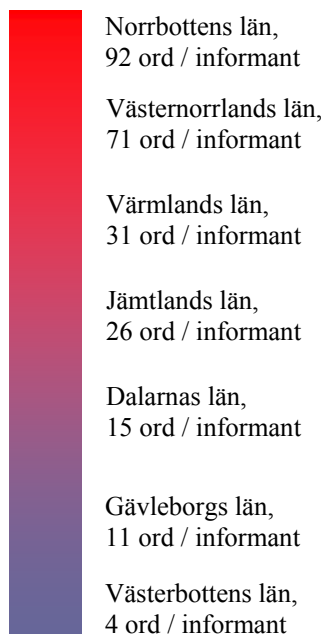
Förhållandet mellan svarsfrekvens och antalet uppskattade gravar stämmer i stort sett överens, men faktum är att inget län placerar sig på samma plats i de båda gradienterna.

De län som utmärker sig är bland annat Gävleborgs län som har lågt engagemang för undersökningen trots ett högt antal uppskattade gravar. Skulle man bortse från Gävleborgs län hittar vi samma tre län i toppen av gradienterna, dock med lite annorlunda placering. Detsamma gäller för de tre länen i botten av gradienterna. Förutom Gävleborgs län utmärker sig också Norrbottens län, som har en relativ hög svarsfrekvens trots det låga antalet uppskattade gravar.

Det ovanstående resultatet visar att antalet uppskattade gravar i länet kan ha påverkat antalet svar i undersökningen, men det visar också att andra frågor eller ämnen i undersökningen har genererat ett större engagemang. Kommande avsnitt undersöker vad dessa ämnen kan vara.

Ekonomi och etnicitet

I fråga 11 undrade jag vad vi kan veta om de människor som efterlämnat insjögravarna, exempelvis kring ekonomi och etnicitet. Resultatet sett som engagemangsfördelning för frågan ser ut som följer:

Figur 17. Gradient över engagemang för fråga 11 fördelat på län.

Figur 18. Karta över engagemang för fråga 11 fördelat på län. Efter Lantmäteriet

Denna fråga har genererat högst engagemang av alla frågor i undersökningen. Frågan avsåg att undersöka åsikter kring både ekonomi och etnicitet men svaren visar att det stora engagemanget främst grundar sig i åsikter om etnicitet.

Figureerna ovan visar att informanterna i Norrbottens län har det högsta engagemanget för frågan medan Västerbottens län har ett lågt engagemang med endast fyra ord per informant.

Som jag nämnt tidigare, i avsnittet om etnicitet och politik, så påpekar 11 av 37 personer att det är svårt eller till och med fel att tala om etnicitet när det kommer till insjögravarna alternativt inom arkeologi i allmänhet. Informanterna vill inte diskutera etnicitet i form av dagens grupper som samer och svenskar då de ser på etnicitet som en process som är under ständig förändring. Flera av dessa informanter är verksamma i Norrbottens län och de påpekar att etnicitet och arkeologi alltid är ett hett ämne inom länet. Dessa ovanstående åsikter ligger till grund för informanternas höga engagemang för frågan i Norrbottens län. Norrbottens län har över lag ett högt engagemang för samtliga kvalitativa frågor (se bilaga 2, fråga 6-12). De placerar sig högst eller näst högst i gradienterna för samtliga frågor. Även Västernorrlands län placerar sig högt i gradienterna för samtliga frågor.

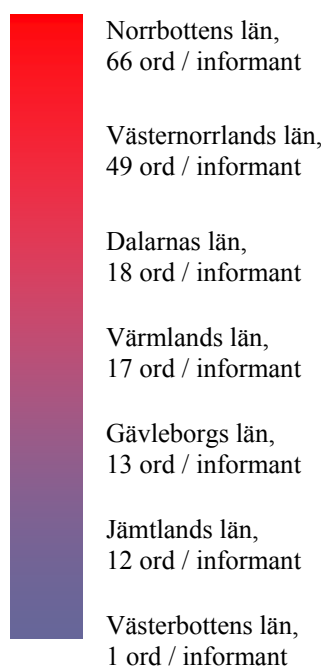
Däremot ser vi att engagemanget för frågan om etnicitet i grannlandet Västerbotten är mycket lågt. Faktum är att Västerbottens län har visat ett lågt engagemang för samtliga frågor i undersökningen och flera informanter har även avböjt att medverka i undersökningen. En orsak kan vara att informanterna menar att det saknas insjögravar i Västerbottens län. Dock hävdas samma åsikter från flera informanter i Norrbottens län och

ännu fler i nämnda län har valt att inte delta i undersökningen. Trots att liknande underlag råder kring insjögravarna i de båda länen så visar sig engagemanget vara totalt olika. Varför det råder så stora olikheter mellan de närliggande länen är för mig svårt att svara på genom det material jag har att tillgå, men att det föreligger en stor skillnad är uppenbart.

Andra län som utmärker sig i denna fråga är bland annat Västernorrlands län som även de har ett högt engagemang för frågan kring etnicitet trots ett lågt antal uppskattade gravar. Å andra sidan placerar sig varken Dalarnas län eller Jämtlands län särskilt högt på gradienten trots att de har flest antal uppskattade insjögravar i sina län. En förklaring till detta kan vi hitta hos en informant i Jämtlands län som menar att frågor om etnicitet inte är lika laddade inom länet idag som de var för 10-20 år sedan.

Insjögravar och politik

Den fråga som genererat näst högst engagemang i undersökningen är fråga 12 – om informanterna ser insjögravarna som en politisk fråga idag. Resultatet sett som engagemangsfördelning ser ut som följer:

Figur 19. Gradient över engagemang för fråga 12 fördelat på län.

Figur 20. Karta över engagemang för fråga 12 fördelat på län. Efter Lantmäteriet.

Resultatet visar att Norrbottens län och Västernorrlands län återigen placerar sig i toppen av gradienten medan Västerbottens läns engagemang för frågan är nästintill obefintlig.

Undersökningen har visat att 20 av 37 informanter ser insjögravarna som en politisk fråga idag. Det verkar också vara så att andelen som anser att insjögravarna är politiska idag är högre bland dem som visat stort engagemang enligt figurerna ovan. Exempelvis ansåg 6 av 7 av informanter i Norrbotten att insjögravarna är politiska, medan 3 av informanterna i Västerbottens län ansåg att de inte var det och de resterande tre svarade vet ej eller lämnade blankt svar. De informanter som anger att insjögravarna är en politisk fråga menar ofta att gravarna ingår i en politisk debatt med samiska förtecken där frågor kring identitet och markrättigheter diskuteras.

Även i frågan om insjögravar och politik kan vi se att engagemanget har lite att göra med antalet gravar i länet. Exempelvis placerar sig Jämtlands län lågt på gradienten trots ett högt antal uppskattade gravar och trots att länet har varit med om rättegångar där arkeologi och fornlämningar använts för att bevisa eller motbevisa samisk närvaro i området under förhistorien. Återigen kan en förklaring hittas hos en informant i Jämtlands län:

Liksom i övrig forskning på järnålder i södra Sápmi finns frågan om ifall insjögravarna kan knytas till en samisk eller församisk kontext, något som tidigare har debatterats i samband med renbetesprocesserna. Idag är det väl förhoppningsvis inte lika laddat. (21:12)

Även i Västerbottens län har en rättstvist pågått i 13 år angående samernas rätt till betesmark. Fallet avgjordes i slutet på april 2011 (Eriksson & Tures 2011). Av allt att döma har ett samband mellan insjögravar och politik ingen relevans för informanterna i Västerbottens län med tanke på deras svar på frågan (se ovan). Läget är som bekant annorlunda i exempelvis Norrbottens län:

Allting som rör arkeologi är en politisk fråga i Norrbotten idag. Det spelar ingen roll vilken tid som vi rör oss i så länge som det är tillräckligt gammalt för att sakna skriftliga källor. Vi hittade två stycken 11000-åriga boplatser i somras och omedelbart efter publiceringen ringde ett stort antal människor och ansåg att boplatserna var bevis på att "Kvänerna var här först", eller "Samerna var här först". (9:12)

Engagemangsfördelningen visar att frågor kring etnicitet och politik är de som genererat högst engagemang i undersökningen. Den visar också att antalet uppskattade gravar inte har något större samband med hur högt engagemanget är för frågorna. Skillnaderna är stora mellan närliggande län, exempelvis mellan Norrbottens och Västerbottens län trots att förhållandena

kring insjögravarna och enkätundersökningen liknar varandra. Därmed sluter jag mig till att det är situationen på den enskilda arbetsplatsen eller det rådande politiska klimatet i länet som spelar in för engagemanget för dessa ovanstående frågor.

Sammanfattande diskussion: Insjögravarna sett som tankekollektiv

Denna analys av enkätundersökningen har fokuserat på hur arkeologerna på våra museer och länsstyrelser tänker kring lämningstypen insjögravar.

Analysen har bestått av en kvantitativ del där jag undersökt var informanterna arbetar, var de har studerat och om insjögravar är aktuella för deras län. Detta avsnitt har sedan följts av en kvalitativ del av analysen där fokus har legat på informanternas beskrivningar av insjögravarna samt värderingar i dessa beskrivningar. Slutligen undersökte jag hur stort informanternas engagemang var för olika slags frågor och ämnen i undersökningen. I detta avsnitt avser jag att ge en bild av hur resultaten av enkätundersökningen kan ses i ljuset av begreppet tankekollektiv.

Inställning till definitionen av insjögravar

Jag har gett exempel på att det råder oklarheter kring hur man definierar insjögravarna vilket i förlängningen lett till en osäkerhet kring om insjögravarna finns representerade i informanternas län eller inte. Den till synes enkla frågan ”Finns det insjögravar i ditt län?” visade sig vara komplex där informanter verksamma i samma län gav svaren ja, nej, kanske och vet inte på frågan.

Enkätundersökningen visar att majoriteten av informanterna är missnöjda med begreppet insjögrav. De ser begreppet och definitionen av lämningstypen som oklar, problematisk eller alltför vidsträckt. Flera av de tillfrågade undrar även över meningsfullheten i ha en särskild benämning för insjögravar.

Ett antal orsaker till detta ställningstagande kommer fram i undersökningen. En del informanter betonar svårigheten i att skilja ut insjögravarna från andra gravar vid vatten, andra menar att begreppet är felaktigt då insjögravarna inte alltid återfinns vid vatten medan ett fåtal hävdar att insjögravarna inte skiljer sig från andra samtida gravar. Ett särskilt begrepp ses därför som onödigt.

Ställningstagandet har också en praktisk orsak där flera informanter hävdar att begreppet insjögrav är oanvändbart i deras dagliga arbete. Detta gäller bland annat vid registrering, beskrivning och inrapportering av fornlämningar till Riksantikvarieämbetet.

Istället vill många informanter använda sig av sakord som stensättning eller röse som passar in på exempelsamlingen över fornlämningar som finns tillgängliga vid registrering.

I ett fall hävdade en informant att begreppet insjögrav tillhör forskarna – ”dem” och inte arkeologerna anställda vid institutionen – ”vi”. Som arkeologer måste vi använda oss av välkända begrepp för att förstå varandra. Vi kategoriserar och grupperar våra fornlämningar, skapar dem, för att lättare kunna diskutera dem. Det sistnämnda uttalandet, om ”vi” och ”dem”, är ett tecken på att informanten upplever att begreppet insjögrav är ett begrepp som används av en annan grupp arkeologer men som saknar relevans för informanten själv. Eller som Fleck skulle uttrycka det – det råder en skillnad i tankestil och tankekollektiv (Liliequist 2003:49-51). Vari denna skillnad består kan ha att göra med det jag tidigare nämnt – att majoriteten av informanterna är missnöjda med begreppet och definitionen av insjögravar. Det kan också ha att göra med att man saknar kunskap om diskussionen kring insjögravar och därför känner sig främmande för begreppet.

Skulle vi, som många informanter efterfrågar, använda oss av sakord som stensättning istället för begrepp som insjögrav eller fångstmarksgrav skulle fornlämningstypen i stort sett försvinna. Det paradoxala i sammanhanget är att majoriteten av de informanter som efterfrågar användandet av sakord ändå ger argument för vad som särskiljer insjögravarna som en egen grupp.

Kategorier, dikotomier och samspel

Ett dualistiskt synsätt har dominerat diskussionerna och forskningen kring insjögravarna. Jag har tidigare gett exempel på indelningar mellan bygd och obygd, jordbruksekonomi och fångstekonomi, bönder och fångstmän och slutligen mellan nordbor och samer. Insjögravarnas läge, anläggarnas tänkta ekonomiska försörjning samt teorier kring deras etnicitet har ställts i motsats till andra lägen, ekonomier och etniska grupper.

Det är denna forskning som ligger till grund för informanternas kunskap om insjögravar. Likt i den tidigare forskningen hittar vi även i enkätundersökningen exempel på dikotomier. Insjögravarnas läge ställs i motsats till den etablerade järnåldersbebyggelsen och insjögravarna ställs i motsats till de bygdanslutna gravarna och i flera fall ställs också olika ekonomier och kulturer emot varandra.

Från det senaste decenniet finns exempel på forskning som ämnar öppna upp de dikotomier som präglat diskussionen kring insjögravar. Detta gäller både teorier kring ekonomi och etnicitet men starkast lyser teorierna kring etnicitet. Ordval som samspel (Ramqvist 2007:165), blandade kulturer (2006:153) och kreolisering (Hansen & Olsen

2006:104; Bergstøl 2008:185) har använts i samband med insjögravarna. I enkätundersökningen är det tre personer som väljer att se insjögravarna i en kulturellt blandad kontext. Fem personer ser dem som samiska lämningar. Två personer knyter dem till den svenska sedentära kulturen medan två personer menar att det är en annan kultur än den vi ser i jordbruksbygden, utan att åsyfta till en specifik kulturgrupp.

Ovanstående exempel visar att det finns både tecken på ”black boxes” (Ojala 2009:27, se *Analys ett* under rubriken *Kategorier, dikotomier och samspel*) och försök till uppluckring av dessa i enkätundersökningen.

Samhällsfrågor som en del av arkeologens arbete

11 av 37 informanter menar att det är svårt eller till och med fel att tala om etnicitet i samband med insjögravarna alternativt inom arkeologi i allmänhet. Åsikten som uttrycks mest frekvent är felaktigheten i att applicera dagens grupper (samer och svenskar) på ett arkeologiskt material men också att etnicitet bör ses som en process som förändras över tid. Anläggarna till insjögravarna kan därför vara av olika etnicitet eller säga sig ha tillhört flera olika etniska grupper. Det verkar finnas ett missnöje med den rådande diskursen när det kommer till insjögravar där informanterna anser att frågor kring etnicitet och arkeologi förenklas. Flera informanter menar att allmänheten ofta har en förenklad bild av förhistorien och att applicering av dagens grupper på våra fornlämningar förstärker denna bild. En informant skriver:

Bara för att en sk insjögrav har hittats inom ett område som idag har en viss etnisk majoritet, så betyder det inte att graven, per automatik, har samma etniska ursprung. Någon forskare (extern) har kastat ut sig åsikten: att om man hittar 10 artefakter och en av dessa är samisk, så är graven också samisk. Detta anser jag vara kvalificerat sk sk-tsnack. (11:10)

Flera informanter efterfrågar också att arkeologi i grunden ska vara opolitisk. Denna åsikt, samt ovanstående åsikter om förenklingen av förhistorien, är spridd till nästan samtliga län. Det är därför svårt att tala om dessa åsikter som delar av olika tankestilar eller tankekollektiv. Det finns dock län som utmärker sig. Informanterna i Norrbottens län är starka förespråkare av ovanstående åsikter och samtliga menar att insjögravarna är en politisk fråga. Informanterna i Västerbottens län tycks vara av en helt annan åsikt då hälften av de tillfrågade menar att insjögravar inte är en politisk fråga och hälften väljer att inte svara.

Engagemangsfördelningen visar att frågor kring etnicitet och politik är de som genererat högst engagemang i undersökningen och dessa ämnen har även präglat svaren på andra typer av frågor i enkäten. Den visar också att antalet uppskattade gravar inte har något

större samband med hur högt engagemanget är för frågorna. Skillnaderna är stora mellan närliggande län trots att förhållandena kring insjögravarna och enkätundersökningen liknar varandra. Undersökningen visar att det är situationen på den enskilda arbetsplatsen eller det rådande politiska klimatet i länet som spelar in för engagemanget för frågorna kring etnicitet och politik.

Sammanfattande avslutning

Det som präglar svaren i denna enkätundersökning är egentligen en missbelåtenhet. Informanterna är missbelåtna med begreppet insjögrav – de anser att begreppet är oklart och alltför vidsträckt. Det råder också oklarheter kring hur man definierar insjögravarna och många ifrågasätter begreppets mening och funktion då det inte används i deras vardagliga arbete. Många är också missbelåtna över hur gravarna har diskuterats i samband med etnicitet och politik. Man anser att förhistorien ofta förenklas och politiseras och att diskussionen kring insjögravar präglas av detta.

Det är svårt att avgöra om de olika åsikterna i enkätundersökningen kan förklaras i termer av olika tankestilar. För att kunna undersöka detta närmare skulle det krävas längre kvalitativa intervjuer. Dock har vissa tendenser till olika tankestilar framkommit i undersökningen. I det ena fallet illustreras det av ett ”vi” och ”dem” – mellan informanten och de forskare som tidigare skrivit om insjögravar. I det andra fallet illustreras det i form av engagemang – där den enskilda arbetsplatsen, alternativt länet, spelar en stor roll i sammanhanget.

Slutdiskussion

Kategorier, dikotomier och samspel

En plats i gränslandet mellan olika kulturer är en plats för möten men möjligen också en plats där dikotomier blir extra tydliga. Ett dualistiskt synsätt har dominerat diskussionerna kring fångstmarksgravarna. Gravarnas lägen har ställts i motsats till den etablerade järnåldersbebyggelsen och fångstmarksgravarna har ställts i motsats till de bygdanslutna gravarna. Tolkningar kring gravanläggarnas ekonomiska försörjning och etnicitet har ställts i motsats till bygdens dito. Denna uppdelning utgör grunden för en dikotomi som bottnar i forskarnas föreställningar om hur man ser på Mellannorrland som område under förhistorien, hur man tolkar förhistoriska ekonomiska system och hur man anser att kultur uttrycks och förändras.

Över tid har man beskrivit fångstmarksgravarna och deras utbredningsområde på olika sätt. Exempelvis beskrevs Norrland som *öde skogsmarker* och fångstmarksgravarna som en *vildmarksföreteelse* under större delen av 1900-talet. Gravarnas ursprung sades komma från *högre utvecklade områden* och befolkningen i Mellannorrlands inland presenterades som passiva mottagare av kulturella förändringar. Detta sätt att beskriva arkeologi och kulturella förändringar i Norrland kan liknas vid David Loefflers analys av arkeologiska texter från samma period. Han skriver att Norrland uppfattades som öde samt att befolkningen där sågs som stillastående, till skillnad från södra Sverige som fick stå för utveckling och upptäckaranda (Loeffler 2005:123). All utveckling ansågs alltid komma utifrån, särskilt från de sedentära områdena i Uppland, och utvecklingen i norr sågs som retarderad både vad gäller teknologi, ekonomi och social utveckling. Loeffler kallar ovanstående föreställningar eller generaliseringar för den sydliga tankestilen i enlighet med Ludwik Flecks tankemodell (Loeffler 2005:195).

Vi kan se att samerna och samisk arkeologi har beskrivits på liknande sätt. Sara Hagström Yamamoto skriver om hur Norrland presenterats i den svenska nationsdiskursen mellan 1872-1960. Hon ser en tydlig dikotomi målas upp mellan det svenska och det samiska. På samma sätt som befolkningen i Norrland beskrevs som stillastående beskrevs också samerna som oförmögna till framsteg. De associerades med ödemarker och mobilitet. Svenskarna fick stå för civilisation, bofasthet, jordbruk och järnframställning (Hagström Yamamoto 2010a:129). Även statsvetaren Ulf Mörkenstam hittar liknande mönster när han undersöker diskursen inom svensk politik mellan åren 1883-1997. Under tidigt 1900-tal sågs samerna alltid som nomader och underlägsna svensk kultur (Mörkenstam 1999:107-109).

Detsamma gäller för norsk arkeologi där det norska och samiska alltid kom att ställas i motsats till varandra och där samerna sågs om primitiva medan svenskarna sågs som dynamiska (Hesjedal 2000:50-51). Samisk arkeologi måste alltid förklaras och försvaras vilket sällan sker för svensk arkeologi (Ojala 2009:103; Werbart 2002:132). Den samiska arkeologin har också kravet på sig att alltid vara ”ren” eller autentisk, annars är den inte samisk, vilket återigen inte krävs av svensk arkeologi (Ojala 2009:116).

Ovanstående exempel visar att det funnits bestämda uppfattningar kring Norrlands förhistoria, vad samisk ekonomi och kultur innebär samt vad svensk ekonomi och kultur innebär. Diskussionen kring fångstmarksgravarna har varit, och är, en del av den samtida forskningen som sker inom området och de dikotomier som målats upp har influerat diskussionen kring gravarna. För fångstmarksgravarnas del kan detta illustreras i två olika associationskedjor: *fångstmark – jakt och fångstekonomi – mobilitet – samer* eller *bygd – jordbruk – järnframställning – bofasthet – svenskar*. Redan i det första ordet i kedjan, läget, vilar implicita tolkningar kring ekonomisk försörjning och etnicitet. Ingen av de båda grupperna associeras med någon typ av blandekonomi utan kedjan av associationer är låst. Bygdens svenskar kopplas således aldrig ihop med en fångstekonomi och samerna aldrig med utmarksbruk som järnframställning. Även gruppernas etnicitet är låsta enheter. I associationskedjorna är forskarnas koppling mellan läge, ekonomi och etnicitet, enligt mig, enkelriktad och vi får därför en onyanserad diskussion där ett dualistiskt synsätt är enda svaret: svenskarna var bönder och samerna var jägare och aldrig mötas de två, varken i termer av resursutnyttjande eller kulturellt. Detta tankesätt har genomsyrat diskussionen kring fångstmarksgravarna under större delen av 1900-talet.

Detta bör kunna ses som forskningshistoria men helt fria går vi inte. Dåtidens forskning är alltid närvarande vid skapandet av ny kunskap. Tolkningsfrån igår påverkar den uppfattning som dominerar just nu och dagens kunskap ligger till grund för framtida förnyade tolkningar (Fleck 1997: 48). Diskussionen kring fångstmarksgravarna präglas fortfarande av dikotomier även om vi kan se en förändring i de senaste decenniernas texter. Både Loeffler och Hesjedal ser en förändring under 70-talet där man började se på Norrland som ett område med en egen förhistoria och en egen utveckling. Där spelade universiteten i Umeå och Tromsø en stor roll (Loeffler 2005:196; Hesjedal 2000:163). Loeffler kallar förändringen för den nordliga tankestilen (Loeffler 2005:196).

Även i beskrivningar av fångstmarksgravarna kan vi se att fokus har flyttats från Mellannorrlands inland som passiv mottagare av kulturella förändringar till att fokusera på möten och utbyten mellan kulturer (se exempelvis Bergstøl 2008). Man ifrågasätter de

tidigare dikotomierna och tvivlar på att dessa kan leda till några fördjupande tolkningar av förhistorien. Istället vill man se på befolkningen i Norrland som lösa nätverk av grupper med olika intressen vad gäller ekonomi, teknologi och politik (Bolin & Edenmo 2001:17-22). Man har också frångått den tidigare uppdelningen mellan samer och svenskar och talar nu om fångstmarksgravarnas anläggare som kulturellt *blandade* (Fossum 2006:153) om *samspel* (Ramqvist 2007:165) samt om kulturell *kreolisering* (Hansen & Olsen 2006:104; Bergstøl 2008:185). Som tidigare nämnts är dåtidens forskning alltid närvarande och de tidigare dikotomierna målas även, till viss del, upp i enkätundersökningen. Det finns många exempel där läge, ekonomi och etnicitet fortfarande ställs i motsats till andra typer av lägen, ekonomier och etniska grupper. Men det finns ännu fler exempel på att informanterna ifrågasätter de tidigare dikotomierna.

Definitioner och begrepp

Fångstmarksgravarna har haft många olika benämningar sedan de urskiljdes som en egen lämningskategori på 1930-talet. Skogsrösen, skogsgravar, utmarksgravar och insjögravar är alla namn på liknande företeelse. Jag har visat att gravarnas läge alltid varit det som föranlett benämningen. Detta syns tydligt i enkätundersökningen vid informanternas lägesbeskrivningar av gravarna. Varje lägesbeskrivning hör ihop med den valda benämningen; beskrivningen *strandnära* leder till valet av begreppet *insjögrav*, *utmark* till *utmarksgrav* och *fångstmark* till *fångstmarksgrav*. Jag har också visat att tolkningar och värderingar kring ekonomi och etnicitet ofta vävs samman med lägesbeskrivningen (se föregående avsnitt).

Enkätundersökningen visar att majoriteten av informanterna är missnöjda med begreppet insjögrav. De ser begreppet och definitionen av lämningsstypen som oklar, problematisk eller alltför vidsträckt. En del informanter ser en svårighet att skilja ut insjögravarna från andra gravar vid vatten och flera menar att de inte skiljer sig alls från andra samtida gravar. Många informanter ifrågasätter också begreppets mening och funktion då det inte används i deras vardagliga arbete.

Samtidigt som begreppet ses som alltför vidsträckt verkar det ändå finnas en läsning i begreppet. Att gravarna skall återfinnas vid vatten ses som ett måste av många informanter. Endast fyra individer påpekar att gravarna också kan hittas i andra lägen. Det begrepp de väljer att använda är fångstmarksgrav och begreppet kan här ses som en symbol för att informanten har en vidgad syn på vad en fångstmarksgrav är.

Jag har även gett exempel på att det råder oklarheter kring hur man definierar gravarna som grupp vilket i förlängningen lett till en osäkerhet om insjögravarna finns representerade i informanternas län eller inte. Den till synes enkla frågan ”Finns det insjögravar i ditt län?” visade sig vara komplex där informanter verksamma i samma län gav svaren ja, nej, kanske och vet inte på frågan.

Den tidigare forskningen är det som ligger till grund för informanternas kunskap om gravarna. I ett fall hävdade en informant att begreppet insjögrav tillhör forskarna – ”dem” och inte arkeologerna anställda vid institutionen – ”vi”. Detta kan ses som ett tecken på att informanten upplever att insjögrav är ett begrepp som används av en annan grupp arkeologer men som saknar relevans för informanten själv. Eller som Ludwik Fleck skulle uttrycka det – det råder en skillnad i tankestil och tankekollektiv (Liliequist 2003:49-51). Vari denna skillnad består kan ha att göra med det jag tidigare nämnt – att majoriteten av informanterna är missnöjda med begreppet och definitionen av insjögravar. Det kan också ha att göra med att man saknar kunskap om diskussionen kring insjögravar och därför känner sig främmande för begreppet.

Arkeologi och samtiden

Samtiden har alltid påverkat hur forskarna diskuterat fångstmarksgravarna. De rådande idealen inom forskningen, exempelvis hur man ser på kultur och hur kultur förändras, färgar forskningen. Hans-Georg Gadamer menar att förhistorien inte kan förstås utifrån dess egna förutsättningar utan att det är vår nutid som ligger till grund för tolkningarna. Vår egen kontext och vår egen förförståelse spelar alltid in när vi försöker tolka ett arkeologiskt material (Olsen 2003:96-97).

Enkätundersökningen visar att de ämnen som genererat störst engagemang för fångstmarksgravarna är frågor kring etnicitet, både under förhistorien och idag, samt frågor kring dagens politiska läge. 20 av 37 informanter menar att gravarna är en politisk fråga idag. Den visar också att antalet uppskattade gravar i informanternas län inte har något större samband med hur högt engagemanget är för frågorna.

Det verkar finnas ett missnöje med den rådande diskursen där informanterna anser att frågor kring etnicitet och arkeologi förenklas. Flera informanter menar att allmänheten ofta har en förenklad bild av förhistorien och att applicering av dagens grupper, som samer och svenskar, på våra fornlämningar förstärker denna bild. Flera informanter efterfrågar också att arkeologi i grunden ska vara opolitisk.

Enligt Ludwik Fleck finns inget som kan kallas ”känslofritt tänkande” (Fleck 1997:57) och det är tydligt att fångstmarksgravarna är ett känslofyllt ämne. Frågan är om liknande gravar skulle skapa samma engagemang om deras geografiska utbredning var en annan? Kan man tänka sig att diskussionen skulle se likadan ut i exempelvis Småland? Svaret är otvetydigt nej.

Det finns stora skillnader i engagemang för frågorna kring etnicitet och politik mellan olika län, trots att förhållandena kring insjögravarna och enkätundersökningen liknar varandra. Undersökningen visar på tendenser att det är situationen på den enskilda arbetsplatsen eller det rådande politiska klimatet i länet som spelar in för engagemanget för frågorna kring etnicitet och politik.

Tankar inför framtida forskning

I denna uppsats har jag försökt att dekonstruera begreppet fångstmarksgrav – att undersöka vad det är vi egentligen diskuterar och har diskuterat när det kommer till fångstmarksgravarna. Definitionen av gravarna ter sig knappast tydligare efter mitt arbete, snarare tvärt om. Gravarna förekommer under ett långt tidsspänn och uppvisar en stor variation och det är tydligt att begreppet ses som oklart och vidsträckt av många informanter i min undersökning.

Det viktigaste kriteriet för att utmärka en grav som fångstmarksgrav har alltid varit dess läge utanför odlad bygd. Det finns dock tydliga undantag från regeln om placeringen i landskapet som visar att det viktigaste kriteriet för att beteckna en fornlämning som fångstmarksgrav (läget utanför odlad bygd) är mycket problematiskt. Jag har också sett att beskrivningar av fångstmarksgravarnas typiska läge har förändrats och utvidgats. Från att läget på uddar vid insjöar har varit det mest utmärkande draget hittar vi nu fångstmarksgravar vid älvar, eller inte vid vatten alls, samt uppe i fjällen.

En del informanter har ifrågasatt meningsfullheten i att urskilja gravarna som en egen lämningstyp. Många vill istället använda sig av sakord som stensättning eller röse vilket skulle osynliggöra kategorin helt. Det paradoxala i sammanhanget är att majoriteten av de informanter som efterfrågar användandet av sakord ändå ger argument för vad som särskiljer insjögravarna som en egen grupp.

Jag vill inte osynliggöra fångstmarksgravarna då jag anser att det finns skäl till varför man diskuterat dem i snart 100 år. Den tidigare forskningen samt enkätsvaren visar att det finns aspekter som skiljer fångstmarksgravarna från de bygdanslutna gravarna. Men som

jag påpekat tidigare är kriterierna för att beteckna en fornlämning som fångstmarksgrav inte huggna i sten och man bör därför inte låsa sig vid dessa. Vad jag efterfrågar är att man börjar se fångstmarksgravarna för vad de är: gravar från olika tider, i olika rum som speglar olika skeenden, möten och förändringar. Jag anser att man bör diskutera fångstmarksgravarna i termer av lokala eller regionala skillnader istället för att förvänta sig ett nationellt mönster som är allmängiltigt. Tidsaspekten är givetvis också viktig då gravarna tar sig olika uttryck i olika tider.

Likt flertalet forskare (exempelvis Bergstøl, Bolin & Edenmo, Ojala och Wallerström) vill jag frånga de tidigare dikotomierna och istället se gravarna i ett sammanhang av möten och utbyten mellan kulturer. Detta betyder dock inte att jag vill se gravarna fria från diskussioner kring etnicitet utan att vi måste problematisera det. Jag tvivlar på att de 700 gravar som kategoriseras som fångstmarksgravar speglar en enskild kulturell kontinuitet på 1400 år. Istället bör vi se dem som en del av de förändringar som sker i Norrland under järnåldern.

Arkeologer har, som sagt, diskuterat fångstmarksgravarna och dess ursprung i snart 100 år och min enkätundersökning visar tecken på att ämnet mycket väl kan komma att diskuteras i 100 år framöver. Det är ett ämne som berör och upprör. Vi har ett mycket litet material att utgå ifrån då endast ett fåtal gravar har blivit undersökta. Den kunskap som finns tillgänglig om gravarna är begränsad och skapar därför utrymme för många olika tolkningar. Det är också lätt att politisera gravarna då vi vet så lite om dem. Vid eventuella kommande arkeologiska undersökningar menar jag det är viktigt att även inkludera närområdet för att få grepp om gravarnas kontext. Exempelvis har det, efter min kunskap, inte påträffats några boplatser i närheten av gravarna. Fokus bör också läggas på miljöarkeologiska undersökningar som pollenanalyser för att förstå hur landskapet nyttjats. Platsens arkeologi och människornas relation till landskapet kan ge värdefulla ledtrådar för tolkningen av gravarna.

Vi arkeologer försöker kategorisera våra fornlämningar för att genom definitionerna söka tolka deras förhistoriska betydelse. Min förhoppning är att jag i denna uppsats, på något sätt, har belyst vad kategorisering av den här typen får för betydelse för vår fornlämningsbild, vår uppfattning av forntiden men också för vår uppfattning av dagens samhälle.

Sammanfattning

Denna uppsats inleddes med en kortfattad historisk översikt över hur fornlämningskategorin fångstmarksgravar har växt fram. Bland annat visas att en mycket liten andel av fångstmarksgravarna har undersökts, samtidigt som det material som finns har tolkats på många olika sätt. Detta faktum blev en utgångspunkt för att i uppsatsarbetet undersöka vad som har legat till grund för hur arkeologer beskrivit fångstmarksgravarna, samt i vilken mån beskrivningarna kan kopplas till ett vidare samhällsperspektiv vad gäller exempelvis forskningens koppling till politik. De konkreta forskningsfrågorna kom att formuleras som:

1. Hur har fångstmarksgravarna diskuterats mellan 1931-2009?
2. Vilka begrepp och definitioner har man använt för att särskilja gravarna som en egen lämningstyp?
3. Är valet av begrepp beroende av ett vidare samhällsperspektiv?
4. Hur kan man fortsätta diskussionen kring gravarna på ett fruktbart sätt?

För att besvara frågorna har två undersökningar genomförts. I den första analyserades texter om fångstmarksgravar skrivna av forskare. I den andra utfördes en enkätundersökning bland arkeologer anställda vid museer och länsstyrelsen i norra Svealand samt hela Norrland. Källmaterialet i den förstnämnda undersökningen är texter som skrivits av arkeologer om fångstmarksgravarna från 1931 till 2009, med fokus på sådana delar som diskuterat definitioner och kategorisering av gravarna. För undersökningens andra del är källmaterialet enkätsvaren.

Källmaterialet har i båda undersökningarna huvudsakligen studerats kvalitativt, där formuleringar och ordval har analyserats med hjälp av begrepp och metoder som härrör ifrån forskningstraditionen begreppshistoria. I undersökningens andra del finns även kvantitativa inslag, som syftar till att visa hur olika synpunkter kring fångstmarksgravar är fördelade över olika län.

Svaret på undersökningens frågeställningar – och därmed studiens resultat – kan sammanfattas på följande sätt:

I äldre vetenskapliga texter om fångstmarksgravar beskrivs dessa med begrepp som uttrycker tydliga dikotomier mellan centralt och perifert, där fångstmarksgravarna kopplas till det senare. I denna dikotomi är även föreställningar om ekonomi, etnicitet och kulturutveckling inbyggda, så att perifert blir synonymt med en fångstbefolkning (som i vissa

fall tolkas som samisk) och en kultur som snarare är mottagare av andras påverkan än utvecklas på egen hand. I forskning från 2000-talet återfinns däremot allt oftare tankar om fångstmarksgravarna som uttryck för möten och blandningar mellan kulturer.

Enkätundersökningen visar att det inte finns någon tydlig samstämmighet kring begreppet insjögravar (begreppet insjögrav användes i enkätundersökningen) bland arkeologer anställda vid museer och vid länsstyrelsen. Tvärtom anser de att begreppet är oklart och svåränvänt. Enkätundersökningen visade också att enstaka informanter upplevde att begreppet snarare tillhör forskarna som skrivit om lämningstypen än de arkeologer som tillfrågats i enkätundersökningen. Detta kan vara tecken på att de två grupperna kan ses som olika tankekollektiv. Dock kan man se att informanterna samtidigt byggde sin kunskap om insjögravar på den forskning som bedrivits och i viss mån bar med sig samma dikotomier mellan centralt och perifert som återfunnits i de vetenskapliga texterna. Enkätundersökningen visade dessutom ett stort engagemang i frågor som rörde arkeologins förhållande till politik och arkeologiska tolkningar i termer av etnicitet. Många av informanterna var här kritiska till den debatt som råder. Som orsaker till detta nämndes att förhistorien ofta förenklas och att arkeologi inte bör vara politisk.

I den avslutande diskussionen föreslås att fångstmarksgravar förtjänar ett eget begrepp, då de är ett intressant studieobjekt för att förstå kulturer i Mellannorrland under järnåldern. Däremot bör de inte låsas in i fasta dikotomier, där kulturer beskrivs som stillastående. Hypotesen om att fångstmarksgravarna är resultatet av kulturmöten och blandningar bör istället prövas. De bör också ses i termer av lokala eller regionala skillnader istället för ett förväntat allmängiltigt nationellt mönster. Bara det faktum att fångstmarksgravar har anlagts över ett så stort område över en så lång tid visar att det är högst osannolikt att anläggarnas kultur har varit enhetlig. Slutligen efterfrågas fler arkeologiska undersökningar där även undersökningar av närområdet och platsens arkeologi bör inkluderas då de är viktiga delar för att förstå gravarnas kontext.

Summary

This essay began with a short historical overview of how the category of hunting ground graves has developed. Among other things it shows that a very small percentage of the hunting ground graves have been archaeologically investigated, while the material is interpreted in many different ways. This fact was a starting point for the paper, to consider what has been the basis of how archaeologists have described the hunting ground graves, and the extent to which the descriptions can be linked to a broader societal perspective, for instance the research in relation to politics. The specific research questions came to be phrased as:

1. How has the hunting ground graves been discussed between 1931-2009?
2. What concepts and definitions have been used to distinguish the graves as a separate category?
3. Is the choice of concept depending on a broader societal perspective?
4. How can we continue the discussion of the graves in a productive way?

To answer these questions, two surveys have been done. In the first one were texts about the hunting ground graves, written by scientists, analyzed. The second was a questionnaire sent to archaeologists working at museums and at the County Administrative Board in the regions of northern Svealand and Norrland. The source material used in the first survey is scientific texts about hunting ground graves written by archaeologists from 1931 to 2009, focusing on such elements as definitions and categorization of the graves. In the second survey the source material is the responses of the questionnaire.

The source material in both surveys is mainly studied qualitatively, where phrases and choices of words were analyzed using the concepts and methods derived from the research tradition of conceptual history. In the second survey quantitative elements is also analyzed, which aims to show how different views on the hunting ground graves are spread over different counties.

The answers to the survey questions - and thus the survey results - can be summarized as follows:

In older scientific texts about hunting ground graves these are described with concepts that express clear dichotomies between central and peripheral, where hunting ground graves are linked to the latter. This dichotomy also includes ideas about economy, ethnicity

and cultural development, so that the peripheral is synonymous with a hunting population, (in some cases interpreted as Sámi) and a culture that is more of recipients of others' influence than developing on their own. The research from the twenty-first century is however increasingly thinking about hunting ground graves as an expression of meetings and mixtures of cultures.

The second survey shows that there is no clear consensus on the concept of lake graves (the concept lake graves was used in the questionnaire) among the archaeologists working in the museums and at the County Administrative Board. On the contrary, they consider the concept unclear and difficult to use. The survey also showed that some of the participants felt that the concept rather belonged to the scientists that have written about the category than the archaeologists that have answered the questionnaire. This could be a sign that the two groups can be seen as different thought collectives. However, one can see that the archaeologists answering the questionnaire build their knowledge of the lake graves on the earlier research and to some extent carried the same dichotomies between central and peripheral, which were found in the scientific texts. The survey also showed a great commitment to the issues related to archaeology in relation to politics and archaeological interpretations in terms of ethnicity. Many of the participants were critical to the debate that exists. Reasons mentioned for this were that prehistory often is simplified and that archaeology shouldn't be political.

The concluding discussion suggests that hunting ground graves deserves its own concept, as they are an interesting object of study to understand the cultures of the Central North during the Iron Age. However, they should not be locked into fixed dichotomies, where cultures are described as stagnant. The hypothesis that hunting ground graves are the result of cultural encounters and mixtures should be tested. Just the fact that hunting ground graves have been constructed over a large area over a long period of time shows that it is highly unlikely that the culture of the grave builders was always the same. Finally, more archaeological investigations of the graves is desired where also the surrounding area and the archaeology of the place should be included as these parts are vital to understand the contexts of the graves.

Litteraturförteckning

Tryckta referenser

- Ambrosiani, B., Iregren, E., & Lahtiperä, P., 1984. *Gravfält i fångstmarken: undersökningarna av gravfälten på Smalnäset och Krankmårtenhögen, Härjedalen*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Baudou, E & Selinge, K-G., 1977. *Västernorrlands förhistoria*. Västernorrlands läns landsting, Härnösand.
- Baudou, E., 1978. *Archaeological and palaeoecological studies in Medelpad, n. Sweden*. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, Stockholm.
- Baudou, E., 1995. *Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv*. Skytteanska samfundet, Umeå.
- Baudou, E., 2001. 'Kulturprovinsen Mellannorrland under järnåldern.' *Namn och bygd* 2002 (90). Swedish science press, Uppsala: 5-36.
- Baudou, E., 2004a. *Den nordiska arkeologin - historia och tolkningar*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademi, Stockholm.
- Berggren, H & Trägårdh, L., 1990. 'Historikerna och språket: teoretiska ambitioner och praktiska begränsningar: en taktisk programförklaring.' *Historisk tidskrift* 1990 (110): 357-375.
- Bergstøl, J., 1997. 'Fangstfolk og bønder i Østerdalen. Rapport fra Rødsmoprojektets delprosjekt Marginal Bosetning.' *Universitetets Oldsaksamlings Varia*. Volym 42. Univeristetet i Oslo, Oslo.
- Bergstøl, J., 2008. *Samer i Østerdalen?: en studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Diss. Univeristetet i Oslo, Oslo.
- Bergstøl, J., 2009. 'Samisk og norsk arkeologi. Historieproduksjon, identitetsbygning eller politikk?' *Primitive tider* 2009 (11): 75-82.
- Bolin, H. & Edenmo, R., 2001. *Övre Grundsjön, Vojmsjön och Lilla Mark rapport över arkeologiska undersökningar*. Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm.
- Bryman, A., 1997. *Kvantitet och kvalitet i samhällsvetenskaplig forskning*. Studentlitteratur, Lund.
- Bryman, A., 2002. *Samhällsvetenskapliga metoder*. Liber ekonomi, Malmö.
- Eriksson, T. & Tures, E., 2011. 'Samerna vann tvist om bete.' *Uppsala Nya Tidning*, 28 april 2011.
- Fleck, L., 1997. *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum: inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*. B. Östlings bokförlag Symposion, Eslöv.

- Forsberg, L., 1996. 'Forskningslinjer inom tidig samisk förhistoria.' *Arkeologi i norr*. 1993/94 (6/7): 165-186.
- Fossum, B., 2006. *Förfädernas land: en arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi, 300 f. Kr-1600 e. Kr.* Diss. Umeå universitet, Umeå.
- Gedin, D., 2004. *Fältets herrar: framväxten av en modern författarroll: artonhundratalet*, Diss. Stockholms universitet. B. Östlings bokförlag Symposion, Eslöv.
- Gollwitzer, M., 1997. 'Yngre järnålder i fjälltrakterna.' I: Zachrisson, I. (red). *Möten i gränsland: 27-33*.
- Graham, B. J. & Howard, P., 2008. 'Introduction.' In: Graham, B.J. & Howard, P. (ed). *The Ashgate research companion to heritage and identity: 1-15*.
- Grundberg, J., 2004. *Historiebruk, globalisering och kulturarvsförvaltning: utveckling eller konflikt?* Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Hagström Yamamoto, S., 2010a. 'En norrbottning I förändring.' I: Alkarp, M. (red.). *Förhistoria och samtid. Texter om arkeologi*. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet, Uppsala: 125-154.
- Hagström Yamamoto, S., 2010b. *I gränslandet mellan svenskt och samiskt: identitetsdiskurser och förhistorien i Norrland från 1870-tal till 2000-tal*, Department of Archaeology and Ancient History, Diss: Uppsala universitet, Uppsala.
- Hallström, G., 1931. 'Den tidigaste järnåldern i Dalarna.' I: *Dalarnas hembygdsbok 1931: 28-98*.
- Hallström, G., 1937. 'Ovanåkers sockens fornhistoria.' I: Johansson, O. (red.). *Ovanåker: en Norrlandssockens öden genom seklerna*, Ovanåkers hembygdsförening, Bollnäs: 137-228.
- Hallström, G., 1945. 'En skandinavisk gränsbygd under yngre järnålder.' *Fornvännen* 1945:2/3: 102-121.
- Halvorsen, K., 1992. *Samhällsvetenskaplig metod*. Studentlitteratur, Lund.
- Hansen, L.I. & Olsen, B., 2006. *Samernas historia fram till 1750*. Liber, Stockholm.
- Harvey, D.C., 2008. 'The history of heritage.' In: Graham, B.J. & Howard, P. (ed). *The Ashgate research companion to heritage and identity: 19-36*.
- Hellberg, S., 2005. 'Ordet begrepp.' I: Lindberg, B. (red.). *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm: 51-58.
- Hesjedal, A., 2000 *Samisk förhistorie i norsk arkeologi 1900-2000*, Univ., Institutt for arkeologi, Diss. Tromsø.
- Hillerdal, C., 2009. *People in between: ethnicity and material identity, a new approach to deconstructed concepts*. Uppsala Universitet, Diss. Uppsala.

Hvarfner, H., Janson, S., Biörnstad, M., 1962. *Jämtlands och Härjedalens historia: arkeologisk inledning*. Norstedt, Stockholm.

Hyenstrand, Å., 1974a. *Centralbygd - randbygd: strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder = Central settlement - outlying districts = principal structural, economic and administrative features in the late iron age in middle Sweden*, Diss. Stockholms universitet, Stockholm.

Hyenstrand, Å., 1974b. *Järn och bebyggelse: studier i Dalarnas äldre kolonisationshistoria*, Dalarnas museum, Falun

Knutsson, K., 2005. 'Bridging the abyss of time. Material culture, cultural reproduction and the sacred time of origin.' In: Knutsson, H. (ed.). *Pioneer settlements and colonization processes in the Barents region. Vuollerim Papers in hunter.gatherer archaeology 1. Vuollerim*: 117-141.

Koselleck, R., 2004. *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik*. Daidalos, Göteborg.

Kurunmäki, J., 2005. 'Begreppshistoria.' I: Bergström, G & Boréus, K (red.). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 2. Studentlitteratur, Lund: 181-217

Kvale, S., 1997. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur. Lund.

Lekberg, P., 1990. "Insjögravarna" i övre Dalarna. Institutionen för arkeologi, Uppsala universitet, Uppsala.

Liliequist, B., 2003. *Ludwik Flecks jämförande kunskapsteori*, Univ., Diss. Umeå universitet, Umeå.

Lindberg, B., 2005. *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.

Loeffler, D., 2005. *Contested landscapes/contested heritage: history and heritage in Sweden and their archaeological implications concerning the interpretation of the Norrlandian past*, Department of Archaeology and Sami Studies, University of Umeå, Diss. Umeå.

Magnusson, G., 1986. *Lågteknisk järnhantering i Jämtlands län*. Diss. Stockholms universitet, Stockholm.

Mörkenstam, U., 1999. *Om "Lapparnes privilegier": föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883-1997*, Univ., Diss. Stockholms universitet, Stockholm.

Ojala, C-G., 2008. 'Etnicitet... och sedan? Identitet, etnicitet och arkeologi I nordligaste Europa.' I: Petterson, B & Skoglund, P (red.). *Arkeologi och identitet*: 101-118.

Ojala, C-G., 2009. *Sámi prehistories: the politics of archaeology and identity in Northernmost Europe*. Diss. Uppsala universitet, Uppsala.

Olsen, B., 2003. *Från ting till text: teoretiska perspektiv i arkeologisk forskning*, Studentlitteratur, Lund.

Olsen, B., 2007. 'Samenes fortid som arkeologisk forskningsfelt: virkningshistoriske utfordringer.' I: Lundström, I.(red.). *Historisk rätt?: kultur, politik och juridik i norr*, 1. [uppl.], Riksantikvarieämbetet, Stockholm: 208-225.

Orwell, G., 1989. *Nineteen eighty-four.*, [Rev. utg.], Penguin, Harmondsworth.

Palonen, K., 2005. 'Den begreppshistoriska Verfremdungseffekten.' I: Lindberg, B. (red.). *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm: 35-50.

Persson, M., 2005. 'Begreppshistoria och idéhistoria.' I: Lindberg, B. (red.). *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm: 14-34.

Ramqvist, H, P., 2007. Fem Norrland: om norrländska regioner och deras interaktion. *Arkeologi i norr*. 10: 153-180.

Schanche, A., 2000. *Graver i ur og berg: samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*, Davvi girji. Karasjok.

Selinge, K-G., 1976. *Människan i landskapet: förhistoriska kulturmiljöer i Jämtland och Härjedalen*. Heimbygda, Östersund.

Serning, I., 1962. 'Järnåldersgravarna vid Horrmundsjön i Transtrands socken.' *Dalarnas hembygdsbok*. 1962: 31-86.

Serning, I., 1965. 'Vindförbergs udde, Ore.' *Dalarnas hembygdsbok*.

Serning, I., 1966. *Dalarnas järnålder*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.

Solli, B., 1996. *Narratives of Veøy: an investigation into the poetics and scientifics of archaeology*. Universitetets oldsaksamling, Oslo.

Stedingk von, H., & Baudou, E., 2006. 'Capitalism in central Norrland, Sweden, during the Iron age.' *Current Swedish archaeology*. 2006 (14): 177-198.

Sundström, J., 1994. 'Järnålder i Jämtlands och Härjedalens fångstland.' I: Gullberg, K. (red.). *Järnåldern i Mittnorden: ett symposium kring nya arkeologiska och ekologiska forskningsrön*, Scriptum, Vasa: 101-116.

Sundström, L., 2003. *Det hotade kollektivet: neolitiseringsprocessen ur ett östmellansvenskt perspektiv*. Diss. Uppsala universitet, Uppsala.

Trost, J., 2001. *Enkätboken*, 2., [rev.] uppl., Studentlitteratur, Lund.

Wallerström, T., 2006. *Vilka var först?: en nordskandinavisk konflikt som historisk- arkeologiskt dilemma*, 1. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Wallerström, T., 2008. 'Arkeologi och kampen om land och vatten – personliga reflektioner kring ett bruk av det förflutna i Nordskandinavien.' I: Petterson, B & Skoglund, P (red.). *Arkeologi och identitet*: 57-70.

Wastenson, L. & Selinge, K-G. (red.) 1994. *Sveriges nationalatlas. Kulturminnen och kulturmiljövård*. Sveriges nationalatlas (SNA), Stockholm.

Welinder, S., 2008. *Jämtarna och samerna kom först*. Jamtli förlag, Östersund.

Werbart, B., 2002. *De osynliga identiteterna: kulturell identitet och arkeologi*. Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet, Umeå.

Zachrisson, I., 1992. *Härjedalens äldre historia*. Svenska samernas riksförbund. (SSR), Umeå.

Zachrisson, I., 1997. *Möten i gränsland: samer och germaner i Mellanskandinavien*. Statens historiska museum, Stockholm.

Zachrisson, I., 2004. 'Samisk-nordiska kulturkontakter under 6-700-tal.' In: Kusmenko, J. (ed.). *The Sámi and the Scandinavians: aspects of 2000 years of contact*: 9-16.

Otryckta referenser

Enkät svar på undersökningen *Insjögravar*.

FMIS - Riksantikvarieämbetes sökbara databas över fornlämningar i Sverige.
<http://www.fmis.raa.se> 2011-02-23

Hahn, T., 1998. 'Samernas markrättigheter i Sverige.' *Fakta Skog* nr. 11. Sveriges lantbruksuniversitet – SLU, Uppsala.

Lantmäteriet – Underlagskarta Sverige
http://www.lantmateriet.se/upload/filer/kartor/kartor/gratiskartor/Sverige_underlagskarta.pdf
2011-03-15

Länsstyrelsen Jämtlands län
<http://www.lansstyrelsen.se/jamtland/Sv/nyheter/2012/Pages/renbetesprocessen-i-harjedalengar-vidare-om-sarvfjalletområdet.aspx>
2013-03-07

Liedman, S.E.
Nationalencyklopedin, uppslagsord: Ideologi. 2011-03-07 • Lång
<http://www.ne.se/lang/ideologi>

Nationalencyklopedin, uppslagsord: Kvantitativ metod 2011-03-07 • Lång
<http://www.ne.se/lang/kvantitativ-metod>

Bilaga 1

Missivbrev

UPPSALA UNIVERSITET Institutionen för arkeologi och antik historia

Vad är en insjögrav?

Du har fått det här brevet eftersom du är anställd arkeolog inom ett område i Sverige där insjögravar påträffats. Jag önskar därför din medverkan i en enkätundersökning om insjögravar.

Den ovanstående frågan ”Vad är en insjögrav?” är på många sätt en öppen fråga eftersom lämningstypen är komplex; få gravar är undersökta och daterade samt att gravskicket uppvisar stor variation. Även namnet på lämningstypen varierar – skogsrösen, skogsgravar, insjögravar och fångstmarksgravar har alla använts för att beteckna liknande fornlämningstyper.

Syftet med denna enkätundersökning är att inhämta information om hur de arkeologer som närmast kommer i kontakt med dessa fornlämningar arbetar och tänker kring lämningstypen. Undersökningens resultat kommer att analyseras och presenteras av mig, Lena Sundin, som en del i min masteruppsats i arkeologi. Materialet kommer inte att användas till något annat arbete.

Detta frågeformulär har skickats ut till alla arkeologer anställda vid 18 institutioner, de flesta museer och länsstyrelser. Institutionernas utbredning är delar av Svealand samt hela Norrland. Deltagandet i undersökningen är frivilligt men eftersom ett begränsat antal personer ingår i undersökningen är det av allra största betydelse att även du svarar.

Undersökningen görs helt anonymt. Jag som arbetar med undersökningen kommer inte att veta vem som svarat vad. Däremot ber jag dig uppge inom vilket län du arbetar för att kunna undersöka eventuella regionala skillnader.

Undersökningen sker genom ett webformulär som du enkelt fyller i och skickar in via datorn. När du svarat på undersökningen via webformuläret ber jag dig att skicka mig ett mail. Då vet jag att du svarat och skickar dig inte några påminnelser. Detta mail kan inte och kommer inte att på något sätt sammankopplas med ditt websvar.

Om du har några frågor om undersökningen kan du höra av dig till Lena Sundin.
Email: lena.sundin.0478@student.uu.se

På förhand, Tack för din medverkan!
Viksta Myrby i februari 2010.

Lena Sundin
Masterstudent i arkeologi vid Uppsala universitet.
Handledare: Kjell Knutsson

Bilaga 2

Frågeformulär

Insjögravar

Denna enkät består av tre delar med totalt 12 frågor.

Del 1

1. I vilket län är du verksam?

Norrbottens län

Västerbottens län

Västernorrlands län

Jämtlands län

Gävleborgs län

Dalarnas län

Värmlands län

2. Vid vilket universitet har du läst till arkeolog?

3. Finns det insjögravar i ditt län?

Ja

Nej

Vet ej

Övrigt

4. Om ja, hur många insjögravar skulle du uppskatta att det finns i ditt län? Försök uppskatta både antalet gravplatser och det totala antalet gravar i länet.

5. När fick du höra talas om insjögravar? Var det under din utbildning eller på din nuvarande eller tidigare arbetsplats?

Del 2

6. Beskriv hur du skulle gå tillväga för att undersöka om en fornlämning är en insjögrav.

7. Vad skiljer insjögravar från andra gravar anlagda under samma tid?

8. Vad tycker du om benämningen ”insjögrav” på denna lämningstyp? Finns det andra benämningar som du hellre skulle vilja använda?

9. Anser du att fjällgravar bör räknas till samma typ av fornlämning som insjögravar? Motivera gärna ditt svar.

Del 3

10. Har lämningstypen insjögravar diskuterats på din arbetsplats? Berätta i så fall översiktligt vad som behandlades.

11. Vad kan vi veta om de människor som efterlämnade insjögravarna (exempelvis kring ekonomi och etnicitet)?

12. Ser du insjögravarna som en politisk fråga idag? På vilket sätt i så fall?

13. Har du något övrigt att tillägga skriv gärna det här.

Illustrationsförteckning

Figurförteckning

- Figur 1. Utbredning av samisk respektive germansk kultur: s.13 (Zachrisson 1997:219).
- Figur 2. Utbredning av samisk respektive germansk kultur: s. 13 (Baudou 1995:53).
- Figur 3. Utbredning av fångstmarksgravarna i förhållande till sydsamiskt område: s. 13 (Bergstøl 2008:226).
- Figur 4. Det svenska respektive det samiska i den svenska nationsdiskursen: s. 23 (Hagström Yamamoto 2010a:129).
- Figur 5. Utbredning av fångstmarksgravarna i Norge och Sverige: s. 31 (Bergstøl 1997:89)
- Figur 6. Utbredning av de tre indelningarna av fångstmarksgravar: s. 39 (Baudou 1978:21).
- Figur 7. Utbredning av nordliga och sydliga kulturer: s. 46 (Bergstøl 2008:133).
- Figur 8. Karta över länsindelningarna i Sverige: s. 50 (Efter Lantmäteriet)
- Figur 9. Diagram över antal tillfrågade personer samt antal svar i enkätundersökningen: s. 56
- Figur 10. Diagram över vilka lärosäten de tillfrågade har studerat till arkeolog: s. 57
- Figur 11. Diagram över svar på frågan om det finns insjögravar i den tillfrågades län: s. 58
- Figur 12. Diagram över var de tillfrågade fick höra talas om insjögravarna: s. 61
- Figur 13. Gradient över svarsfrekvens fördelat på län: s. 71
- Figur 14. Karta över svarsfrekvens fördelat på län: s. 71 (Efter Lantmäteriet)
- Figur 15. Gradient över antalet uppskattade gravar fördelat på län: s. 72
- Figur 16. Karta över antalet uppskattade gravar fördelat på län: s. 72 (Efter Lantmäteriet)
- Figur 17. Gradient över engagemang för fråga 11: s. 73
- Figur 18. Karta över engagemang för fråga 11: s. 73 (Efter Lantmäteriet)
- Figur 19. Gradient över engagemang för fråga 12: s. 74
- Figur 20. Karta över engagemang för fråga 12: s. 74 (Efter Lantmäteriet)

Tabellförteckning

- Tabell 1. Tabell över antalet uppskattade gravar i länet: s. 60